

Det Biosociale

Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund

Nr. 43: Det Biosociale

© 2025 forfatterne.

Redaktion:

Sara Marie Hebsgaard Offersen (ansvarshavende redaktør), Steno Diabetes Center Aarhus
Mette Bech Risør (ansvarshavende redaktør & økonomiansvarlig), Institut for Folkesundhedsvidenskab,
Center for Almen Medicin, Københavns Universitet og Institut for samfunnsmedisin,
Allmenmedisinsk forskningsenhed, UiT Norges arktiske universitet.
Torsten Risør (temareaktør), Afdeling for almen medicin og Forskningsenhed for almen praksis, Institut
for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet og Fagenhet for primærmedisin, Institut for
samfunnsmedisin, UiT Norges arktiske universitet.
Marie Louise Tørring, Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet.
Hanne Mogensen, Institut for Antropologi, Københavns Universitet
Gitte Wind, Professionshøjskolen København, København
Ann Dorrit Guassora, Forskningsenheden for Almen Praksis, Københavns Universitet
Claus Bossen, Digital Design og Informationsvidenskab, Institut for Æstetik og Kommunikation, Aarhus
Universitet, Danmark
Camilla Merrild, Center for Almen Medicin, Aalborg Universitet
Jeppe Oute, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet
Stinne Glasdam, Hälso i ett tvärvitenskapligt perspektiv, Lund Universitet
Ursula Marie Dyekjær (sekretær), Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet

Gæstereaktør:

Jens Seeberg, professor, Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet
Janne Flora, professor, Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet
Eimear Mc Loughlin, professor, Afdeling for Antropologi & Institut for Husdyr- og Veterinærvidenskab,
Aarhus Universitet

Tidsskriftet er udgivet med støtte fra: Det Frie Forskningsråd

Peer review foretages af et tværvidenskabeligt panel bestående af bl.a. læger, antropologer, filosoffer,
historikere, psykologer, politologer og sociologer.

Proof, layout og prepress: Ursula Marie Dyekjær

Udgiver: Foreningen Medicinsk Antropologisk Forum. Institut for Kultur og Samfund, Antropologi,
Aarhus Universitet, Moesgård, 8270 Højbjerg

Henvendelser: Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund.

Institut for Kultur og Samfund, Antropologi, Aarhus Universitet, Moesgård, 8270 Højbjerg.
kontakt@sygdomsamfund.dk

ISSN (online): 1904-7975

Formål:

Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund er et tværfagligt tidsskrift, der tager udgangspunkt i medicinsk antropologi. Tidsskriftet har til formål at fremme og udvikle den forskning, der ligger i grænsefeltet mellem sundhedsvidenskab og humaniora/samfundsvidenskab. Tidsskriftets målsætning er at fungere som et forum, hvor disse fag kan mødes og inspirere hinanden – epistemologisk, metodisk og teoretisk – i forskellige forskningssammenhænge. Tidsskriftet formidler den debat og teoretiske udvikling, der foregår i de voksende faglige samarbejds- og forskningsinitiativer, der udspringer af dette grænsefelt. Tidsskriftet henvender sig til alle med interesse for forskning i sygdom og samfund og i særlig grad til sundhedsmedarbejdere i forsknings- og undervisningssammenhæng med forbindelse til tværfaglige miljøer.

Aims and scopes

The Journal for Research in Sickness and Society is an interdisciplinary journal which has a theoretical background in medical anthropology. The aim and purpose of the journal is to promote and develop research in the borderland between the health sciences and the humanities/the social sciences. The goal of the journal is to function as a forum in which these disciplines may meet and inspire each other – epistemologically, methodologically and theoretically. The journal conveys the debate and theoretical development which takes place in the growing collaboration and research initiatives emerging from this borderland. The journal addresses all with an interest in research in sickness and society and especially health professionals working with education and/or research in interdisciplinary institutions.

Indhold

Jens Seeberg, Janne Flora & Eimear Mc Loughlin

Introduktion: Det biosociale som retning og bestræbelse 5-10

Eimear Mc Loughlin & Jens Seeberg

Mine øjne lyver ikke: *Skilled vision* og biosociale dynamikker i griseproduktion i Danmark 11-30

Lars Williams

En biosocial tilgang til moralske skader: livssituationer og deres *affordances* 31-52

Christian Gybel Jensen & Mia Ingerslev Loft

Neurologisk Sygepleje som Biosocial Koreografi 53-76

Mette Vaarst

Mælk og mere end honning. Et essay om at dele industrielle liv. 77-88

Inger Anneberg & Hanne Kongsted

Det biosociale som dialog: Betydningen af den biosociale dynamik og de fælles forbindelser mellem grisen, dyrlægen og antropologen 89-109

Anette Stamer Ørsted & Mie Engen

Hverdagslivet med diabetes hos familier i sårbare livssituationer - den daglige balancering af ansvaret for selvbehandling 110-134

Forfatterliste 135-138

Retningslinjer for forfattere 139-140

Forsidetekst

Maleri: Unavngivet

Kunstneren:

Jeg hedder Thomas Stenshøj og er leder på Galleri Gallo i Aarhus. Vi har bl.a. målet at hjælpe talentfulde psykisk syge med at udstille. Men alle kan potentielt udstille. Jeg har været elev på Gallo Skolen i næsten 20 år. De sidste mange år har jeg lavet akvareller. Men jeg laver også lidt grafik. Jeg arbejder med komposition og farvekraft.

Billedet er lavet af tryk på plexiglas og akvarel bagefter.

Thomas Stenshøj

Introduktion

Det biosociale som retning og bestræbelse

Jens Seeberg¹

Janne Flora¹

Eimear Mc Loughlin^{1,2}

¹Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet

²Institut for Husdyr- og Veterinærvidenskab, Aarhus Universitet

Seeberg, Jens; Flora, Janne & Mc Loughlin, Eimear. 2025. Introduktion: Det biosociale som retning og bestræbelse. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 43, 5-10. DOI: 10.7146/ufss.v25i43.160829

This introduction outlines the conceptual and analytical scope of the biosocial as an emerging field that challenges the traditional dichotomy between the biological and the social. It situates the biosocial in relation to adjacent concepts such as biopolitics, biosociality, and the biopsychosocial approach, and discusses how the five contributions to this special issue each engage, in distinct ways, with the entanglement of life, matter, and social practice. The text highlights how these articles collectively move toward understanding life as relational and co-constituted across species, bodies, and institutions.

I en tid, hvor sundhed og sygdom i stadigt stigende grad væves sammen i medikaliseringen af hverdagslivet, og både menneskelige og mere-end-menneskelige sammenhænge bliver mere komplekse og sammenvævede, er der behov for begreber, som kan opløse adskillelsen af det biologiske og det sociale som separate domæner og gentænke dem som uadskillelige processer. Begrebet 'det biosociale' fokuserer netop her: på hvordan liv, kroppe, relationer og miljøer sammen skaber hinanden. Dette særnummer af Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund samler artikler, der på forskellig vis udfolder og udfordrer denne kompleksitet.

Tilsammen viser artiklerne, at det biosociale ikke (endnu) er én konsolideret teori, men en tanke i bevægelse og udvikling – et forsøg på at gentænke, hvordan liv, krop og socialitet hænger sammen. De viser måske også, hvor svært det er at slippe sprogets og videnskabernes klassiske opdelinger, men også hvor frugtbart det er at arbejde på at opløse dem. Det biosociale fremstår derfor som både ontologi, analyse og etik – en bestræbelse på at se livets relationer i deres åbenlyse kompleksitet.

Fremfor at give en entydig definition af det biosociale (og derved stoppe begrebets bevægelse) kan det måske være nyttigt at afgrænse det i forhold til tilstødende begreber. Det biosociale adskiller sig fra beslægtede begreber som biopolitik, biosocialitet og det biopsykosociale ved ikke blot at forbinde biologi og socialitet, men at tænke dem som allerede uadskillelige. Biopolitik, inspireret af Michel Foucault (2008), beskæftiger sig med styringen af liv og populationer – hvordan liv gøres til genstand for regulering og magt. Men det er gennem biosociale processer, at biopolitikens konsekvenser indskrives i både mennesker og dyrs kroppe. Uden at ignorere biopolitikens konsekvenser udvider det biosociale fokus fra beskrivelsen af magten til undersøgelsen af, hvordan altid-både-biologiske-og-sociale livsprocesser udfolder sig, men anerkender samtidigt, at de måder, det sker på, også er politisk indlejret (Meloni 2018).

Biosocialitet (Rabinow 2022) henviser til de sociale former, der opstår omkring biologisk viden, f.eks. patientfællesskaber. Med udgangspunkt i Human Genom Projektet beskriver Rabinows biosocialitet nye former for socialitet, der opstår omkring nye vidensområder og overskrider dualismen mellem natur og kultur. Dette udfordrer sociobiologiens biodeterminisme, hvor sociale former kontinuerligt opstår samtidig med produktionen af ny biologisk viden. Hvor biosocialitet søger at forstå de alliancer og fællesskaber, der formes omkring specifikke biologiske tilstande, afspejler det biosociale ikke blot en sløring mellem det biologiske og det sociale, men understreger, hvordan en forståelse af biologi og socialitet som altid sammenvævede transformerer de vidensregimer, der

strukturerer samfundet. Det biosociale undersøger, hvordan biosocialitet virker tilbage på kroppe, symptomer og netværksrelationer. Inspireret af Ingold og Palsson (2013) kan liv ses som “biosocial becomings”: en erkendelse af, at sociale og biologiske processer – livet – ikke blot eksisterer, men hele tiden formes og bliver til i biosociale samspil.

Endelig adskiller det biosociale sig fra den biopsykosociale model (Engel 2012), der søger at integrere tre domæner uden grundlæggende at anfægte deres adskillelse. Det biosociale udfordrer selve denne opdeling ved at foreslå en ontologi, hvor det biologiske og det sociale altid allerede er sammenvævet (Seeberg et al. 2020). Man kan forstå adskillelsen mellem det biologiske og det sociale som en konkret manifestation af det, Latour (1993) kalder ‘den moderne forfatning’. Moderniteten bygger ifølge Latour på en grundlæggende opdeling mellem natur og kultur, hvor naturen fremstilles som objektiv og uafhængig af menneskelig handling, mens kulturen tilhører menneskets sociale verden. Denne struktur har haft indflydelse på, hvordan vi i videnskaben organiserer viden, og har bidraget til, at discipliner som biologi og antropologi arbejder adskilt med mennesket som et enten biologisk eller socialt/kulturelt væsen. Adskillelsen mellem det biologiske og det sociale er altså fremkommet historisk og institutionelt og udgør ikke en naturgivet lovmæssighed.

Det biosociale kan derfor forstås som en erkendelse af, at det biologiske og sociale i praksis aldrig har været adskilt i den ‘virkelige’ verden, som videnskaben søger at forstå. Det biosociale er derfor ikke blot et spørgsmål om at sammenbringe to separate domæner i tværfaglig forstand, men en metodologisk og analytisk bestræbelse på at tænke i uadskillelige livsprocesser. At tænke og arbejde biosocialt er dog, eller derfor, ikke ligetil; det kræver, at vi aflærer den moderne forestilling om adskilte domæner og videnskabelige hierarkier og lærer at organisere vores viden ud fra, at biologiske og sociale processer altid allerede er sammenfiltret.

I det antropocæne, hvor klimaforandringer, pandemier og teknologiske sammenbrud tydeliggør, at grænserne mellem arter og domæner er (og altid har været) porøse, fremstår en biosocial ontologi som en nødvendig tilgang. Det handler ikke blot om at udvide fokus til det mere-end-menneskelige, men om at etablere en helt ny forståelse af sundhed og sygdom som biosociale fænomener. Det betyder, at mikrober, dyr, mennesker og deres relative miljøer må forstås som dele af samme integrerede kredsløb – et biosocialt felt (Ingold and Palsson 2013).

Artiklerne i særnummeret

I invitationen til at skrive til dette særnummer blev der opfordret til nytænkning af de relationer, der binder liv sammen på tværs af arter og verdener – en udforskning af, hvordan sundhed, sygdom og omsorg også ofte er mere-end-menneskelige processer. De fem artikler, der er samlet her, svarer forskelligt på denne invitation og viser både potentialet og udfordringen i at tænke biosocialt.

Når adskillelsen mellem biologiske og sociale vidensregimer ophæves (Seeberg et al. 2020), kan det biosociale forstås som grundlæggende for livet selv (Ingold & Palsson 2013; Palsson 2013). Men hvad sker der, når dette liv presses ind i industrielle rammer ud over sine naturlige grænser? Det er netop, hvad Mc Loughlin & Seeberg undersøger i deres artikel, der viser, at institutionaliseret medicinsk, veterinær og etologisk viden, i kombination med landbrugets krav om profit og effektivitet, omdanner måderne, hvorpå den anden i skikkelse af grisen kan ses og (gen)kendes. I "Mine øjne lyver ikke" udfolder Mc Loughlin og Seeberg en multispecies-etnografi i svineproduktionen, hvor menneskers sanser og industrielle logikker mødes. Artiklen viser, hvordan omsorg, fremmedgørelse og kapitalistisk rationalitet sammen danner et biosocialt system – hvor blikket er både et redskab og et etisk felt. Det biosociale bliver konsekvent udfoldet i undersøgelsen af sanserne som biosociale redskaber: biologisk indlejrede og socialt formede bruges de i en økonomisk logik, hvor omsorg og effektivitet flettes sammen. Artiklen viser, hvordan det biosociale perspektiv kan rumme både omsorg og fremmedgørelse, og hvordan det levende og det industrielle skaber nye former for erfaring og etik.

Williams' artikel undersøger, hvordan en biosocial tilgang kan nuancere forståelsen af moralske skader blandt danske krigsveteraner. Artiklen introducerer "Erik", en veteran med PTSD, hvis symptomer varierer markant på tværs af forskellige hverdagskontekster. Williams viser, at lidelsen ikke kan forstås som et stabilt, indre psykologisk fænomen, men som noget, der opstår i samspil mellem krop, omgivelser og sociale relationer. Han anvender begrebet 'affordances' – situationers tilbøjeligheder til at muliggøre bestemte måder at handle, føle og tænke på. Eriks symptomer viser sig f.eks. stærkt i sportshallen, men ikke på Veteranhjemmet. Den biosociale tilgang gør det muligt at se moralsk skade som relationel og situeret, snarere end som et brist i individets moral.

Gybel Jensen og Ingerslev Lofts "Neurologisk sygepleje som biosocial koreografi" undersøger hospitalets hverdagspraksis som et sted, hvor kroppe, teknologier og sansninger koordineres i rytmiske bevægelser. Gennem etnografiske observationer fra en hospitalsafdeling viser forfatterne, hvordan sygeplejerskers

bevægelser og patienters reaktioner gensidigt former hinanden. Sygepleje forstås ikke som en række tekniske handlinger, men som en koordination af biologiske og sociale processer i konstant bevægelse. Artiklen introducerer 'koreografi' som analytisk figur for det biosociale: en rytmisk samhandling mellem menneske, krop og maskine. Denne rytme er både sanselig og institutionelt reguleret – et udtryk for sygehusets biopolitiske logikker og omsorgens materialitet. Forfatterne viser, hvordan omsorg og kontrol, empati og effektivitet, sameksisterer i praksis.

I Vaarsts poetiske essay "Mælk og honning" udforskes mennesker, køer og biers fælles liv i det industrielle landbrugslandskab som et eksempel på biosocial sammenvævning. Hun viser, hvordan mennesker og dyr historisk har delt rytmer, sygdomme, luft og føde, men i dag adskilles gennem industrialiseringens logikker. Dyrene er blevet usynlige bag produktionssystemets vægge, og med dem forsvinder også menneskers sanselige og etiske forbindelser til det levende. Ved at trække på begrebet 'biosocial tilblivelse' (Ingold, 2018) beskriver Vaarst, hvordan liv altid bliver til i relation – biologisk, socialt og miljømæssigt. Essayet væver mytologiske, historiske og samtidige perspektiver sammen for at vise, at menneske-dyr relationer rummer både afhængighed og udnyttelse. Køer og bier repræsenterer her produktion og poesi, kontrol og gensidighed, som symboler på en tabt fælleshed. Essayet peger på behovet for at genkende både mennesker og dyr som biosociale tilblivelser, forbundne gennem omsorg og sårbarhed.

Anneberg og Kongsted undersøger, hvordan dialogen – i bogstavelig forstand – mellem antropologi og veterinærvidenskab kan fungere som metode til at udforske det biosociale. Med grisen som fælles figur viser de, hvordan viden om dyr, sygdom og omsorg opstår i mødet mellem faglige perspektiver – ikke som adskilte domæner, men som samtalende praksisser. Ved at analysere samarbejdet mellem forskere og praktikere bliver selve metoden en del af analysen. De viser derigennem, hvordan tværfaglighed kan skabe nye erkendelser af menneske-dyr relationer og sundhedens materialitet. Artiklen fremhæver betydningen af at lytte, oversætte og samskabe viden på tværs af videnskabelige traditioner. Således forstås det biosociale ikke blot som teori, men som en praktiseret dialog mellem kroppe, sprog og fagligheder.

Referencer

- Engel, George L. 2012. "The Need for a New Medical Model: A Challenge for Biomedicine." *Psychodynamic Psychiatry* 40 (3):377–96. <https://doi.org/10.1521/pdps.2012.40.3.377>.
- Foucault, Michel. 2008. "The Birth of Biopolitics: Michel Foucault's Lecture at the Collège De France on Neo-Liberal Governmentality." *Economy and Society* 30 (2):190–207.

- Ingold, Tim, and Gisli Palsson, eds. 2013. *Biosocial Becomings: Integrating Social and Biological Anthropology*. Cambridge University Press.
- Latour, B. 1993. *We have never been modern*. Cambridge Massachusets: Harvard University Press
- Meloni, Maurizio. 2018. *Political Biology: Science and Social Values in Human Heredity from Eugenics to Epigenetics*. Springer.
- Rabinow, Paul. 2022. "Artificiality and Enlightenment: From Sociobiology to Biosociality." In *The Ethics of Biotechnology*. Routledge.
- Seeberg, Jens, Andreas Roepstorff, and Lotte Meinert. 2020. "Introduction: Biosocial Worlds." In *Biosocial Worlds: Anthropology of Health Environments Beyond Determinism*, Edited by Seeberg, Jens, Andreas Roepstorff, and Lotte Meinert. UCL Press.

Mine øjne lyver ikke

Skilled vision og biosociale dynamikker i griseproduktion i Danmark

Eimear Mc Loughlin^{1,2}

Jens Seeberg²

¹Institut for Husdyr- og Veterinærvidenskab, Aarhus Universitet

²Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet

e.mcloughlin@anivet.au.dk

jseeberg@cas.au.dk

Mc Loughlin, Eimear & Seeberg, Jens. 2025. Mine øjne lyver ikke: *Skilled vision* og biosociale dynamikker i griseproduktion i Danmark. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 43, 11-30. DOI: 10.7146/tfss.v25i43.151690

Indsendt 11/24, accepteret 07/25, udgivet 12/25

Hvordan kan vi forstå konventionelt svineproduktion ud fra et biosocialt perspektiv? Denne artikel undersøger, hvordan landbrugsarbejdere i daglige møder med industrielle grise udviser erfaringsbaseret omsorg. Omsorgen er dog indlejret i en profitmaksimerende forretningsmodel, hvor sanserne – især medarbejdernes skilled vision (det trænede blik) – både anvendes til omsorg og instrumentaliseres til diagnosticering og effektiv problemløsning. Med fokus på marginaliserede migrantarbejdere og objektiverede grise belyser vi, hvordan denne instrumentaliserede vision udhuler dets empatiske potentiale. Artiklen udfordrer dermed den udbredte antagelse, at multisensorisk viden nødvendigvis modarbejder objektivering og instrumentalisering. Tværtimod viser vi, hvordan sanserne anvendes til at opretholde og forstærke fremmedgørelse og andetgørelse. Det biosociale perspektiv synliggør, hvordan relationer mellem mennesker og dyr indgår i og påvirkes af industrielle produktionssystemer.

My eyes don't lie: *Skilled vision* and biosocial dynamics in pig production in Denmark

How can we understand conventional pig farming from a biosocial perspective? This article examines how agricultural workers handle and care for industrial pigs in their daily encounters on a conventional pig farm. Both owners and workers exhibit experience-based care. Nevertheless, this care is embedded in a business model whose purpose is to maximise profit. We examine how the senses – not least sight – are used in this care and how they are instrumentalised to diagnose and detect problems for efficiency rather than to understand the animal.

The article thus challenges the widespread assumption that multisensory knowledge necessarily counteracts objectification and instrumentalization. On the contrary, we show how the senses are used to maintain and reinforce alienation and othering. Focusing on marginalized migrant workers and objectified pigs in industrial agriculture, we convey how the skilled vision of workers has been rationalized for diagnostic purposes and how its empathic potential is undermined. The biosocial perspective reveals how relationships between humans and animals are embedded in and influenced by industrial production systems.

Introduktion

Januarvinden skærer igennem os, mens vi krydser gårdspladsen. Jeg føler en underlig taknemmelighed for den tunge varme i svinestaldene, da vi træder indenfor. Jeg følger Daniel, som er ansvarlig for cirka 12.000 slagtegrise, der opdrættes til at blive slagtet og blive til grisekød. Lyden af den genstridige dør udløser en bølge af uro, mens grisene begynder at mase og rode rundt i deres stier, opskræmt af den pludselige lyd. Vi når frem til den første sti, hvor en gris, lidt over tre måneder gammel, humper væk fra lågen. Daniel peger: "Ser du den der med benet oppe? Hvis det ikke bliver bedre, må jeg skyde den i morgen. Nu giver jeg dem smertestillende – det kan hjælpe dem med at gå." Han skubber lågen op og går ind i stalden. Grisen løber ikke væk, men bliver stående ved væggen. I én hurtig bevægelse injicerer Daniel smertestillende medicin med et pistollignende instrument og sprayer derefter en rød markering hen over dens ryg for at vise, at behandlingen er påbegyndt. De andre grise i stien trækker sig bagud og skubber den halte gris længere væk.

Daniel vender tilbage til den smalle gang, der løber mellem stierne i de mørke stalde, hvor jeg står. "Jeg starter med de små," siger han, mens han går mellem stierne. Jeg ser på Daniel: Hans langsomme, rolige skridt følges af rytmiske hovedbevægelser fra side til side, mens han kaster blikket ud over grisene, der gispende løber væk fra hans skikkelse, når han nærmer sig stien. "Mine øjne lyver ikke ... alt for lang erfaring," tilføjer han. (Feltnoter, Mc Loughlin, januar 2022)

Daniel kunne se ind i grisenes krop på baggrund af sine syv års erfaring med grise, men før han flyttede til Danmark havde han ingenting med grise at gøre. Syv år kan beskrives som 'lang erfaring', men hvad betyder det at sige "mine øjne lyver ikke" på grund af lang erfaring? Eller mere præcist, hvordan ved man det? Baseret på førsteforfatterens etnografiske undersøgelse af svineproduktion i Danmark fremlægger vi, hvordan viden og praksis sammenvæves og mobiliseres i skabelsen af grisesundhed. Som en del af et bredere projekt om den biosociale karakter af overførslen af antimikrobiel resistens på tværs af arter i en dansk kontekst gennemførte førsteforfatteren etnografisk feltarbejde på tre gårde og semistrukturerede interviews med gårdejere, ansatte og beboere i den nærliggende by. I denne artikel undersøger vi interaktion mellem mennesker og grise for at forstå, hvordan viden om grise – og en selvsikkerhed i, at mine øjne ikke bedrager mig – opstår og formes i samspillet mellem arterne. Derfor fokuserer vi på det, der i litteraturen betegnes som *skilled vision* – eller på dansk: det trænede blik – altså hvordan *skilled vision* afspejler de måder, hvorpå mennesker i svineproduktionen kan vurdere hele dyret baseret på en udvendig visuel vurdering (Baker, 2016).

Vi viser, hvordan medarbejderne på en dansk industriel svineproduktion udvikler en intim forståelse af de grise, de møder i den daglige håndtering af grisene. Udover deres standardforståelse af grise udøver arbejderne en form for afstemt viden, der er baseret på en tillært evne til at identificere problemer hos dyret gennem sensorisk opmærksomhed. Denne tillærte færdighed i at se *på* dyret for at se *ind* i dyret udvikles gennem erfaring og sidemandsoplæring. Teoretiseret af Cristina Grasseni (2004, 2022) og Kim Baker (2016) som et "trænet blik" (*skilled vision*) strækker denne praksis sig videre end passiv iagttagelse og fokuserer på specifikke detaljer. Mens Grasseni (2007) uddyber *skilled vision* med henvisning til kvægavlernes måde at tale om deres køer, hvor deres evne til at se ind i dyret er tegn på integration i miljøet, argumenterer Baker for, at en sådan privilegeret måde at se ind i dyret kan forstås som en kropsliggjort etik, en praktisk udøvelse af svineproducenternes tilknytning til deres dyr (Baker, 2016, s.67).

For nylig har Grasseni (2022, s.1) beskrevet, hvordan *skilled vision* er "mere-end-visuel", fordi den opstår i "intersensoriske miljøer". Grasseni (2022) argumenterer

for, at vores sanser bliver trænet og formet sammen, ikke hver for sig, i disse miljøer. Sådanne miljøer rummer værdier af både æstetisk (hvad der føles smukt eller rigtigt) og etisk (hvad der føles godt eller moralsk) karakter, og de læres og indlejres kulturelt gennem praksis. For eksempel kan oplevelsen af renhed være både en æstetisk og moralsk sansning: det, der ser "ordentligt" eller "naturligt" ud, føles også som det rigtige at gøre (Grasseni, 2022). Hvad der opfattes som en velplejet eller 'anstændig' have, formes gennem sociale og kulturelle sansevaner; det handler ikke kun om, hvad man ser, men også hvordan man føler og sanser stedet.

Med udgangspunkt i den iboende sammenfletning af det biologiske og det sociale, som definerer det biosociale (Seeberg et al., 2020), fokuserer denne artikel på de dynamikker og logikker, der ligger til grund for *skilled vision*, med opmærksomheden rettet mod både den, der ser, og det sete i relationen. Vi undersøger ikke blot de færdigheder og evner til at "se ind i dyret", som i litteraturen forbindes med *skilled vision*, men sætter også fokus på den omsorg, andethed og sårbarhed, som præger mødet mellem mennesker og dyr i industriel svineproduktion. Artiklen beskriver, hvordan denne multisensoriske viden er blevet instrumentaliseret, og hvordan den samtidig indgår i komplekse relationer, hvor både omsorg og fremmedgørelse spiller en central rolle.

Industrielt landbrug og blikkets veje

Midt i udmattelsen af kroppe er den tætte interaktion mellem arterne på en industriel svineproduktion domineret af moderne kontrolmetoder, som først og fremmest skal forhindre smitte mellem dyr og mennesker samt risikoen for smitte udefra (Besky & Blanchette, 2019; Povinelli, 2020; Tsing, 2015). Biosecurity er et sindrigt opbygget system, der dikterer, hvordan man flytter dyrene mellem forskellige sektioner. Arbejde på et svinelandbrug er ydermere baseret på visuelle vidensformer, der leverer tilpasset og målrettet information om grisenes kroppe. Mødet mellem arterne bestemmes også af temporale skift mellem krav om hurtig effektivitet og svinenes stædigt langsomme biologiske processer (Blanchette, 2020), illustreret i det følgende ved Aleksandras arbejde med inseminering.

Aleksandra gnider dens ryg, og soen skriger. Hun skubber derefter rytmisk soen i siden med sit knæ og rækker derefter ned og gnider hendes underliv omkring patterne. Uden et ord sprayer hun en blå prik på ryggen af hende, som, fortæller hun mig, betyder "hold øje med denne her. Hun viser tegn, men er ikke klar endnu." Hun gnider en anden på ryggen, som skriger og kæmper

imod at blive klappet på ryggen. Igen uden et ord sprayer Aleksandra et blåt X. Hun vender sig mod mig og siger: "Hun viser ingen tegn (på brunst)." Hun går langs stien og scanner søerne og kaster blikket til venstre og højre. Hun bevæger sig stille langs den smalle gang mellem rækkerne af søer, der er holdt i stier på begge sider. Jeg spørger, hvad hun leder efter. Uden at stoppe svarer hun: "At hun står op og er klar... at hun er glad." Hun har tjekket begge rækker og siger så: "Ingen skal insemineres. Jeg havde ikke forventet det, fordi det er mandag, men jeg er nødt til at tjekke – fordi hvis jeg misser hende, vil det tage tre uger igen." (Feltnoter, Mc Loughlin, september 2022).

Aleksandra diagnosticerer tidspunktet for brunst for at sikre en succesfuld og rettidig insemination. Mens hun bruger sin egen krop som en form for måleinstrument for mere præcist at vurdere brunsten, er det gennem hendes *skilled vision*, at hun kan opfylde de tidsmæssige krav i industrielt landbrug på den mest effektive måde, så der undgås en forsinkelse på tre uger, da søer normalt insemineres tre dage efter, at deres grise er fravænnede. I et industrielt system som svineproduktion er det afgørende at minimere spild af tid, så de biologiske cyklusser hos søerne bestemmer hele processen, og mens drægtighedsperioden på tre måneder, tre uger og tre dage ikke kan reduceres, har alle andre aspekter af svinebiologien været underlagt kravet om effektivitet (Blanchette, 2020). Komplekse vidensøkonomier, som motiverer og mobiliserer bestemte former for pleje og kontrolpraksis, reguleres af biosociale processer. Her bliver *skilled vision* optimeret som en form for diagnostisk syn, der søger at identificere afvigelse, sygdomme og problemer ved det enkelte dyr. Hvor multisensorisk viden i meget af litteraturen traditionelt har været betragtet som en udfordring til den dominerende visuelle epistemologi – en måde at åbne for alternative sansninger og erkendelser (Classen, 2010; Howes, 2021; Pink, 2008) – effektiviseres og instrumentaliseres det multisensoriske i stedet i svineproduktionen *gennem skilled vision*. Blikket bliver en ressource, der kan indgå i kapitalistiske logikker og teknologiske rationaler.

Hverken Daniel eller Aleksandra kom fra Danmark. Faktisk var fem ud af de otte deltagere i denne del af feltarbejdet migrantarbejdere, mens de tre produktionsejere var danske. Intensivering af landbruget har skabt nye migrationsruter (Kalantaryan et al., 2021), og i overensstemmelse med tendenser på tværs af EU (McLaughlin & Weiler, 2017) og det, der er blevet beskrevet som en "landbrugs-migrations-nexus" (King et al., 2021), er der tydelige forbindelser mellem landbrug og migrantarbejde. Dette afspejles i den danske svine sektor, hvor over halvdelen af arbejderne er migrantarbejdere, som kommer fra lande som Ukraine, Rumænien, Polen og Litauen (Pedersen et al., 2022). På trods af deres betydelige rolle i sektoren er de, der arbejder med grise, en minoritetsgruppe i

en national sammenhæng. De har begrænsede muligheder for at arbejde i andre sektorer, men de skal forblive i beskæftigelse i et stærkt reguleret integrations-system (Horton & Whyte, 2024; Nielsen, 2017; Olsen & Nielsen, 2017). Disse arbejdere har usikre og lavtlønnede stillinger, som kan medvirke til at ekskludere dem fra det bredere samfund (Horton & Whyte, 2024; Kalantaryan et al., 2021). Kalantaryan et al. (2021) påpeger, at migranter i landområder har dårligere livsvilkår end både lokalbefolkningen på landet og migranter i byerne.

Migranter er blevet beskrevet som 'redningsfolk' i en fremtidig velfærdsstat, der er afhængig af migrantarbejdskraft. Ikke desto mindre bliver de i stigende grad også fremstillet som en udfordring for Danmark, hvilket har ført til øget lovgivning, der begrænser migranternes mulighed for at opnå permanent ophold i landet (Svendsen, 2023). Denne dobbelte positionering som både uundværlige 'redningsfolk' og som en samfundsmæssig udfordring er et tydeligt eksempel på andetgørelse, forstået som dét at se nogen som fundamentalt anderledes end sig selv. Andetgørelse er en proces, der opretholder og forstærker dualistiske hierarkier. Gennem denne proces konstrueres migranter som 'de andre', hvilket legitimerer en øget lovgivningsmæssig kontrol og begrænsning af deres rettigheder, herunder adgangen til at opnå permanent ophold. Andetgørelse er også tæt forbundet med indførelsen af racemæssige, køns- og klassebaserede hierarkier (Gillespie & Narayanan, 2021; Plumwood, 1993), hvor en underordnet gruppe påtvinges en stigmatiseret identitet (Modood & Thompson, 2022). I deres studier af mejeriproduktionsindustrien i USA og Indien argumenterer Gillespie og Narayanan (2021) for, at andetgørelsens logik ikke er abstrakt eller kropsløs, men praksisser og rationaliseringer understøttet af specifikke formål. For at destabilisere andetgørelsens logik opfordrer forfatterne andre akademikere til at være opmærksomme på sårbarhed, kropslighed og subjektivitet i sammenhængen med andetgørelse – eller hvad de betegner som voldens atmosfærer (*atmospheres of violence*). De beskriver andetgørelse som en organisatorisk logik (*organizational logic*) (Gillespie & Narayanan, 2021, s.339), der ikke begrænses til forhold mellem mennesker, men også kan beskrive forhold til dyr, eksempelvis når den materialiseres i konkrete strukturer som stier og staldsystemer såvel som dominerende begreber om, hvordan dyrene forstås. Andetgørelsen påtvinger og opretholder i den forstand en dualistisk orden, der adskiller mennesker fra dyr, selvet fra den anden og natur fra kultur.

Fremmedgørelse er forskelligt fra men relateret til andetgørelse. Ekskluderende og diskriminerende systemer udpeger racialiserede grupper, der andetgøres gennem stereotypisering og politisk diskurs, mens fremmedgørelse kan opstå i mødet med institutioner, hvor andetgjorte grupper ikke repræsenteres eller

inkluderes. Modood og Thompson (2022) definerer fremmedgørelse som “forstyrrelsen, beskadigelsen eller ødelæggelsen af et forhold mellem to eller flere parter, der kunne være, burde være eller tidligere var i en tilstand af harmoni” (2022, s.788)¹. Modood og Thompson (2022) undersøger borgernes fremmedgørelse fra politiske fællesskaber og deraf følgende konsekvenser. Anvendt på grise, der opdrættes under industrielle forhold, kan de siges at være fremmedgjorte fra sig selv og fra de mennesker, de møder. Andetgørelsen i arbejdet med grisene og af dem, der udfører dette arbejde, forstærker fremmedgørelsen.

I den konventionelle svineproduktion effektiviseres og instrumentaliseres både mennesker og dyr ud fra deres evne til at skabe værdi gennem kroppen. I denne proces bliver både menneskets og dyrets liv underlagt biopolitikkens logik, hvor kontrol og optimering af kroppens funktioner bliver centrale elementer i kapitalistiske produktionssystemer. De biosociale aspekter af livet væves sammen i både menneskelige og mere-end-menneskelige kroppe på måder, der reducerer både mennesker og dyr til et middel til værdi- og profitgenerering. Før vi udfolder begrebet *skilled vision* i svineproduktionen yderligere, vil vi beskrive den politiske økonomi i griseproduktion i Danmark med særligt fokus på den migrantarbejdskraft, der opretholder den.

At dele liv med grise i Danmark

Den politiske økonomi for landbrugsarbejde i Europa er præget af en strategi for reduktion af arbejdsomkostninger (*labour-cost reduction strategy*), der er afhængig af en international migrantarbejdsstyrke, som er strukturelt begrænset af “social sårbarhed, drevet af faktorer som statsborgerskab, race, køn, nationalitet, konkurrence på arbejdsmarkedet eller ineffektive EU- og nationale regler” (McLaughlin & Weiler, 2017)². For at forstå de unikke udfordringer, som udenlandske arbejdere møder i landbrugsarbejde i Danmark, og hvordan de kan påvirkes af andetgørelsen af svineavl som erhverv, er det nødvendigt kort at uddybe det danske arbejdsmarkedssystem. Nielsen (2017, s.221) argumenterer for, at studiet af arbejdsstrategier og -valg giver vigtige indsigter i migranternes liv, ikke mindst de, der af nødvendighed befinder sig i de “marginale og ofte usikre dele af arbejdsmarkedet”.

1. ‘the disruption, damaging, or destruction of a relationship between two or more parties that could be, should be, or was previously in a state of harmony’ (Modood og Thompson 2022, s. 788).

2. ‘social vulnerability, driven by factors such as citizenship, race, gender, nationality, labour market competition or ineffective EU and national regulations’ (McLaughlin og Weiler, 2017).

Den danske flexicurity-model er kendetegnet ved fleksible afskedigelsesregler, relativt høj arbejdsløshedsunderstøttelse og aktiv arbejdsmarkedspolitik. EU-Kommissionen har rost modellen for at skabe økonomisk fremgang uden at ofre grundlæggende sociale rettigheder. Olsen and Nielsen (2017) har imidlertid kritiseret modellen for i stigende grad at svække sikkerhedselementet og individualisere risikoen ved arbejdsløshed, hvilket kan ses i sammenhæng med en international højre-nationalistisk bølge. De nylige landmandsprotester i EU og Indien udtrykker frustration over den globale neoliberale dagsorden, hvor højrepopulistiske bevægelser kobler landbrugspopulisme med en stærk anti-indvandringsretorik (Mc Loughlin, 2024; Monbiot, 2024).

Migrantarbejdere er således indgået i landbrugssektoren i Danmark i en periode med svækket flexicurity. I 2022 udgjorde udenlandske arbejdere halvdelen af de fuldtidsansatte i dansk griseproduktion, hovedsageligt fra Ukraine (Pedersen et al., 2022). Før krigen var praktikantkontrakter hovedvejen til Danmark, hvor fem års kontinuerligt arbejde var påkrævet for permanent ophold (Nielsen, 2017). Staten støttede ordningen "på grund af vanskeligheder med at tiltrække national arbejdskraft" til landbrugsarbejde som svineavl, minkfarme og mælkeproduktion (Nielsen, 2017, s.224). Ifølge Nielsen (2017) boede mange ukrainere i billige, forladte huse på landet og tog arbejde, danskere ikke ønskede (Nielsen, 2017, s.225). Efter invasionen af Ukraine har ukrainske borgere fået samme adgang til arbejdsmarkedet som andre EU-borgere, men de kæmper alligevel med usikre arbejds- og levevilkår (Horton & Whyte, 2024). Fast-track-programmet kanaliserer dem ind i "lavtuddannede og usikre jobs i dansk husdyrproduktion", hvor afhængighed af arbejdsgiveren kan føre til udnyttelse. Denne strukturelle sårbarhed (Cook, 2023) forstærker risikoen for udnyttelse (McLaughlin & Weiler, 2017).

På baggrund af manglen på arbejdskraft i dansk landbrug (Andersen, 2018), som forventes at blive forværret i fremtiden (Birk, 2021), kan den høje afhængighed af migrantarbejdskraft spores tilbage til ændringer i slutningen af det nittende århundrede og begyndelsen af det tyvende århundrede. Industrialiseringen stimulerede migrationen fra landområder til de nye byer, hvilket fremskyndede udviklingen af en borgerlig middelklasse (Elias et al., 2000). Middelklassens fremmedgørelse overfor landbrug spillede en afgørende rolle for flytning af dyreslagtning og slagtning fra byerne til landområder, understøttet af ny lovgivning om folkesundhed (Brantz, 2005). Middelklassens normer ændrede gradvist måden, vi spiste, arbejdede og levede på, og lagde grunden til den skelnen mellem husdyr og kæledyr, som vi kender i dag. I takt med denne sanering og afgrænsning af bylivet blev landbrugsarbejdet reduceret til ufaglært arbejde, der

var forbeholdt de dårligt uddannede på landet til trods for, at de veluddannede aktører i 1800-tallets Danmark proklamerede noget andet (Østergaard, 2015). På trods af faglig udvikling, landbrugsskolerne og teknologiske fremskridt, opfattes landbrug fortsat i Danmark som hårdt, fysisk og beskidt arbejde, der udmatter snarere end beriger arbejderen. Denne vedvarende opfattelse er ikke nødvendigvis i overensstemmelse med nutidens praksis, men den påvirker alligevel landbrugets status og rekruttering negativt. På samme måde beskriver Ni Laoire (2005), hvordan forvandlingen af landbrugets økonomiske og sociale landskab både mindsker landbrugets tiltrækningskraft og levedygtighed som erhverv.

Der er i dag behov for unge i EU's landbrug for at fremme mere innovative og miljøvenlige metoder. Europa-Kommissionen understreger, at unge er afgørende for sektorens bæredygtighed og konkurrenceevne. Samtidig viser Cook (2023), at landbrugsarbejde globalt er en nøglekontekst for at forstå strukturel sårbarhed, da landbrugere ofte begrænses af komplekse sociojuridiske og politisk-økonomiske forhold. I Danmark er migrantarbejdere centrale for landbrugets drift, men deres betydning kan samtidig forstærke deres sårbarhed, da deres sociale mobilitet hæmmes af deres status som udenlandsk arbejdskraft (Horton & Whyte, 2024; Nielsen, 2017). Mange bor i boliger stillet af arbejdsgiveren og modtager lavere løn (Nielsen, 2017). Afhængigheden af individuelle aftaler for at opretholde opholdstilladelse gør dem særligt udsatte for ringere arbejdsvilkår end danske kolleger (Halskov & Junker, 2021). EU's Agentur for Grundlæggende Rettigheder (Agency for Fundamental Rights) har identificeret landbruget som en højrisikosektor for alvorlig udnyttelse grundet mangelfuld lovgivning og utilstrækkelig kontrol (FRA, 2015; Franju, 1949).

Udviklingen hen mod stadig større og mere intensive produktionsenheder har omvendt også øget afhængigheden af udenlandsk arbejdskraft. I Danmark faldt antallet af landbrugsbedrifter med 47% mellem 2006 og 2023, og den samme tendens ses i hele EU (DST, 2023; Eurostat, 2022). Den fælles landbrugspolitik og talrige lovgivningsdirektiver har ændret landmændenes hverdag og flyttet fokus fra håndtering af dyr og jordbrug til økonomisk forvaltning og bureaukratisk overholdelse af lovgivning (Escobar & Demeritt, 2017; Ni Laoire, 2017). Disse strukturelle ændringer i europæisk landbrug har påvirket landmændene og omformet arbejdsstyrken.

I det følgende beskriver vi hverdagen i en griseproduktion, der udfolder sig i denne kontekst. Derigennem kan vi begynde at forstå, hvordan industrielt-biosociale dynamikker skaber nye former for sårbarhed.

Dem, der arbejder med grise

Gennem etnografisk feltarbejde på tre gårde og semistrukturerede interviews med ansatte i landbrug og beboere i den nærliggende by undersøgte EMCL erfaringer og aktiviteter blandt 11 arbejdere og 19 medlemmer af det lokale samfund over otte måneder i 2022-2023. Yderligere 38 deltagere udfyldte et spørgeskema om sundhed, beskæftigelse og deres sociale liv. Projektet benyttede desuden audiovisuelle optagelser og etnografiske observationer af 40 grise, hvoraf 37 blev fulgt fra fødsel til død. Endvidere blev 23 hundeejere og deres hunde inkluderet i biologiske tests og et særskilt spørgeskema.

De 11 deltagere med tilknytning til grisefarme indbefattede tre ejere af i alt seks typer landbrug: en produktion med avlsdyr, to bedrifter med smågrise, to produktioner med slagtesvin og en produktion udelukkende med planteavl. De øvrige otte inkluderede to ægtefæller til ejerne, alle danske, samt Aleksandra, en rumænsk kvinde i slutningen af 20'erne, der havde arbejdet på avlsfarmen siden 2016; Razvan, en ukrainer, der havde arbejdet på avlsfarmen i syv år; Bao, en vietnamesisk mand, der begyndte på avlsfarmen to måneder tidligere; Daniel, en rumænsk arbejder, der ledede en smågriseproduktion og en slagtesvinefarm; og Demetri, en anden ukrainer, der arbejdede på en smågriseproduktion, samt Poul, den danske far til to af ejerne, som arbejdede på smågriseproduktionen. Daniels bror deltog også i undersøgelsen, men arbejdede på en anden gård.

Mange migrantarbejdere blev forundrede over at blive spurgt om deres sociale liv, f.eks. hvad de kunne lide at lave i deres fritid. De beskrev, hvordan de normalt var udmattede om aftenen, og nævnte, at de blot så fjernsyn eller legede med deres børn. I weekenderne kunne de finde på at arbejde i haven eller tage på køretur til en park med deres børn og naboer eller familie fra deres hjemland. Kun Bao var aktivt involveret i en lokal forening, hvor han praktiserede meditation og yoga. Daniel beskrev, hvordan det var utroligt svært at tale med danskere, selvom han havde børn, der var født i Danmark. Han forklarede, hvordan danskerne skifter til engelsk, så snart de hører hans gebrokkne dansk, og konkluderede, at "de vil ikke lære dig at kende, hvis du ikke taler dansk". Han afviste derfor ideen om at få danske venner. Både Razvan og Aleksandra beskrev, hvordan deres vennekreds primært bestod af andre ukrainere og rumænere. Udfordringen med at få danske venner er ikke unik for migrantarbejdere i landbruget. Faktisk er vanskeligheden ved at opbygge et venskabsnetværk som udlænding i Danmark en af de førende årsager til utilfredshed blandt den bredere migrantbefolkning (Cremer, 2016).

Samlet set befinder migrantarbejdere i griseproduktionen sig i en usikker position på det danske arbejdsmarked, og de er afhængige af den indkomst og

bolig, de får af den enkelte landmand. De arbejder lange dage under svære forhold, og på grund af sproglige barrierer og et krævende arbejde er deres mulighed for at integrere sig ud over deres nærmeste sociale bånd stærkt begrænset. Denne strukturelle sårbarhed er sammenflettet med grisenes prekære liv.

Skilled vision i industriel skala

Skilled vision betegner daglig overvågning af grisene gennem arbejdernes øjne og fremhæver, hvordan landbrugets produktivtets- og profitkrav reducerer, hvad der kunne være en central kilde til prestige og anerkendelse i arbejdet med at håndtere grise, nemlig evnen til at (gen)kende dyrene. Ikke blot bliver den potentielle anerkendelse af denne tillærte viden strukturelt reduceret, men den problemfokuserede og medikaliserede relation, som arbejderne udøver, reproducerer andetgørelsen i det bredere samfund, hvor de opfattes som ufaglærte arbejdere, der behandler de dyr, de passer, som produkter. *Skilled vision* afspejler i denne sammenhæng en fremmedgørelse af medarbejderen fra det omgivende samfund – en medarbejder, der gennem et instrumentaliseret blik søger at diagnosticere dyret snarere end at forstå det. Dyret bliver således gjort til en 'anden', som kun kan mødes gennem dette snævre, problemløsende blik. Samtidig har den omfattende kontrol med grisens krop og adfærd reduceret dens kapacitet til at være 'food-in-waiting' (Hamilton & McCabe, 2016). Den samtidige andetgørelse af medarbejderen og fremmedgørelse af dyret danner grundlag for de biopolitiske omsorgsregimer, som kendetegner den industrielle svineproduktion.

Vi vil nu uddybe, hvordan grise bliver forstået som en daglig praksis. Mødet mellem gris og menneske er biosocialt i den forstand, at det muliggør intens kommunikation og udveksling af tegn (f.eks. synlig meningsfuld adfærd) samt biologiske (f.eks. bakterier) og biokemiske (f.eks. lugt) substanser, og herigennem opstår nye former for viden. *Skilled vision* er anvendelsen af det trænede blik, der vurderer grisens tilstand, og det indebærer en form for tavs viden, der opstår gennem daglige møder med mere-end-menneskelige andre og kan forstås som et træk ved omsorg og trivsel (Jones & Yarrow, 2022). Men hvordan transformerer det industrielle miljø med sin intensive forvaltning af grisekroppe betydningen af at kende dyret gennem blikket, og hvad fortæller dette om industriel biosocialitet?

Vores skridt bevæger os fremad i en langsom, målrettet rytme, der følger det årvågne diagnostiske blik, og Daniel fortæller mig, hvordan han flyttede til Danmark for otte år siden, hvor han begyndte at arbejde på en grisefarm. Han er 36 år og har arbejdet i syv år for denne landbrugsgruppe, hvor han

leder to bedrifter: en smågriseproduktion og en slagtesvineproduktion. Han kigger på de ældre grise, der kigger tilbage på os, og funderer: "Jeg kender ikke sproget for grise, men de ved... at jeg har halm. Når du kommer her hver dag, kender du hver eneste krog, og nogle gange markerer jeg, at dette er en sti, jeg skal tjekke igen." Han samler derefter en håndfuld halm op og kaster det ind i stien. Grisene spurter straks hen til den friske halm, og Daniel ser på. Han fortæller mig, at han leder efter dyr, der ikke rejser sig for at undersøge halmen. Han er nødt til at se dem gå. (Feltnoter, Mc Loughlin, januar 2023)

Et sådant diagnostisk blik opstår gennem gentagne møder. Hvor *skilled vision* oprindeligt afspejlede en intuitiv, erhvervet og holistisk forståelse af dyret (Baker, 2016; Grasseni, 2004, 2022), eroderer færdigheden i et industrialiseret system og omformes til en målrettet relation mellem problem og behandling. Det diagnostiske blik kan således forstås som kernen i *skilled vision*. Blikket instrumentaliseres og fratager grisen sin subjektivitet. Samtidigt afspejler anvendelsen af det diagnostiske blik andetgørelsen af dem, der udøver det på grisefarmen. For at erhverve et diagnostisk blik – evnen til at identificere sygdom eller lidelse blandt et stort antal grise – skal man rutinemæssigt møde grisenes i deres afmålte og begrænsede livlighed. Fordi ikke mange mennesker er villige til at udføre denne type arbejde, bliver det diagnostiske blik, der er direkte forbundet med industrielle svinekroppe og nødvendigheden af forvaltningen af deres standardiserede liv, forbundet med en minoritet af migrantarbejdere.

Jeg følges med Aleksandra under hendes rutinemæssige overvågning og behandling af søerne. Aleksandra har arbejdet på gården i seks år efter at være flyttet til Danmark fra sit hjemland Rumænien for at finde arbejde. Jeg skynder mig efter Aleksandra, mens hun tjekker pattegrisene og søerne som en tjeneste for sin kollega, der er forsinket af andre opgaver. Vi når frem til en anden sti, og hun peger på, hvordan "ørerne (på pattegrisen) ligger ned... og den anden er ikke god på benet." Hun læner sig derefter frem og løfter pattegrisen op og viser mig sårene i munden og et på foden. "Det er så let for infektionen at trænge ind her." Hun injicerer dem to gange – et antibiotikum og et smertestillende middel. Injektionen forårsager en strøm af blod fra nakken. Derefter sprayer hun en blå streg på ryggen af dem og placerer dem under varmelampen. (Feltnoter, Mc Loughlin, september 2022)

De daglige rutiner med overvågning af stierne er designet til at opdage tidlige tegn på sygdom som skæve hoveder, der er tegn på meningitis, eller udstående knuder i tilfælde af navlebrok. Tidlig påvisning kan i nogle tilfælde betyde forskellen

mellem liv og død. Visse sygdomme garanterer øjeblikkelig aflivning.

Aleksandra løfter endnu en pattegris, som ikke reagerer på at blive løftet, men hænger slapt i hendes løse greb. Hun kigger på mig og trækker på skuldrene: "De dårlige, jeg er ked af det, men jeg må aflive dem. Jeg kan ikke lide det, men jeg er nødt til det. Hvis jeg ikke gør det, vil de vokse sig større, og så skal de aflives senere." Hun justerer sit greb, så hun holder pattegrisen fra bagbenet. Den hænger slapt, og derefter svinger hun sin højre arm højt, sender den slappe krop op i luften og, med al den kraft hun kan mønstre, svinger hun pattegrisen nedad. Dens kranium laver en klaskende lyd, da det rammer gulvet. Hun slipper den på gulvet og gentager handlingen med en lidt større pattegris, som skrider midt i luften og skal slås mod jorden to gange. De vrider sig og spjætter på gulvet og spytter blod ud af deres næsebor, mens de dør. Vi går videre til den næste sti. Hendes øjne scanner hver sti, mens hun bevæger sig forsigtigt og stille langs gangen, læner sig en smule ind i hver sti, før hun går videre til den næste. (Feltnoter, Mc Loughlin, september 2022)

Disse grises sygdomme er ikke specificeret. Det er de dårlige. De skiller sig ud, isoleret af det diagnostiske blik og for dyre at holde i live. Sådan en klinisk beslutning tages ikke let, hvilket bliver tydeligt gennem Aleksandras impuls til at undskylde, inden hun afliver grisene. Hun fortalte senere, hvordan det at aflive grise var noget, hun havde svært ved, da hun vidste, hvor vigtigt det var at gøre det rigtigt. Det har følelsesmæssige omkostninger at arbejde med dyr, der er opdrættet til fødevarer (Mc Loughlin, 2021). Evnen til at identificere sygdom og forudsige helbred eller lidelse kendetegner det diagnostiske blik. Grisens liv afhænger af evnen til at nå slagtevægten, hvor deres værdi som vare kan realiseres. Med pattegrise er valget mellem behandling og aflivning klart.

Under frokostpausen siger Andreas, en af ejerne, det ligeud: "Så mange pattegrise er ikke fuldt udviklede og får brok... når de bliver født, er de så forskellige, og de vokser så meget. Så trækker de i maven, eller der er en svaghed i maven, og de får brok. Når vi ser en med brok, afliver vi dem uanset hvad... fordi der er 50% chance for, at de får det senere. Det er billigere at aflive dem nu og få en frisk gris ind... En bedre gris... det er meget koldt det her..." Han griner, mens han siger det. (Feltnoter, Mc Loughlin, november 2022)

Ældre grise med brok repræsenterer allerede en investering og holdes typisk i live. De opbevares ofte i særlige afsnit med såkaldte "rest-grise" og slagtes, når de når den ønskede slagtevægt på mellem 110-120 kg. Selvom Andreas og Aleksandra

deler den samme holdning om, at visse sygdomme kræver øjeblikkelig handling, er det ikke alle arbejdere, der afliver dyr, når andre anser det for nødvendigt. Thomas, en anden ejer, forklarede, hvordan dette var særligt udfordrende med søer, der burde aflives, når de ikke får det bedre. Han beklagede, at arbejderne syntes at være langsomme til at gøre det. Denne tøven med at beslutte, hvornår et dyr skal aflives, viser, hvor vanskeligt det kan være at vurdere dyr på en ensartet måde i industrielle miljøer. Evnen til at se ind i dyret er ikke noget, der nødvendigvis kan tilegnes gennem oplæring, men noget der skal erhverves, forfines og kalibreres med andre over tid. Denne evne til at se dyret på samme måde blev beskrevet af Andreas på følgende måde.

“Det er som et særligt syn... at du kan se, hvordan de har det, men jeg tror, det er noget, man skal gøre sammen. Så når du går igennem, tror jeg, du skal kalibrere med andre, fordi hvis du gør det alene, vil din standard altid falde. Din standard vil falde, sådan er det bare, så du skal kalibrere grisens velfærd med en anden.” (Feltnoter, Mc Loughlin, december 2022)

Andreas beskriver behovet for kalibrering som baseret på risikoen for, at uden en sådan dialog vil grisevelfærd lide. Dyrevelfærd er et flydende begreb, der i landbrugssammenhæng ofte kan reduceres til fraværet af sygdom og effektiv vækst, mens det i andre sammenhænge også handler om dyrets livskvalitet og mulighed for at udleve sin artstypiske adfærd. Når kalibrering på tværs af grisene ikke sker, opstår en risiko for, at forhold overses, der normalt kræver aflivning, hvilket kan have negative økonomiske konsekvenser på sigt. Kalibrering styrker virksomhedens mål og er en del af kommercialiseringen af dyret.

Selvom rationaliseringen af landbrugsarbejde har resulteret i en aflæring af landbrugsroller (Bell et al., 2015), betyder det ikke, at arbejdet ikke kræver særlige kompetencer. Det indbyggede krav om, at industrielle landarbejdere udvikler *skilled vision* harmonerer ikke med den måde, migrantarbejdere ofte portrætteres som ufaglærte og uden uddannelse. Håndteringen af hundreder af dyr kræver *skilled vision*, der er problemfokuseret og medicinsk, men samtidig afspejler det den person, der udvikler den. Det er denne instrumentaliserede form for *skilled vision*, der opstår gennem industrialiseret biosocialitet, som kan forstås som et diagnostisk blik. Det diagnostiske blik inkorporerer institutionaliserede normer for behandling baseret på produktivitetskrav, der kræver hurtig bedring eller aflivning, samt tavs viden erhvervet gennem daglige møder. Indlejret i et medicinsk system til forvaltning af dyr, hvor brugen af antibiotika er underlagt omfattende overvågning sammenlignet med resten af Europa (Kongsted & Mc Loughlin, 2023), er evnen til at kende dyrene bestemt af en infrastruktur, der kræver stadig større hastighed, effektivitet og profit.

Det diagnostiske blik andetgør og fremmedgør de grise, det styrer. Deres biosociale kompleksitet reduceres, da antallet af måder, de kan lide på, begrænses til en håndfuld tilstande, der enten behandles med medicin eller aflivning. Industrielt landbrug har udhulet, hvad det vil sige at kende grisen, udover at den er et produkt designet til at blive insemineret eller slagtet. Som sådan forstærker den visuelle epistemiske magt i *skilled vision* på én og samme tid andetgørelsen af migrantarbejdere og fremmedgørelsen af grise.

Industriel biosocialitet

Fremmedgørelse og andetgørelse er ikke gensidigt udelukkende men viser sig tværtimod her at være gensidigt forstærkende. De beskriver to samtidige bevægelser på forskellige niveauer afhængigt af hvilket perspektiv, der tages. Nogle arbejdere undlod at nævne deres arbejde i svineproduktionen for at undgå stigmatisering. En lignende andetgørelse kan identificeres i slagteriarbejdet og industriens bestræbelser på at reducere den moralske, sociale og fysiske afsmitning, som det indebærer at slå ihjel (Mc Loughlin, 2019). Fremmedgørelsen af svineavl har konsekvenser for de mennesker, der er marginaliseret af det arbejde, som gør det muligt for dem at blive i Danmark. Andetgørelse af arbejdet på svinefarme påvirkede også ejerne, der beskrev, hvordan de oplevede provokationer og hån på nettet. De følte, at griseproduktion blev udstillet som et system præget af voldelige arbejdere, der overmedicinerer grise og producerer kød fyldt med antibiotika. Biosociale dynamikker udfoldes i sådanne dagligdagsformer for andetgørelse af migrantarbejdere, hvilket kan forstærke oplevelser af social isolation, afspejlet i en reduceret deltagelse i samfundslivet. *Skilled vision* bygger på sanselitteraturen, hvor multisensorisk viden ofte ses som en udfordring af okulocentrisme. På den hyperproduktive svineproduktion bliver denne multisensoriske erkendelse dog effektiviseret og instrumentaliseret til at opfylde produktionskrav, hvilket udfordrer idéen om, at *skilled vision* nødvendigvis underminerer okulocentrisme. I stedet fastholdes og udvides den visuelle epistemologi i en funktionel form. Mens *skilled vision* typisk betegner en evne til forståelse ud over det visuelle – en evne til at "se ind i" og kende dyret – fremstår det diagnostiske blik som en instrumentaliseret udgave af denne evne. Den evne, der er erhvervet gennem langvarig kontakt med dyret, mister sin empathiske dimension, og omsorg bliver reduceret til medicinsk behandling. Mc Loughlin (2023) viser i en undersøgelse om reduktion af antibiotikaforbrug, at ejere ser overdreven brug af antibiotika i landbruget som forbundet med en række udfordringer, herunder begrænset uddannelse blandt migrantarbejdere. Ejerne

har også den opfattelse, at migrantarbejderne har en mere afslappet holdning til overforbrug af antibiotika hos grisene (Kongsted & McLoughlin, 2023). Tabet af færdigheder, instrumentaliseret omsorg og overdreven medicinanvendelse kan medføre yderligere andetgørelse af migrantarbejdere.

Blikket, født af fysisk tætte møder og indøvet viden, bliver en relation, der andetgør, og som bedre kan forstås som et slør, en tynd gennemsigtig film, der kastes over grisenes liv og begrænser dem til deres menneskepålagte teleologiske formål som svinekød. Denne slørende barriere mellem menneske og dyr forstærker objektiveringen af den *porcine* anden og etablerer en uoverstigelig kognitiv barriere, som tillader landbrugets barske form for håndtering af dyr. Mens håndtering af dyr muliggør nærhed, opstår nærheden i svineproduktion i et krydsfelt mellem fremmedgjorte tilstande af væren og andetgjorte kroppe. I sådanne intersensoriske miljøer (Grasseni, 2022) reduceres den etiske tvetydighed i håndteringen af livet på gården af det diagnostiske syn, der forstærker en æstetisk og etisk sammenhæng mellem det, der er rigtigt, og det, der skaber værdi. At realisere og forstærke etiske kvaliteter gennem mødet harmonerer med *skilled care* (Druglitrø, 2018) hvor omsorgen for dyr som laboratorieforsøgssubjekter balanceres med omsorgen for selve det videnskabelige system. Dermed er laboratoriets dyreforskningsetik vævet sammen med forpligtelser over for "good science". Ligesom det diagnostiske blik fratager grisene deres mangfoldighed og effektivt instrumentaliserer sundhed og behandling med henblik på værdiproduktion, kan blikket også medvirke til at andetgøre, samtidig med at det skaber nye former for viden. Med udgangspunkt i sine erfaringer i amerikansk svineproduktion henviser Blanchette (2020) direkte til de måder, hvorpå menneskelige arbejdere indgår i øjeblikke af omsorg i dyrkelsen af det *porcine* liv, eksempelvis i den industrielle udvidelse af søernes reproduktion.

Vores fokus på den omsorg, der gennemsyrrer handlinger af andetgørelse og fremmedgørelse, åbner for en kritik af den positivt prægede beretning om *skilled vision* ved at illustrere, hvordan blikket opstår som et direkte resultat af fremmedgørelse. Den industrielle rationalitet reducerer former for omsorg og skærper blikkets fokus på dyret, og *skilled vision* er kendetegnet ved en årvågenhed og en tro på synets evne til at identificere sundhed og sygdom. Et sådant diagnostisk fokus overser grisens kompleksitet; behov, der rækker ud over imperativet om at 'lade leve' (Rose, 2009) – som f.eks. rodeadfærd³ – anses som overflødige i det diagnostiske blik, der præger den instrumentelle, fagligt trænede

3. Rodeadfærd hos grise betegner den naturlige adfærd, hvor grisen med snuden undersøger og roder i underlaget, f.eks. jord eller halm. Denne adfærd er vigtig for grisens trivsel og naturlige udfoldelse og fungerer som en form for miljøberigelse, især i intensive produktionssystemer, hvor grisens muligheder for naturlig adfærd er begrænsede.

synssans på svineproduktion. Den industrielle biosocialitet i svineproduktionen skaber en forstærket og finjusteret opmærksomhed, der er rettet mod problemer og sygdomme eller tilfælde af negativ velfærd snarere end en helhedsforståelse af dyret. Det øvede blik fokus på patologi medfører fremmedgørelse af dyret, som yderligere forstærkes af industrielle rationaler om profit, produktivitet og effektivitet. Selvom tidlig opdagelse foretrækkes, identificerer det øvede blik i den industrielle biosocialitet i praksis problemer, når de er opstået, men formår ikke at forudse eller forebygge sundhedsproblemer før, de opstår. Vi beskriver denne snævert patologifokuserede visuelle præcision som det diagnostiske blik i industriel biosocialitet.

Michel Foucault beskrev detaljeret, hvordan medicinsk viden blev inkorporeret i behandlingen af patienter gennem blikket, som effektivt eliminerede patientens subjektivitet (2002) ved at underkende relevansen af personlige træk, historier og idiosynkrasier for sygdomsbehandling. Denne ramme er blevet brugt til at forklare, hvordan magtfulde institutionaliserede vidensregimer gennemsyrrer sociale miljøer og gør bestemte kroppe og subjekter genkendelige. Vi foreslår, at dette diagnostiske blik overført til en anden kontekst er den industrialiserede form for *skilled vision*, der opstår i det industrielle landbrugs effektivitetsrationale. Blikket fungerer som en mekanisme for andetgørelse, der konsoliderer fremmedgørelsen af griselivet. Samtidig fratager det grisene deres individuelle karaktertræk, fordi de bliver reduceret til varer. Deres evner udviskes og udgrænses bortset fra dem, der er blevet instrumentaliseret til værdiproduktion og derigennem lavet om til varer.

Med en ophævelse af adskillelsen mellem biologiske og sociale vidensregimer (Seeberg et al., 2020) kan det biosociale forstås som fundamentalt for selve livet (Ingold & Palsson, 2013; Palsson, 2013). Men hvad sker der, når dette liv bliver industrialiseret ud over sine grænser? Institutionaliseret medicinsk, veterinær og etologisk viden i kombination med landbrugets produktivitetskrav om profit og effektivitet omdanner måderne, hvorpå den *porcine* anden kan ses og (gen)kendes. Det store antal grise, som en enkelt arbejder skal håndtere og pleje, betyder, at et problemorienteret diagnostisk blik opstår som en tavs og målrettet måde at kende grisene på. Dette diagnostiske blik kan fratage grisene deres evne til at være andet end produkter, men det betyder ikke, at arbejderne fuldt ud legemliggør det diagnostiske blik. Faktisk anvender nogle arbejdere det diagnostiske blik, mens de samtidig er bevidste om, hvordan de selv bidrager til grisens fremmedgørelse. Grise er meget sociale, hvis de får mulighed for det – men ligesom migrantarbejderne, deler de en reduceret skæbne. Når Daniel undrer sig over “grisenes sprog”, eller når Aleksandra undskylder for at dræbe, er disse

øjeblikke af tøven og usikkerhed, ydmyghedens indrømmelser og indikationer på andre måder at kende grise på, hvor øjnene måske ikke lyver, men ordene ikke slår til.

Referencer

- Andersen, H. (2018). ASF er den tikkende bombe under svineproduktion. *Effektivt Landbrug*. <https://effektivtlandbrug.landbrugnet.dk/artikler/svin/asp-er-den-tikkende-bombe-under-svineproduktion.aspx>
- Baker, K. (2016). Home and heart, hand and eye: Unseen links between pigmen and pigs in industrial farming. In E.-J. Abbotts & A. Lavis (Eds.), *Why We Eat, How We Eat: Contemporary Encounters Between Foods and Bodies* (pp. 53-73). Routledge.
- Bell, S. E., Hullinger, A., & Brislen, L. (2015). Manipulated Masculinities: Agribusiness, Deskillling, and the Rise of the Businessman-Farmer in the United States. *Rural Sociology*, 80(3), 285-313.
- Besky, S., & Blanchette, A. (2019). *How Nature Works: Rethinking Labor on a Troubled Planet*. University of New Mexico Press.
- Birk, U. (2021). *Dansk landbrug mangler nu både dansk og udenlandsk arbejdskraft*. Landbrugs Avisen. 24/7/2021. <https://landbrugsavisen.dk/dansk-landbrug-mangler-nu-b%C3%A5de-dansk-og-udenlandsk-arbejdskraft>
- Blanchette, A. (2020). *Porkopolis: American Animality, Standardized Life, and the Factory Farm*. Duke University Press.
- Brantz, D. (2005). "Animal Bodies, Human Health, and the Reform of Slaughterhouses in Nineteenth-Century Berlin". *Food and History*, 3(2), 193-215.
- Classen, C. (2010). Foundations for an anthropology of the senses. *International Social Science Journal*, 49(153), 401-412.
- Cook, J. A. (2023). Beyond the agricultural "suffering slot": Structural agency in US farm work. *Anthropology of Work Review*, 44(2), 69-80.
- Cremer, J. (2016). Expats: Denmark 'world's worst' for making friends. *The Local DK*. <https://www.thelocal.dk/20160829/expats-name-denmark-worst-in-the-world-for-making-friends>
- Druglitrø, T. (2018). "Skilled care" and the making of good science. *Science, Technology, & Human Values*, 43(4), 649-670.
- DST. (2023). *Færre svin og bedrifter med svin* (118). 7/6/2022). DST. <https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/nyt/GetPdf.aspx?cid=46012>
- Elias, N., Dunning, E., Goudsblom, J., & Mennell, S. (2000). *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations* (Rev. ed.). Blackwell Publishers.
- Escobar, M. P., & Demeritt, D. (2017). Paperwork and the decoupling of audit and animal welfare: The challenges of materiality for better regulation. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 35(1), 169-190.
- Eurostat. (2022). *Farms and farmland in the European Union– statistics*. <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/73319.pdf>
- FRA. (2015). *Severe Labour Exploitation: Workers Moving Within Or Into the European Union: States' Obligations and Victims' Rights* (9292398849).
- Franju, G. (1949). *Le sang des bêtes. Forces et voix de la France, Francia*.

- Gillespie, K., & Narayanan, Y. (2021). Global Atmospheres of Violence: Shifting Terrains of Othering in Feminist Multispecies Witnessing. In C. J. Adams & L. Gruen (Eds.), *Ecofeminism: Feminist Intersections with Other Animals and the Earth* (Chapter 18, pp. 335-353). Bloomsbury Academic.
- Grasseni, C. (2004). Skilled vision. An apprenticeship in breeding aesthetics. *Social Anthropology*, 12(1), 41-55.
- Grasseni, C. (2007). Good Looking: Learning to be a Cattle Breeder. In C. Grasseni (Ed.), *Skilled Visions: Between Apprenticeship and Standards*. Berghahn Books.
- Grasseni, C. (2022). More than visual: The apprenticeship of skilled visions. *Ethos*, 53(1), 1-19.
- Halskov, M., & Junker, S. (2021). Ukrainere føler sig stavnsbundne hos danske landmænd *Fagbladet 3F*. <https://fagbladet3f.dk/ukrainere-foeler-sig-stavnsbundne-hos-danske-landmaend/>
- Hamilton, L., & McCabe, D. (2016). It's just a job': Understanding emotion work, de-animalization and the compartmentalization of organized animal slaughter. *Organization*, 23(3), 330-350.
- Horton, E. P., & Whyte, Z. (2024). "You are too expensive, you need to work faster!": Ukrainian agricultural workers navigating precarities in Denmark. *International Migration*, 63(99), [E-pub ahead of print]. doi:10.1111/imig.13289.
- Howes, D. (2021). *Empire of the Senses: The Sensual Culture Reader*. Routledge.
- Ingold, T., & Palsson, G. (2013). *Biosocial Becomings: Integrating Social and Biological Anthropology*. Cambridge University Press.
- Jones, S., & Yarrow, T. (2022). *The Object of Conservation: An Ethnography of Heritage Practice*. Routledge.
- Kalantaryan, S., Scipioni, M., Natale, F., & Alessandrini, A. (2021). Immigration and integration in rural areas and the agricultural sector: An EU perspective. *Journal of Rural Studies*, 88, 462-472.
- King, R., Lulle, A., & Melossi, E. (2021). New perspectives on the agriculture-migration nexus. *Journal of Rural Studies*, 85, 52-58.
- Kongsted, H., & Mc Loughlin, E. T. (2023). *Udfasning af medicinsk zink og lavt forbrug af antibiotika til grise-hvad betyder det for dyrevelfærden?* Videnscenter for Dyrevelfærd, Aarhus Universitet.
- McLaughlin, J., & Weiler, A. M. (2017). Migrant agricultural workers in local and global contexts: Toward a better life? *Journal of Agrarian Change*, 17(3), 630-638.
- Mc Loughlin, E. (2019). Knowing cows: Transformative mobilizations of human and non-human bodies in an emotionography of the slaughterhouse. *Gender, Work & Organization*, 26(3), 322-342.
- Mc Loughlin, E. (2024). Protesting the future: The evolution of the European farmer. *Anthropology Today*, 40(5), 3-6.
- Modood, T., & Thompson, S. (2022). Othering, alienation and establishment. *Political Studies*, 70(3), 780-796.
- Monbiot, G. (2024). Agrarian Populism. *GeorgeMonbiot.com*. <https://www.monbiot.com/2024/01/24/agrarian-populism/>
- Ní Laoire, C. (2005). 'You're not a man at all!': masculinity, responsibility, and staying on the land in contemporary Ireland. *Irish Journal of Sociology*, 14(2), 94-114.

- Ní Laoire, C. (2017). Winners and losers? Rural restructuring, economic status and masculine identities among young farmers in south-west Ireland. In *Geographies of Rural Cultures and Societies* (pp. 283-301). Routledge.
- Nielsen, N. J. (2017). Migratory Steps: Ukrainians in a rural Danish region. In K. Kuhn, W. Leimgruber & K. Sontag (Red.), *Lebenskunst: Festschrift für Jacques Picard* (s. 220-231). Böhlau Verlag.
- Olsen, J. J., & Nielsen, N. J. (2017). FLEXICURITY WITHOUT SECURITY. *Ethnologia Europaea*, 47(2), 40-56.
- Palsson, G. (2013). Ensembles of biosocial relations. In T. Ingold & G. Palsson (Eds.), *Biosocial Becomings: Integrating Social and Biological Anthropology* (pp. 22-41). Cambridge University Press.
- Pedersen, H. B., Stender, P., Hakhverdyan, S., & Søndergaard Møller, F. (2022). *Halvdelen af de ansatte i dansk svineproduktion i 2020 er udlændinge – flest fra Ukraine*. <https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgivelser/nyt/GetAnalyse.aspx?cid=48223>
- Pink, S. (2008). An urban tour: The sensory sociality of ethnographic place-making. *Ethnography*, 9(2), 175-196. <https://doi.org/10.1177/1466138108089467>
- Plumwood, V. (1993). The politics of reason: Towards a feminist logic. *Australasian Journal of Philosophy*, 71(4), 436-462.
- Povinelli, E. A. (2020). *The Empire of Love: Toward a Theory of Intimacy, Genealogy, and Carnality*. Duke University Press.
- Rose, N. (2009). *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*. Princeton University Press.
- Seeberg, J., Roepstorff, A., & Meinert, L. (2020). *Biosocial Worlds: Anthropology of Health Environments Beyond Determinism*. UCL Press.
- Svendsen, M. N. (2023). Pigs, people and politics: the (re) drawing of Denmark's biological, politico-geographical, and genomic 'borders'. *BioSocieties*, 18(4), 714-732.
- Tsing, A. L. (2015). *The Mushroom at the End of the World: on the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton University Press.
- Østergaard, U. (2015). The Nation as Event: The Dissolution of the Oldenburg Monarchy and Grundtvig's Nationalism. In J. A. Hall, O. Korsgaard, & O. Pedersen (Eds.), *Building the Nation: N.F.S. Grundtvig and Danish National Identity*. McGill-Queen's University Press.

En biosocial tilgang til moralske skader

Livssituationer og deres *affordances*

Lars Williams¹

¹Dansk Institut for Internationale Studier

lawi@diis.dk

Williams, Lars. 2025. En biosocial tilgang til moralske skader: livssituationer og deres *affordances*. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 43, 31-52. DOI: 10.7146/tfss.v25i43.147525

Indsendt 07/24, accepteret 07/25, udgivet 11/25

Artiklen undersøger, hvordan en biosocial tilgang – med særligt fokus på affordance-begrebet – kan bidrage til en mere kontekstsensitiv og nuanceret tilgang til moralske skader. Gennem en kvalitativ caseanalyse af en dansk veterans erfaringer fra forskellige livssituationer, belyser artiklen, hvordan symptomer på posttraumatisk stressforstyrrelse (PTSD)/moralsk skade fluktuerer i forskellige dagligdagssituationer. Artiklen argumenterer for, at bestemte livssituationer udgør affordances ift. at handle, tænke og føle på bestemte måder, hvilket løbende påvirker oplevelsen og fluktueringen af det samlede symptombillede. Ved at anvende affordance-begrebet fra den biosociale tænkning nuanceres forståelsen af moralske skader som et løbende dynamisk samspil mellem individ og omgivelser snarere end et udtryk for overskridelse af moralske overbevisninger og forventninger. Artiklen bidrager herved til en løbende debat om, hvordan moralsk skade skal tilgås som både empirisk fænomen og teoretisk konstruktion, samt hvilke betydninger dette har for behandlingstilgange i forhold til moralsk skadende erfaringer.

A biosocial approach to moral injury: life situations and their *affordances*

This article explores how a biosocial approach— with a particular focus on the concept of affordance— can contribute to a more context-sensitive and nuanced approach to moral injury. Through a qualitative case analysis of a Danish veteran's experiences across different life situations, the article examines how symptoms of post-traumatic stress disorder (PTSD) and moral injury fluctuate in various everyday contexts. The article argues that specific life situations afford particular actions, thoughts, and emotions, shaping the experience of moral injury and the overall symptomatology. By applying the concept of affordance from a biosocial approach, the study reframes moral injury as an ongoing dynamic interplay between the individual and their environment, rather than merely a violation of moral beliefs and expectations. In doing so, the article contributes to the ongoing debate on how moral injury should be approached as both an empirical phenomenon and a theoretical construct, as well as its implications for treatment approaches to morally injurious experiences.

Introduktion

Jeg mødte Erik¹, da jeg besøgte et af landets Veteranhjem, hvor den daglige leder introducerede os. Den første dag jeg mødte ham, sad han og spiste ostemadder i Veteranhjemmets køkken sammen med en anden tidligere soldat. Han var en snakkesalig fyr med tykt, mørkt skæg, som næsten gik op til øjnene. De to veteraner fortalte anekdoter om motorcykler og grinede højt med hinanden. De bød mig på en ostemad. Jeg forklarede, at jeg var på Veteranhjemmet i forbindelse med et forskningsprojekt om psykiske eftervirkninger af krig. Erik begyndte spontant at fortælle mig om sine mange udsendelser til Irak og Afghanistan.

Over det næste år mødtes vi flere gange forskellige steder. Erik flyttede i mellemtiden væk fra Veteranhjemmet og ud til sin bror på landet. Jeg besøgte familien på landstedet og fik derved også lejlighed til at tale med flere af Eriks familiemedlemmer. Han og broren havde begge spillet håndbold i den samme klub, hvor Erik også havde været med i bestyrelsen. Broren fortalte, hvordan Erik plejede at være centrum for alt det sociale i klubben: "Han var virkelig engageret i lokalmiljøet," fortæller han, "og nu er han jo helt anderledes. Jeg kan nogle gange slet ikke kende ham mere."

For kun få år siden boede Erik i et parcelhus med sin kone og deres to sønner på 11 og 14 år. "Et 'perfekt' liv, med stort flot hus og ny bil," som hans bror siger. I

1 "Erik Jensen" er et pseudonym.

2021 fik han sygeorlov på grund af en arbejdsrelateret stresstilstand, som gjorde, at han havde vanskeligt ved at koncentrere sig på det kontorarbejde, han på det tidspunkt havde i Forsvaret. Det tænkte hverken han eller familien meget over på det tidspunkt, men under sin sygeorlov begyndte han at opleve andre symptomer. "Min PTSD ventede på mig, lige bag min arbejdsstress," fortæller han. "Da jeg begyndte at slappe af derhjemme, bragede det ind i mit liv. Fra september [2021] begyndte jeg at have frygtelige mareridt hver eneste nat. Langt de fleste af dem handlede om den dag i Afghanistan i 2008..."

Hans mareridt handlede om en specifik hændelse i Helmand-provinsen i Afghanistan under en udsendelse i juni 2008. Én soldat døde, og to andre blev alvorligt såret af en vejsidebombesprængning. Erik var minesøger på holdet. Han var leder af et lille team af minesøgere, som havde meget erfaring fra flere ture til Afghanistan, men han havde fri den dag ulykken skete. Han havde altså ikke noget officielt ansvar for hændelsen. Men han kunne ikke lade være med at føle et ansvar alligevel. "Jeg ville have set den [vejsidebomben] på et sekund. Den var ikke særlig godt skjult, og jeg havde patruljeret dér hver dag i flere måneder," fortæller han.

Efter at have fået diagnosen post-traumatisk stressbelastning (PTSD) i 2022 – næsten 12 år efter hændelsen med vejsidebomben – begynder Eriks familieliv at bryde sammen. Han bliver skilt, og hans kone flytter væk med deres to sønner. I løbet af de næste seks måneder falder han tilbage i et stofmisbrug, han havde i sine unge år, inden han stiftede familie, og begynder at se nogle af sine gamle venner fra dengang. Hans "gangster venner" som en bekendt beskriver dem. Men efter nogle dårlige oplevelser i det miljø, beslutter han sig for at flytte midlertidigt ind på et Veteranhjem og få styr på tilværelsen igen. Det fungerer godt for ham, og han begynder at se sine sønner i weekenderne. "Vi har det virkelig godt sammen," siger han. "Men jeg ville ønske, at jeg kunne tage til håndboldkampe med dem. Alle i min familie elsker håndbold, og det gælder sandelig også mine drenge. Men jeg kan bare ikke gå ind i hallen. Jeg begynder at hyperventilere, svede og ryste, når jeg kommer ind i bygningen, og så må jeg gå igen. Det er virkelig et stort tab, at jeg ikke kan være med til det," siger han trist. "Men samtidig... det er underligt, ikk... så kan jeg lige bagefter gå ned i Veteranhjemmet, hvor der måske er 20 mennesker tæt omkring mig. Og der har jeg det helt super... eller dengang vi stod i baren til byfesten, det var heller ikke noget problem..."

Erik fortæller om en dag, hvor han var brandvagt sammen med andre frivillige fra Veteranhjemmet til et byfestarrangement. Der havde været mandefald blandt barpersonalet, og pludselig spurgte én af dem fra baren om ikke Erik og hans ven, en anden veteran med PTSD, ville tage en barvagt. De var noget modvillige. Baren var placeret inde i et telt med en stor flok besøgende stuvet helt tæt sammen. Der

var høje lyde, folk råbte, tumult og kaos, som der er til byfester i små lokalmiljøer. Men det forløb ikke bare godt, Erik og vennen havde en fest, da de stod bag baren, rakte øl over disken og blinkede til de kvindelige besøgende. Den daglige leder fra Veteranhjemmet fortæller mig også om episoden: "Altså, de var virkelig i deres es! Jeg har billeder fra den dag, hvor man kan se, hvor meget de fester og hygger med folk i baren." Oplevelsen med den spontane barvagt ligger i den samme periode, inden for de samme måneder af Eriks liv, som hans udfordringer med at gå ind i sportshallen. Hvordan kan vi forstå det?

Der skal ikke herske tvivl om, at Erik lider meget af sin symptomer. Men han lider ikke lige meget i alle situationer. Det er ikke ligegyldigt, om han er på Veteranhjemmet, til håndbold i hallen eller nede at handle i supermarkedet med sine børn. For både behandlere af veteraner med PTSD, familiemedlemmer og veteranerne selv er dette på mange måder ukontroversielt at påpege. Selvfølgelig 'trigger' nogle situationer mere end andre. Men hvad er forholdet mere præcist mellem omgivelser og symptomer? Og hvis hans symptomer viser sig markant i bestemte situationer og ikke i andre, hvad kendetegner så disse situationer? Hvordan kan vi forstå situationernes karakteristika eller beskaffenhed? Hvad siger det om den type af psykiske skader, man kan tage med sig hjem fra krig? Og hvordan kan en yderligere karakteristik af situationelle forskelle være behjælpelig i forhold til en recovery/behandlingsproces?

Jeg vil i det følgende argumentere for, at en biosocial tilgang – og særligt *affordance*-begrebet fra denne litteratur – kan kaste lys på denne empiriske gåde. For at forstå det situationelle i den måde, hvorpå den traumatiske erfaring udfolder sig som lidelse, er det helt centralt at forstå, hvad der kendetegner bestemte situationer – ikke bare som generelle 'triggere', men ud fra den måde situationer tilbyder *affordances*, som på dansk kan beskrives som "normativt fortrukne handlemuligheder som materialiserer sig i relation til omgivelserne" (Brinkmann, 2024, 45) – altså bestemte situationsbetingede og normative måder at tænke, handle og føle på. *Affordance* er (i nogle versioner) i en biosocial tilgang et centralt begreb (f.eks. hos Ingold, 2018, 2022 og Kirmayer, 2024), og det er primært dette, jeg vil læne mig op ad her, og udfolde brugbarheden af i det følgende. *Affordance*-begrebet vil blive uddybet nedenfor.

Litteraturen, som beskæftiger sig med krigstraumer, har en lang og varieret historie, men her vil jeg tage udgangspunkt i en af de seneste bølger af teoretisk debat på området, nemlig med udgangspunkt i begrebet 'moral injury', som de seneste godt 15 år har været et centralt begreb i krigstraumeforskningen. For læsevenligheden skyld vil 'moral injury' herfra blive oversat til 'moralsk skade'².

2 Oversættelsen er muligvis ikke helt uproblematisk, men jeg vurderer, at i forhold til artiklens argument er 'moralsk skade' en gangbar oversættelse her.

Eftersom oplevelserne fra Eriks udsendelse i 2008 kredser om et oplevet svigt (at han mener, han burde have været der til at finde vejsidebomben) og den skyld, han oplever efterfølgende, vil jeg argumentere for, at hans erfaringer kan bestemmes som en type af moralsk skade (Litz et al., 2009; Shay, 1994).

Mit argument i artiklen er således, at *affordance*-begrebet fra den biosociale tænkning kan bidrage til debatten om moralsk skade ved (1) at fremdrage empirisk, hvordan centrale aspekter af konkrete livssituationer bidrager til fluktueringen af symptomer, og (2) hvordan dette tillader os teoretisk at udvikle forståelsen af moralsk skadende erfaringer ved at udvide 'det moralske' til ikke blot at ligge i individets moralske overbevisning, men ude i omgivelserne og i individets relation til omgivelserne. Afslutningsvis vil jeg (3) sætte dette i forhold til debatten om behandling af moralsk skade og PTSD.

For at nå frem til dette vil jeg i det følgende kort introducere den biosociale tænkning og den rolle, *affordance*-begrebet har inden for denne tilgang. Herefter vil jeg vende tilbage til Eriks historie og hans daglige kamp for at få tilværelsen til at hænge sammen med særligt fokus på, hvordan hans symptomer fluktuerer i forbindelse med specifikke situationer i hans tilværelse.

Disse livssituationer vil jeg anskue som tilbydende forskellige *affordances* til at tænke, handle og føle på bestemte måder. På dansk vil man muligvis også kunne sige, at forskellige livssituationer har opfordringskarakter (Brinkmann, 2023) eller "normativt fortrukne handlemuligheder" (Brinkmann, 2024). Jeg har valgt her at beholde det engelske *affordances* for ikke at komme ind i for mange oversættelsesproblematikker. Igennem denne udvidede forståelse af, hvad der karakteriserer livssituationer ift. Eriks symptomer, vil jeg vende blikket tilbage mod litteraturen om moralsk skade og diskutere den rolle, som omgivelser og konkrete livssituationer har i denne litteratur. Pointen her er, at denne litteratur netop ikke har en tilstrækkelig udfoldet forståelse af situationernes karakter i forhold til den måde, moralsk skade begrebsliggøres på og den måde, hvorpå symptomer udfolder sig i relation til specifikke *moralske krav* fra omgivelserne.

Feltarbejde og forskningsmetoder

Det empiriske materiale til denne artikel stammer fra en kvalitativ undersøgelse af danske krigsveteraner gennemført mellem 2023-2024. Undersøgelsen fokuserede på psykiske eftervirkninger efter udsendelser til krigszoner, og hvordan disse eftervirkninger bliver formet socialt i forskellige sammenhæng. Studiet er primært interview-baseret, men med flere observationsdage på danske Veteranhjem

forskellige steder i landet. I alt er der gennemført 35 interviews med veteraner, samt en række interview med familiemedlemmer (6), ansatte og frivillige på Veteranhjem (4) og folk som arbejder i støtteorganisationer (4). Efter den første interviewrunde over foråret 2023, blev 7 cases udvalgt. Her blev der udført opfølgende interviews med de 7 veteraner og i flere tilfælde deres nærmeste familiemedlemmer. Denne indledende gruppe af deltagere blev rekrutteret via opslag på sociale medier, samt via personlige kontakter og efterfølgende 'sneboldeffekt'. De deltagende veteraner og deres familier fordeler sig forholdsvis bredt i forhold til alder, køn (dog med en overvægt af mænd), geografisk spredning i Danmark og socioøkonomisk status.

Denne anden runde af interviews blev gennemført cirka seks måneder efter den første runde og var centreret omkring specifikke begivenheder, som de første interviews havde fremhævet, og som var relevante for det overordnede fokus i projektet. Denne proces sikrede en iterativ bevægelse mellem udforskning af empirisk materiale og eksisterende litteratur. Information om formålet med forskningsprojektet blev givet før alle interviews. Deltagerne blev informeret om deres ret til at stoppe interviewet når som helst og deres ret til at få mere information om forskningen på et senere tidspunkt. Desuden blev de informeret om, at data opbevares sikkert på en server med adgangskodebeskyttelse, og at deres navne samt andre identifikationsmarkører vil blive underlagt pseudonymer i alle publikationer og andet output.

Analyseprocessen bygger i udgangspunktet på en tematisk analysetilgang (Kvale & Brinkmann, 2009). Eriks historie er valgt ud som case, da den er særlig illustrativ for, hvordan bestemte situationer er med til at forme oplevelser og symptomer på psykiske lidelse efter krig. Jeg har valgt blot én case her for at gøre dette tydeligere. Denne tilgang følger en længere tradition af at bruge *extended case methods* (Burawoy, 1998; Gluckman) i antropologien, og har været bredt anvendt i sundhedsantropologi (se f.eks. Meinert & Whyte, 2017; Luhrmann & Marrow, 2016).

Det biosociale: en økologisk tilgang til psykiatriske fænomener

Begrebet 'det biosociale' opstod som et forsøg på at gentænke nogle af de grundlæggende dualismer og disciplinære opdelinger i videnskaberne. Klassiske dualismer som krop-sind, krop-hjerne, hjerne-sind, kultur-biologi, menneske-dyr, mf. søges gentænkt på et væld af forskellige måder og i forskellige disciplinære

retninger. Både inden for socialvidenskaber som antropologi (Ingold & Palsson, 2013; Niewöhner & Lock, 2018; Lende et al., 2021), kulturstudier (Wilson, 2004) og sociologi (Meloni et al., 2018) ses en åbenhed for perspektiver fra forskellige biologiske og neurologiske tilgange – men også omvendt findes en spirende interesse for kulturelle og sociale processer i f.eks. neurovidenskabelige tilgange, der anskuer hjernen som et 'organ for kultur' (Gendron et al., 2020), som 'situeret i kultur' (Kitiyama & Yu, 2020; Clark, 2013), som en del af en bredere 'hjerne-økologi' (Fuchs, 2018) og helt generelt interesserer sig for "hjernens biosociale natur" (Han et al., 2013, 336). Med Meloni og kollegaers ord kan man sige at: "[...] naturvidenskaberne, bredt forstået, bevæger sig i øjeblikket mod et mere socialt syn på biologiske processer, ligesom samfundsvidenskaberne begynder at geninkorporere forestillinger om den biologiske krop i deres undersøgelser." (Meloni et al., 2018, 4). I antropologien har Tim Ingold været en af de toneangivende stemmer inden for biosocial tænkning. Som han introducerer i bogen *Biosocial Becomings* (2013), handler det om at antage et dynamisk fokus på, hvad mennesker er *i gang med at blive*, fordi mennesker hele tiden er i en tilblivelsesproces (*becoming*), og at følge dem på deres "deltagerbaner af bevægelse og vækst" (ibid.). Ingold har udviklet denne tænkning igennem flere centrale begreber som 'lines' (2015) og 'correspondence' (2020), men hvor det centrale har været de måder, hvorpå mennesker er 'vævet ind' i deres omgivelser på. Denne tilgang og tænkning har et potentiale netop i forhold til krigstraumer, PTSD og den nyligt opståede litteratur om moralsk skade, da denne litteratur ikke har forholdt sig grundigt til omgivelsernes rolle i forhold til symptomers udvikling, opretholdelse og fluktuering.

En gren af den biosociale tænkning, som er mindre udviklet end f.eks. hos Tim Ingold, er specifikt inden for *psykiatriske fænomener*. Det er centralt her at påpege – og særligt i forhold til netop psykologiske og psykiatriske fænomener – at de forskelle teoretiske strømninger, som kan klassificeres som biosociale, *ikke* som udgangspunkt er opgør med f.eks. den biopsykosociale tilgang (Engel, 1981). Engels biopsykosociale tilgange brød med en ren biomedicinsk tilgang ved at indføre psykologiske elementer som stress og livsomstændigheder mm. i sygdomsforståelse. De *biosociale* tilgange, på tværs af forskellige discipliner, er ikke som udgangspunkt et opgør med dette, men hidrører i de fleste tilfælde helt andre emner og debatter.³

Indenfor både økologisk- og kulturpsykologi (Rose et al., 2022; Brinkmann et al., 2023), neuroantropologi (Downey & Lende, 2012) og kulturpsykiatri (Kirmayer

3 Dog ikke i alle tilfælde – se f.eks. Kirmayer (2024) for en diskussion af det biopsykosociale vs. det øko-sociale.

et al., 2020) findes tilgange som på forskellige måder indtager en biosocial tilgang til psykiatriske og psykologiske fænomener – uden, at disse som sådan er ‘anti-psykologiske’. Der er som oftest tale om tværfagligt arbejde mellem antropologer, psykiatere, psykologer og filosoffer med interesse for det samme område, hvorledes deres forskellige disciplinære baggrunde kan supplere hinanden. I det følgende vil jeg primært lægge mig i forlængelse af den måde, hvorpå Rose, Birk og Manning (2022, 2023) – og tildeles Kirmayer og co. (2024) – har videreudviklet J.J. Gibsons *affordance*-begreb (se nedenfor) for at vise, hvordan denne tænkning om livssituationer og deres *affordances* kan bidrage til forståelsen af moralske skader. Inden da vil jeg vende mig mod netop debatterne om moralsk skade inden for krigstraumelitteraturen.

Moralsk skade i krigstraumelitteraturen

Iløbet af de sidste godt femten år har debatter om krigstraumer udviklet sig omkring begrebet ‘moralsk skade’ som en komplementær forståelse af traume til den klinisk psykiatriske diagnose PTSD (Litz & Walker, 2025). Denne sondring drejer sig om, hvad der ligger i kernen af forskellige former for traumatiske oplevelser. Hvor PTSD-diagnosen – og særligt dens anvendelse i militærpsykiatrisk sammenhæng – har haft frygt-betingning som sin centrale mekanisme (Bienvenu et al., 2021; Litz et al., 2016), centrerer moralsk skade sig som traumbegreb omkring overskridelsen af moralske overbevisninger eller forventninger (Litz et al., 2009). I denne forstand er moralsk skade *ikke* tiltænkt som en erstatning for PTSD-diagnosen (ibid.). Det er nærmere et ønske om både at udvide grænsen for, hvad der kvalificerer som ‘traumatisk’, samt at gentænke typer af erfaring (moralsk grænseoverskridende vs. frygt).

Disse debatter har dog udviklet sig i flere retninger over de sidste årtier siden Jonathan Shay’s (2014 [1994], 184) oprindelige definition af moralsk skade som “et svigt af ‘det rigtige’, begået af en person med legitim autoritet i højrisikosituationer.” Mens denne oprindelige definition teoretisk trækker på en mere psykoanalytisk forståelsesramme (som var den dominerende inden for amerikansk psykiatri på det tidspunkt), bygger den i dag mere udbredte definition af Brett Litz og kollegaer på en mere kognitiv og adfærdspsykologisk tilgang. Deres definition af moralsk skade lyder “at begå, undlade at forhindre, være vidne til eller erfare handlinger, der overtræder dybt forankrede moralske overbevisninger og forventninger” (Litz et al., 2009, 700). Denne anden bølge af teoridannelse har skabt og udbredt egentlig akademisk debat om moralsk skade, samt foreslået en række instrumenter til kvantificering og bud på kliniske behandlingstilgange (se f.eks. Litz et al., 2016).

I de senere år har en tredje teoretisk 'bølge' udviklet sig i debatten om moralsk skade i en militær kontekst. Denne trækker i højere grad på samfundsvidenskab og moralfilosofi og fokuserer mindre på individuel overskridelse og mere på moralsk konflikt og desorientering (Molendijk, 2021) eller på 'krigens moralske økologier' (Wiinika-Lydon, 2022). Denne seneste drejning fokuserer på at udvikle begrebet moralsk skade som et socialt fænomen (Molendijk, 2018, 325) i opposition til den såkaldte "standardmodel for moralsk skade" (Acampora et al., 2024) og med en kritisk tilgang til forestillingen om 'det moralske' i begrebet (Lang & Schott, 2023).

Ved at trække på forskellige disciplinære baggrunde har disse 'bølger' af teoretisk udvikling drevet debatten fremad om, hvad der kan betragtes som en 'traumatisk begivenhed/moralsk skade', og hvordan dens konsekvenser bedst kan forstås. Endvidere har flere forskere inden for området påpeget, at det centrale ved moralske skader måske skal forstås som skader på ens identitet (Litz og Kerig (2019)), selvforståelse (Atuel et al., 2021) eller selvopfattelse (Gray & Bossard, 2024).

På mange måder er dette fokus på moralske erfaringer som kernen i nogle typer af traumatiske oplevelser både et nybrud i forhold til den PTSD-forståelse, som har hersket i militærpsykiatrien siden starten af 1990'erne, hvor frygt-betingning blev kernen i PTSD (Bienvenu et al., 2021) – men samtidig er det på sin vis en tilbagevenden til den traumeforståelsen, som blev aktuel i efterdønningerne af Vietnamkrigen (Lifton, 1973), som dengang havde mindre fokus på frygt og mere fokus på moralske følelser, f.eks. skyld og vrede (APA, 1980).

I internationale sammenhæng har de fleste studier af moralsk skade været survey- og kliniske studier. Der har været bemærkelsesværdigt få kvalitative eller egentlig etnografiske studier af, hvordan veteraner lever med deres oplevelser fra krigene efter de vender hjem. Dette skyldes formentlig blandt andet, at antropologien historisk set har haft afsmag for militæret (Pedersen, 2021). Således er det også i denne sammenhæng, at kvalitative studier og *affordance*-begrebet kan bidrage til den samlede forståelse af psykiske eftervirkninger af krigsdeltagelse.

Affordance-begrebet i den biosocial tænkning

Begrebet *affordances* blev oprindeligt introduceret af J.J. Gibson (1979) og refererer til de muligheder for tanke, perception og handling, som omverdenen tilbyder en handlende organisme. Det klassiske eksempel fra hovedværket, *Ecological Approach to Visual Perception* (1979), er postkassen, der *afforder* at poste breve. På samme vis kan man sige, at fyldte kopper kaffe *afforder* at drikke, et rødt trafiklys *afforder* at stoppe, en gaffel *afforder* at spise osv. Men omgivelser *afforder*

selvfølgelig kun bestemte ting for dem, som er en del af en bestemt 'livsform' (Rietveld & Kiverstein, 2014), hvor daglige praksisser indeholder f.eks. at sende breve eller drikke kaffe af kopper. Gibsons oprindelige formål med begrebet var da også at bryde med den daværende kognitionspsykologiske forståelse af mental repræsentation, hvor det passive subjekt lagrer information i hukommelsen, som var det en indre computer. I stedet fastholder Gibson, at erkendelse foregår direkte igennem kropslige etablerede vaner, og ikke via indre repræsentationer. I deres arbejde med begrebet bruger Rose, Birk & Manning et eksempel fra Greg Downeys (2016) arbejde med gadebørn i São Paulo som illustration:

For de brasilianske gadebørn, der bebor São Paulos gader, kan fortovene på Avenida Paulista afforde at sove, vindueshoppende turisters lommer kan afforde lommetyveri, skraldespandene udenfor restauranter kan afforde skraldesamling og så videre. Men for velhavende Paulista-kvinder, der lever det meste af deres liv i lukkede samfund, afforder de ingen af disse ting, og når de vover sig ud, afforder veje under broer og fortove ofte kun muligheden for at blive røvet eller overfaldet, hvorved [disse situationer] bliver gennemsyret af angst og sårbarhed og bør undgås helt (Rose et al., 2022, 127).

Det mest fundamentale aspekt af *affordances* i denne forstand er, at de er muligheder for handling og perception, der opstår direkte for mennesker i strømmen af deres daglige liv. Tim Ingold har ligeledes trukket på *affordance*-begrebet i meget af sit arbejde med det biosociale (2000, 2022, 2018). Nedenfor vil jeg bygge videre på dette ved at vise, hvordan *affordance*-begrebet kan være behjælpeligt med at tilgå moralske skader. Vi vender nu tilbage til Eriks liv og de situationer, han står i, hvor omverdenen præsenterer sig for ham – *afforder* ham –noget meget forskelligt afhængigt af situationer og relationer i dem. Jeg vil forsøge at vise, hvordan en gentænkning af forskellige livssituationers moralske karakter og det, de *afforder* Erik, kan hjælpe med at nuancere ideen om 'det moralske' i moralske skader og bringe de særlige karakteristika ved bestemte livssituationer i front.

Situation 1: Rollen som forældre og supermarkedets affordances

Når Erik går på indkøb, sørger han altid for at tage en af de store indkøbsvogne og skubbe den foran sig gennem butikken: "Det skaber lidt afstand til andre," siger han. Han bryder sig ikke om at være i butikken, men når han har sine to drenge, er han nogle gange nødt til at tage derhen med dem. En eftermiddag, hvor Erik og hans ældste søn går gennem gangene i den lokale SuperBrugsen, siger sønnen

til ham:

"Far, du skal gå ud af butikken nu."

"Hvorfor? Hvad mener du, min skat?"

"Du får et angstanfald, far. Giv mig pengene og gå udenfor og vent."

"Hvad mener du? Nej, det gør jeg da ikke."

"Far, din T-shirt er helt våd, og du har gåsehud over det hele. Gå nu bare udenfor."

Erik fandt nogle penge i lommen, gav dem til drengen og gik hurtigt ud ad døren. Han nåede lige udenfor, før angsten for alvor satte ind, den hurtige vejrtrækning. Så kom tårerne. "Det føles så forfærdeligt," siger han. "Han er 14, han burde ikke skulle se mig sådan. Det er virkelig den værste del af alt det her PTSD, det er, hvad det gør ved mine drenge. Det er min skyld, at de ikke har det godt. Børn tilpasser sig jo, og nu er det her blevet deres nye normaltilstand. Men sådan burde det ikke være," siger Erik med et trist blik bag hans tykke, mørke skæg.

Når Erik oplever et angstanfald i supermarkedet, bliver han ude af stand til at udføre den form for forældreansvar, han forventer af sig selv i sådan en situation, eller som situationen almindeligvis opfordrer til; at kunne handle ind med sin søn og på den måde varetage en grundlæggende forældrerolle. Ifølge Erik fejler han ikke kun i at sørge for sin søn på den måde, der forventes i situationen, men omsorgsdynamikken bliver også vendt om; det er hans søn, der tager sig af ham, tager kontrol, får ham i sikkerhed og tager sig af indkøbene. Denne ombytning af omsorgsroller fylder Erik med skyld og bidrager til den bredere selvfortælling om, at han er ved at fejle som forælder på grund af sin tilstand. Erik vender gentagne gange tilbage til dette ideal om forældreskab i løbet af vores samtale; at være en god forælder ved både at tilbringe hyggelig fritid med sine sønner (spise is på en sommerdag), men også ved at tage sig godt af dem som den ansvarlige far, han gerne vil være. Indkøbsscenen bliver et illustrativt øjeblik for, hvordan grundlæggende dagligdagssituationer *afforder* moralske relationer (omsorg, ansvar) og hvorledes dét ikke at kunne leve op til disse bidrager til en selvfortælling om utilstrækkelighed og fejlslået forældreskab. Denne utilstrækkelighed er ikke en ligegyldig eller uskyldig utilstrækkelighed, netop fordi den henvender sig til moralske relationer. Situationens *affordances* for Erik bliver således konstituerende for hans symptomer, hans – og sønnens – oplevelse af disse symptomer og den måde, hvorpå de spiller ind i fortællingen om Eriks lidelse, samt de idealer, som han oplever ikke at kunne leve op til på grund af sin lidelse.

Situation 2: evakueringsstrategier og sportshallens affordances

På en grå novemberdag i 2023 sidder Erik på bagerste række i en sportshal i en mindre jysk by. En håndboldkamp skal til at begynde, men Erik er optaget af at tælle de mennesker, der kommer ind i hallen. Hele Eriks familie er vilde med håndbold. Hans brødre spiller håndbold, hans to sønner spiller håndbold, og de taler konstant om håndbold. Før Eriks udsendelser til Irak og Afghanistan spillede han selv håndbold og var i en længere periode en del af bestyrelsen i den lokale håndboldklub i den lille by, hvor han voksede op. Dagens kamp er ikke bare en hvilken som helst håndboldkamp i det lille lokalsamfund. Det er en afgørende kamp i hans ældste søns håndboldrække. Erik gjorde alt, hvad han kunne, for at komme til dagens kamp. Han har misset mange håndboldkampe de seneste år, selvom det er en af de aktiviteter, der bringer ham mest glæde og får ham til at føle sig tættest på sin familie. Alligevel kan han ikke holde ud at være i hallen. Jo flere mennesker, der samles i hallen, jo værre har han det.

Han plejede at få angstanfald bare ved at stå udenfor sportshallen. Når jeg spørger til hans oplevelse af det, siger han, at han "ikke rigtig vidste hvorfor, [han] fik det bare dårligt, fik svedeture og rystede ved at stå udenfor på parkeringspladsen."

På det seneste er det dog lykkedes ham at komme indenfor og sidde på en af de bagerste rækker, selvom det dræner ham for energi at være der. Eriks bror har i løbet af de sidste måneder øvet med ham; først ned til hallen, så stå udenfor, så ind i hallen uden andre er til stede og så tog Erik med sin bror til træning og så hans hold træne. Til sidst var han selv flere gange med på banen til træning, og nu sidder han til en fyldt kamp. Det er en stor forandring på relativt kort tid, og Eriks bror har været enormt tålmodig med Eriks tilvænning til situationen. Men dagene efter en dag i hallen ligger han på sit værelse i brorens hus, helt udmattet i mørket, og forlader kun værelset for at spise eller ryge en cigaret.

For Erik er det afgørende at holde styr på, hvor mange mennesker, der er i sportshallen. Hver gang en ny person kommer ind, skal han starte sin optælling forfra.

Den dominerende opfattelse i PTSD-litteraturen i forhold til perception af omgivelserne er at mange ting opfattes som en trussel, som ellers ikke er det (f.eks. at øldåsen på vejen intuitivt opfattes som en vejsidebombe). Men for Erik handler det ikke om trusler mod ham selv. Han forsøger at holde overblikket over folk i hallen, fordi han har behov for at lave evakueringsplaner for dem alle sammen: "Det er et konstant puslespil," forklarer han. "Det er som et puslespil med menneskelige brikker. Jeg skal have flere evakueringsruter og planer for alle i hallen. Alle, der kommer ind, skal kunne evakueres gennem døre og vinduer, og der skal være flere mulige måder at gøre det på. Hver gang en ny person kommer

ind, ødelægger det min evakueringsplan for alle, så skal jeg starte forfra. Man får ikke set meget håndbold på den måde...”

Hvor sportshallens *affordances* for de fleste tilskuere formentlig handler om sammenhold og spænding, så *afforder* den Erik at lave evakueringsplaner. Det er selvfølgelig værd at notere sig en ‘familielighed’ (Wittgenstein, 1953) mellem situationen i sportshallen, som for Erik kommer til at *afforde* beskyttelse af andre, og situationen i Afghanistan i 2010, hvor han ikke var der til at beskytte de soldater, som gik på bomberne under sandet, og som har hjemsøgt ham siden. Men i relation til debatterne i litteraturen om moralske skader er det endvidere værd at notere sig, at det ikke blot er den oprindelige oplevelse fra Afghanistan, som er moralsk ladet, men at det symptomatiske udtryk i nutiden også er det. Perceptionen af omgivelserne bliver ændret i moralsk forstand; Erik erfarer nu landskabet i håndboldhallen som en opfordring til at beskytte andre mennesker.

Situation 3: Veteranhjemmets affordances: et alternativ til psykiatriske og militære diskurser

“Tænkte du over, hvordan jeg præsenterede mig, da vi først mødtes?” spørger Erik mig, da vi sidder udenfor Veteranhjemmet og drikker kaffe. “Nej, ikke rigtig,” svarer jeg.

“Jeg gav dig bare hånden og sagde ‘Erik’, mit fornavn. Jeg sagde ikke ‘Oversergent Jensen’. Jeg plejede altid at præsentere mig med min militære titel,” ler han og uddyber:

Det virker fjollet at gøre det udenfor Forsvaret, men sådan er det jo. Men mens jeg boede på Veteranhjemmet, holdt jeg op med at introducere mig på den måde. Det var faktisk ikke noget, jeg tænkte over, jeg fik det bare at vide af én, som boede her, at ‘det gør du da ikke mere’. Lederen af veteranhjemmet opfordrer os til at stoppe med at tale i militærjargon hele tiden og til at stoppe med at romantisere tiden i Forsvaret. Og jeg holdt også op med at tale om Afghanistan hele tiden. Bare at være her har faktisk givet mig mulighed for at udvikle mig, tænker jeg nu. Ellers så fastholder man også bare sig selv i de gamle riller.

Da jeg senere taler med lederen af veteranhjemmet, Marie, forklarer hun mig tankerne bag opfordringen:

Mange af veteranerne her har en romantisk forestilling om deres tid som udsendt, at ‘alt var godt dengang, det var den bedste tid i mit liv’. Den slags. Og jeg forstår det godt. De havde en så stærk identitet i dét at være soldater, i de år. Men år senere, når de er her... nogle af dem er så skadet af deres PTSD, at de ikke kan fungere i

dagligdagen, nogle er førtidspensionister som 30-årige... Selvfølgelig har der været mange gode ting. Men der er også en grund til det, hvis man får førtidspension i 30'erne. Og jeg tror ikke, at glorificeringen af den tid, hjælper dem til at få det bedre nu.

Marie har ikke selv en militær baggrund. Hun arbejdede i stofmisbrugs-rehabilitering, før hun blev leder af Veteranhjemmet. Hun trækker på sine erfaringer derfra for at skabe et miljø, hvor almindelige dagligdagsaktiviteter fra den civile verden bliver flettet ind i Veteranhjemmets dagligdag. F.eks. forsøger hun at nedtone snakken om PTSD, psykiatriske diagnoser og psykofarmaka såvel som militær-romantik. Udover dette tilbyder Veteranhjemmet aktiviteter som ugentlig yoga, kunstmaling og familiearrangementer. Mange af veteranerne deltager i aktiviteterne og virker til at værdsætte det højt. Veteranhjemmets kalender former også årets gang ved hjælp af traditioner som jule- og påskefrokoster, samt fødselsdagsfester for veteranerne, der bor på Veteranhjemmet. Marie fortæller:

Vi har en tradition for at fejre fødselsdage – og virkelig gå all-in på kager, flag og sang. Da jeg arbejdede i stofmisbrugsrehabilitering, indså jeg, at mange af disse 'dagligdags' traditioner er noget, folk virkelig savner, hvis de af en eller anden grund er faldet ud af dagligdagens rutiner. Så her fejrer vi både veteranernes, medarbejdernes og frivilliges fødselsdage med kager med lys og sang og det hele. Vi har lignende traditioner omkring julefrokoster og påskefrokoster.

Hun fortæller mig om festen, de holdt på Eriks 40-års fødselsdag, hvor han boede på Veteranhjemmet, og viser mig billeder fra dagen. Det ser virkelig ud til at have været en glædesfyldt og sjov dag, hvor Erik sidder og griner foran en stor kage med tændte lys.

Ved således at opbygge civile dagligdagspraksisser for veteranerne og deres familier, skaber Marie og de andre frivillige et slags 'landskab af affordances' (Reitveld & Kieversten, 2014) af den civile hverdag, af ugerne, månederne og årets gang. Igennem disse kan Veteranhjemmets beboere (gen)forbinde sig til og blive en del af et fællesskab, hvor omgivelserne bliver formet efter civile *affordances*; hvor dét at præsentere sig for en fremmed kommer til at *afforde* at udtrykke sit civile fornavn, ikke sin militære rang og efternavn. Eller hvor samtaler med andre kommer til at *afforde* aktuelle Netflix-serier, parforhold og sejre i Superligaen. Således bliver konkrete daglige møder og samtaler også en del af en ny 'moralisk økologi' (Wiinika-Lydon, 2022), hvor det bliver muligt at forstå sig selv på nye måder. Det er Erik selv, som gør opmærksom på disse forhold, da han beskriver, hvad opholdet på veteranhjemmet har gjort for ham – hvordan det har hjulpet ham videre med at anskue sig selv og sin situation på ny.

Livssituationer og deres *affordances* i den moralske økologi

I lyset af ovenstående kan vi nu vende tilbage til spørgsmålet fra indledningen: hvordan er det muligt at forstå forskellige livssituationers karakteristika, krav og opfordringer i det levede liv hos én, som kæmper med psykiske eftervirkninger fra krig?

Og hvordan kan vi forstå, at symptomer fluktuerer på tværs af situationer, som ellers kan minde om hinanden (f.eks. er der mange mennesker i sportshallen, men det er der også i den bar, hvor Erik agerede gæstebartender i introduktionshistorien)?

Ved at anskue Eriks livssituationer igennem *affordance*-begrebet og i konteksten af litteraturen om moralske skader, begynder der at aftegne sig et bud.

Fra Eriks historie viser det sig, at afhængigt af hvilke konkrete livssituationer, han befinder sig i, og hvordan de sociale, rumlige og materielle forhold er i disse situationer, kommer hans symptomer frem eller forsvinder igen. Både konkrete genstande (indkøbsvogne, døre og vinduer i sportshallen, mf.) og personer (hans søn, lederen på veteranhjemmet, mf.) kommer til at indgå i et landskab af *affordances* (Rietveld & Kiverstein, 2014), som opfordringer til at tænke, handle og føle på bestemte måder. Man kunne måske endda sige, at disse *affordances* har en slags identitetskarakter eller bliver 'identitetstilbud' eller '-invitationer' til ham, fordi de *afforder* at indtage bestemte roller eller positioner i bestemte situationer: supermarkedets *affordances* byder ham at være den kærlige og ansvarlige far; Veteranhjemmets *affordances* byder ham at være 'noget-andet-end-soldat'; situationen som midlertidig bartender (beskrevet helt i starten) byder ham – for et øjeblik – at være én, der tilbyder sjov og ballade.

Hvad vi kan tage med fra disse livssituationer, er derudover, at i hvor høj grad hans symptomer kommer til udtryk og hvordan de fluktuerer, muligvis handler om, *hvem* disse livssituationer byder ham at være, og at disse *affordances* danner en moralsk økologi (Wiinikka-Lydon, 2022), hvor hans erfaringer fra Afghanistan bliver vævet ind i hans daglige liv i Danmark. I litteraturen om moralsk skade i militær sammenhæng, kan der være en tendens til at tilgå moralsk skade på samme vis, som man i nogle tilfælde har diskuteret 'gate-keeper' kriteriet for PTSD, nemlig ved udelukkende at identificere en index-hændelse, altså en oprindelig, mest-skadende hændelse (se eksempelvis Houle et al., 2024) – men ikke i samme omgang at anskue moralsk skade som et fænomen, der også udvikler sig dynamisk i samklang med omgivelserne og deres *affordances*. En nuancering og en udvidet forståelse af det moralske landskab eller landskabet af *affordances*, vil kunne

bidrage til den løbende debat om, hvordan man mere præcist skal begrebsliggøre moralske skader hos f.eks. veteraner (Litz & Walker, 2024; Acampora et al., 2024). Acampora et al. (2024) formulerer dette problem som, at "standardmodellen for moralsk skade [antager] at moral på en eller anden måde kan reduceres til et sæt af overbevisninger eller idéer" (5), men derved overses de moralske *relationer*, som vedkommende har til sin omverden. I denne sammenhæng mener jeg, at man kunne gå et skridt videre og ikke blot spørge til moralske relationer mere generelt (i form af begrebskritik som hos Acampora et al., 2024), men også hvordan disse udfolder sig i konkrete, empiriske livssituationer – og hvordan disse livssituationer stiller bestemte moralske krav. Endvidere vil jeg tilføje, at de mest aktuelle moralske problemstillinger ikke nødvendigvis handler om brudte forventninger – det kan være årsaget til konflikten – men at disse tages med videre fra livssituation til livssituation og bliver formet af de konkrete *affordances*, som findes her. Som livssituationerne fra Eriks tilværelse beskrevet ovenfor, kan én situation byde ham at være en ansvarsfuld forældre og en anden at være en sjov bartender, men disse livssituationer er ikke moralsk ladede på samme vis, selv om de f.eks. har det tilfælles, at der er mange andre mennesker tilstede, som henvender sig og vil én noget. Et bidrag til litteraturen om moralske skader kan således være at se nærmere på forskellige, konkrete livssituationer og vurdere, hvad de *afforder*, og hvordan disse *affordances* bliver vævet sammen med moralsk skadende erfaringer og nye identitetsudfordringer eller -muligheder, og derved giver udslag i et fluktuerende symptombillede.

Behandling af moralske skader

Hele idéen om, at moralsk skade adskiller sig fra PTSD, opstod ud fra den erfaring, at de standardbehandlinger, man brugte i behandling af PTSD hos amerikanske veteraner, ikke virkede som ønsket (Litz et al., 2016; Litz & Walker, 2025). Da moralsk skade som forskningsfelt derfor er vokset ud af den amerikanske militærpsykologi og -psykiatri (lige som idéen om PTSD i sin tid gjorde), så er det også inden for dette område, at langt de fleste debatter om behandlingstilgange foregår. Behandlingstilgange til moralske skader findes i en række variationer fra de mere kliniske tilgange over til de mere eksistentielt orienterede tilgange, som handler om 'moralisk genoprettelse' (*moral repair* på engelsk). Overordnet set kan man sige, at langt de fleste behandlingstilgange og forskning i behandling af moralsk skade tager udgangspunkt i Brett Litz' forskningsgruppe på Boston University, der også er knyttet til den amerikanske Veteran Administration.

Formålet har her været at udbygge eksisterende behandlingstilgange til PTSD, som i militærpsykiatrisk sammenhæng næsten altid har været versioner af kognitiv adfærdsterapi (*Prolonged Exposure Therapy* eller *Cognitive Processing Therapy*). En af de mere efterprøvede udvidelser er *Adaptive Disclosure*-tilgangen, som forsøger at inkorporere "militærkultur og ethos" (Litz et al., 2016, 29) i behandlingen af veteraner, samt et øget fokus på accept og selvtilgivelse. *Impact of Killing*-tilgangen er en anden og mere fokuseret version af den samme tilgang, som specifikt handler om oplevelser med at have slået ihjel (Burkman et al., 2022). Disse to er de mest undersøgte og udbredte tilgange, men der er også tiltagende fokus på *Acceptance & Commitment Therapy* (ACT) som en tilgang, der adskiller sig ved ikke at være en egentlig traumeterapi og derfor have mere fokus på generelt funktionsniveau (i stedet for at have fokus på selve den traumatiske oplevelse). Disse tilgange er de mest anvendte i klinisk sammenhæng. Desuden findes der en række behandlingsformer, som er mere åndeligt orienterede både rettet specifikt mod veteraner og militære erfaringer (Winkeljohn Black & Klinger, 2022) og specifikt i henhold til forskellige religiøse overbevisninger (Pearce et al., 2018).

I en oversigtsartikel fra 2024 konkluderer Litz' forskningsgruppe at "der stadig ikke findes tilstrækkeligt bevis for, at de eksisterende behandlingsformer reducerer moralsk skade [...] eller tilstrækkeligt evidens til at anbefale en *best-practice* tilgang" (Walker et al., 2024, 22). Samme forskningsgruppe fulgte op i 2025 med en udgivelse, som peger på vigtigheden af "sociale og funktionelle" aspekter af moralske skader (Litz & Walker, 2025). Det centrale i den nyere foreslåede tilgang er de "forandringer i perception af sig selv og andre mennesker" (8), som følger med moralske skader. Denne reviderede definition inkluderer i højere grad *relationelle dimensioner* end Litz og co.'s tidligere definition, som havde fokus på overskridelse af egne moralske værdier og forventninger (Litz et al., 2009) – i en dansk sammenhæng er det værd at notere sig, at denne definition derved også kommer endnu mere til at ligne ICD-11 tillægsdiagnosen Komplex-PTSD.

I det nyeste bud på en behandlingstilgang, skriver Litz & Walker (2025), at "prosocial læring" og "prosocial erfaring og tilknytning" (21) bør være den overordnede strategi i behandling. Dette kan søges opnået gennem forskellige kognitive og adfærdsterapeutiske tilgange (bla. meditation, brevskrivning, forskellige adfærdsstrategier, mm.), men altid med disse som udgangspunkt og springbræt, ikke som den centrale terapeutiske erfaring. Det terapeutiske er således ikke selve psykoterapien eller øvelserne i det psykoterapeutiske rum, men derimod den sociale erfaring sammen med andre i det levede liv. I planlægningen af, hvordan sådanne erfaringer kan opnås, kan det være behjælpeligt at overveje, hvilket landskab af *affordances* en given social kontekst tilbyder. Denne tilgang

minder også betragteligt om de beskrivelser, som både Erik og Veteranhjemlederen Marie har af de mange forskellige aktiviteter, som Veteranhjemmet tilbyder, og de sociale arrangementer som opstår spontant såsom filmaftener og ture ud af huset sammen. Marie beskriver f.eks., hvordan hun forsøger at dosere et socialt ansvar i forbindelse med forskellige aktiviteter:

Hvis vi for eksempel skal have et foredrag om aftenen, så spørger jeg om morgenen, hvem der kan være med til at gøre klar, sætte stole op, osv. Og så er der altid nogen, som gerne vil, men også nogle som kom sent i seng eller siger, at de kun kan være med i nogle timer, for så skal de have medicin, som gør dem trætte. Det er jo superfint at sige det. Fordi så kan jeg planlægge dagen ud fra det. Men alle skal forsøge at bidrage med det, de kan. Og dem, som bor her over en periode, bliver gode til at forvalte deres energi, når vi kan tage det lidt af gangen, og 'forhandle lidt' om det.

I lyset af Litz & Walkers (2025) forslag om "prosocial læring" som behandlingsstrategi for moralske skader, så kan man på sin vis anskue selve deltagelsen i Veteranhjemmets sociale hverdag og den "prosociale" omgang med ansatte, frivillige og andre veteraner som en egentlig behandling af moralsk skade. Fra et perspektiv, hvor frygt-betingning er den centrale mekanisme i psykiske lidelse (f.eks. i nogle begrebsliggørelser af PTSD; se Bienvenu et al., 2021), vil "prosocial læring" formentlig blive anskuet som gavnligt, men ikke set som egentlig behandling. Men ud fra Litz & Walkers (2025) behandlingsanvisninger, vil enhver form for prosocialt engagement, som giver korrektive sociale erfaringer eller "prosociale erfaringer og tilknytningen til andre" (23) være en grundlæggende del af at korrigere den skam, skyld eller tillidsforstyrrelse, som netop er kernen i moralsk skade. Når Marie og de andre fra Veteranhjemmet arrangerer aktiviteter, fødselsdage, mm., så er det netop også en del af at danne et socialt landskab som *afforder* denne prosociale læring.

Konklusion

Denne artikel har undersøgt, hvordan en biosocial tilgang – med særligt fokus på *affordance*-begrebet – kan bidrage til en mere nuanceret forståelse af moralsk skade. Gennem analysen af Eriks erfaringer på tværs af forskellige livssituationer har jeg vist, hvordan hans symptombillede fluktuerer afhængigt af de specifikke sociale, rumlige og materielle betingelser, han befinder sig i. Disse udsving hæfter sig op på de moralske krav, som forskellige livssituationer stiller Erik. Jeg har argumenteret for, at moralsk skade ikke alene kan forstås som en overskridelse af

moralske overbevisninger og forventninger, men må ses i lyset af de situationelle *affordances*, der former oplevelser, handlinger og selvforståelse. Ved at anskue moralsk skade som et dynamisk fænomen, der udfolder sig i samspillet mellem individ og omgivelser, kan vi nuancere mere gængse tilgange til moralsk skade, som tager udgangspunkt i overskridelse af individuelle moralske overbevisninger og forventninger. En nyere begrebsorienteret forskningslitteratur forsøger at gøre op med denne individorienterede forståelse af moralske skader og betegner i stedet moralsk skade som et udpræget relationelt fænomen. Argumentet i denne artikel bygger videre på denne relationelle tilgang til moralsk skade ved at udvide og nuancere forståelsen af det relationelle og miljøets betydning. En sådan tilgang har betydning for, hvordan vi tilgår moralsk skade ikke blot som empirisk fænomen og teoretisk begreb, men også for, hvordan vi tænker rehabilitering og behandling. Da kerneemotionerne i moralsk skade i høj grad kredser om *relationelle følelser* (vrede, skyld, skam), har de seneste studier af behandling peget på behandlingstilgange, som kredser om "prosocial læring" i levede livssituationer og i udveksling med andre mennesker. Studiet her, med Eriks erfaringer i centrum, lægger sig endvidere i forlængelse af denne litteratur ved at bidrage med en tilgang til, hvordan livssituationer kan anskues som værende mættede med moralsk krav og muligheder – *affordances* – som spiller ind i symptomudsving og -opretholdelse. Dette har også mulige konsekvenser for, hvordan behandlingstilbud kan tænkes. Der er endnu ikke én evidensbaseret "best practice" tilgang til moralske skader. De fleste aktuelle tilgange bygger videre på CBT-tilgange. I forlængelse af artiklens argument er det dog værd at overveje, hvilken rolle sociale fællesskab og deltagelse i hverdagsaktiviteter – som et "landskab af *affordances*" – kan spille som korrektiv erfaring til moralske skader, hvor moralske følelser (f.eks. skyld, skam, vrede) er centrale.

Referencer

- Acampora, C. D., Munch-Juriscic, D., Culbreth, A., Denne, S., & Smith, J. (2024). Critique of the standard model of moral injury. *New Ideas in Psychology*, 75, 101107.
- APA (1980). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM), 3rd edition. American Psychiatric Association.
- Brinkmann, S. (2023). *Oplevelsessamfundet*. København: Samfundslitteratur.
- Brinkmann, S. (2024). *Situeret psykopatologi*. Nordiske Udkast, 52(1).
- Brinkmann, S., Birk, R., & Lund, P. C. (2023). Is Another kind of Biologization Possible? On Biology and the psy Sciences. *Integrative Physiological and Behavioral Science*, 57(3), 719-737. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12124-023-09757-0>

- Burkman, K., Gloria, R., Mehlman, H., & Maguen, S. (2022). Treatment for Moral Injury: Impact of Killing in War. *Current Treatment Options in Psychiatry*, 9(3), 101–114. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40501-022-00262-6>
- Burawoy, M. (1998). The extended case method. *Sociological Theory*, 16(1), 4–33. DOI: <https://doi.org/10.1111/0735-2751.00040>
- Clark, A. (2013). Whatever next? Predictive brains, situated agents, and the future of cognitive science. *The Behavioral and Brain Sciences*, 36(3), 181–204. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0140525X12000477>
- Downey, Greg (2016) Being human in cities: Phenotypic bias from urban niche construction. *Current Anthropology*, 57(S13): 52–S64. DOI: <https://doi.org/10.1086/685710>
- Downey, G. & Lende, D. H. (2012). *Neuroanthropology and the Encultured Brain*. In *The Encultured Brain*. Boston: The MIT Press. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/9219.003.0004>
- Engel, G. L. (1981). The clinical application of the biopsychosocial model. *The Journal of Medicine and Philosophy*, 6(2), 101–124.
- Fuchs, T. (2018). *Ecology of the Brain: The Phenomenology and Biology of the Embodied Mind*. Oxford: Oxford University Press, Incorporated.
- Gendron, M., Mesquita, B., & Barrett, L. F. (2020). The Brain as a Cultural Artifact: Concepts, Actions, and Experiences within the Human Affective Niche. In L. J. Kirmayer, C. M. Worthman, S. Kitayama, R. Lemelson, & C. A. Cummings (Eds.), *Culture, Mind, and Brain: Emerging Concepts, Models, and Applications* (pp. 188–222). Cambridge, UK: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108695374.010>
- Gibson, J. J. (1979). *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton, Mifflin and Company.
- Gluckman, M. (1961). Ethnographic data in British social anthropology. *The Sociological Review*, 9(1), 5–17. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1961.tb01082.x>
- Han, S., Northoff, G., Vogeley, K., Wexler, B. E., Kitayama, S., & Varnum, M. E. W. (2013). A Cultural Neuroscience Approach to the Biosocial Nature of the Human Brain. *Annual Review of Psychology*, 64(1), 335–359. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-071112-054629>
- Houle, S. A., Ein, N., Gervasio, J., Plouffe, R. A., Litz, B. T., Carleton, R. N., ... & Nazarov, A. (2024). Measuring moral distress and moral injury: A systematic review and content analysis of existing scales. *Clinical Psychology Review*, 108, 102377.
- Ingold, T. (2000). *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203466025>
- Ingold, T. (2015). *The life of lines*. Routledge.
- Ingold, T. (2018). Back to the future with the theory of affordances. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 8(1-2), 39–44. DOI: <https://doi.org/10.1086/698358>
- Ingold, T. (2020). *Correspondences*. John Wiley & Sons.
- Ingold, T. (2022). Anthropological Affordances. In: Z. Djebbara (Eds.), *Affordances in Everyday Life* (pp. 51–60). New York: Springer. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-08629-8_6
- Ingold, T., & Palsson, G. (2013). *Biosocial Becomings*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Kirmayer, Worthman & Kitayama (2020). Co-constructing Culture, Mind and Brain. In L. Kirmayer, C. M. Worthman, S. Kitayama, R. Lemelson, & C. A. Cummings (Eds.), *Culture, Mind, and Brain: Emerging Concepts, Models, and Applications* (pp. 188–222). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Kirmayer, L. J. (2024). The place of the social in psychiatry: from structural determinants to the ecology of mind. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 1-13.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *Interview: introduktion til et håndværk*. Hans Reitzels Forlag.
- Lang, J., & Schott, R. M. (2023). The moral challenges of moral injury. In *Moral injury and the humanities* (pp. 17-34). Routledge.
- Lende, D. H. & Downey, G. (2020). Neuroanthropological Perspectives on Culture, Mind and Brain. In L. J. Kirmayer, C. M. Worthman, S. Kitayama, R. Lemelson & C. A. Cummings (Eds.), *Culture, Mind, and Brain: Emerging Concepts, Models, and Applications* (pp. 277-299). Cambridge, UK: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108695374.014>
- Lifton, R. J. (1973). *Home from the war: Learning from Vietnam veterans*. New York: Simon & Schuster.
- Litz, B. T., & Kerig, P. K. (2019). Introduction to the Special Issue on Moral Injury: Conceptual Challenges, Methodological Issues, and Clinical Applications. *Journal of Traumatic Stress*, 32(3), 341-349. DOI: <https://doi.org/10.1002/jts.22405>
- Litz, B. T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W. P., Silva, C., & Maguen, S. (2009). Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review*, 29(8), 695-706. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003>
- Litz, B. T., & Walker, H. E. (2025). Moral injury: An overview of conceptual, definitional, assessment, and treatment issues. *Annual Review of Clinical Psychology*, 21.
- Luhrmann, T. M., & Marrow, J. (Eds.). (2016). *Our most troubling madness: Case studies in schizophrenia across cultures* (Vol. 11). Univ of California Press.
- Manning, N., Birk, R., & Rose, N. (2023). Niche Sociality: Approaching Adversity in Everyday Life. *Sociology* (Oxford), 57(1), 72-95. DOI: <https://doi.org/10.1177/00380385221094770>
- Meloni, M., Cromby, J., Fitzgerald, D., Lloyd, S. (2018). Introducing the New Biosocial Landscape. In: Meloni, M., Cromby, J., Fitzgerald, D., Lloyd, S. (Eds.), *The Palgrave Handbook of Biology and Society* (pp. 1-22). London: Palgrave Macmillan. DOI: https://doi.org/10.1057/978-1-137-52879-7_1
- Meinert, L., & Whyte, S. R. (2017). "These things continue": violence as contamination in everyday life after war in northern Uganda. *Ethos*, 45(2), 271-286.
- Molendijk, T. (2018). Moral injury in relation to public debates: The role of societal misrecognition in moral conflict-colored trauma among soldiers. *Social Science & Medicine* (1982), 211, 314–320. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.06.042>
- Molendijk, T. (2021). *Moral Injury and Soldiers in Conflict: Political Practices and Public Perceptions*. London: Routledge.
- Niewöhner, J., & Lock, M. (2018). Situating local biologies: Anthropological perspectives on environment/human entanglements. *BioSocieties*, 13(4), 681–697. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41292-017-0089-5>
- Pedersen, T. R. (2021). Breaking bad? Down and dirty with military anthropology. *Ethnos*, 86(4), 676-693.
- Pearce, M., Haynes, K., Rivera, N. R., & Koenig, H. G. (2018). Spiritually integrated cognitive processing therapy: A new treatment for post-traumatic stress disorder that targets moral injury. *Global Advances in Health and Medicine*, 7, 2164956118759939.
- Ramstead, M. J. D., Veissière, S. P. L., & Kirmayer, L. J. (2016). Cultural Affordances: Scaffolding Local Worlds Through Shared Intentionality and Regimes of Attention. *Frontiers in Psychology*, 7, 1090–1090. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01090>

- Rietveld, E., & Kiverstein, J. (2014). A Rich Landscape of Affordances. *Ecological Psychology*, 26(4), 325–352. DOI: <https://doi.org/10.1080/10407413.2014.958035>
- Rose, N., Birk, R., & Manning, N. (2022). Towards Neuroecosociality: Mental Health in Adversity. *Theory, Culture & Society*, 39(3), 121-144. DOI: <https://doi.org/10.1177/0263276420981614>
- Shay, J. (2014). Moral injury. *Psychoanalytic Psychology*, 31(2), 182-191. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0036090>
- Walker, H. E., O'Donnell, K. P., & Litz, B. T. (2024). Past, present, and future of cognitive behavioral-based psychotherapies for moral injury. *Current Treatment Options in Psychiatry*, 11(4), 288-299.
- Wiinikka-Lydon, J. (2022). Critiquing the subject of moral injury. *Journal of Military Ethics*, 21(1), 39-55.
- Wilson, E. A. (2004). *Psychosomatic: Feminism and the neurological body*. Durham: Duke University Press.
- Winkeljohn Black, S., & Klinger, K. (2022). Building spiritual strength: A spiritually integrated approach to treating moral injury. *Current Treatment Options in Psychiatry*, 9(4), 313-320.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations*. Hoboken: Blackwell.

Neurologisk Sygepleje som Biosocial Koreografi

Christian Gybel Jensen¹

Mia Ingerslev Loft^{1, 2}

¹Afdeling for Hjerne- og Nervesygdomme, Rigshospitalet

²Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet

christian.gustav.gybel.jensen@regionh.dk

belle.mia.ingerslev.loft@regionh.dk

Gybel Jensen, Christian & Loft, Mia Ingerslev. 2025. Neurologisk Sygepleje som Biosocial Koreografi. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 43, 53-76. DOI: 10.7146/tfss.v25i43.148807

Indsendt 08/24, accepteret 05/25, udgivet 11/25

Denne artikel udforsker, hvordan erfaring og praktisering af neurologisk sygepleje kan forstås som biosocial og som en koreografi af flere liv i bevægelse. Liv, som gensidigt konstituerer måder, hvorpå neurologiske sygeplejersker navigerer komplekse og omskiftelige arbejdsgange i hverdagen. Gennem et kvalitativt etnografisk studie bestående af deltagerobservationer og interviews med 11 neurologiske sygeplejersker på Rigshospitalet, udfolder vi deltagerens praksis som en "biosocial koreografi". Begrebet anvendes i artiklen til at belyse, hvordan sygeplejerskers praksis formes i samspil med andre liv, herunder sammen med patienters kroppe, sociale relationer, neurologiske sygdomme, diverse faggrupper, sundhedssystemets materialitet og strukturer samt egne sansebaserede og kropsliggjorte erfaringer. I artiklen viser vi, hvordan sygeplejerskernes beskrivelser af "det hele menneske" kan anvendes til at udfolde komplekse biosociale processer, hvor biologiske, relationelle og materielle aspekter integreres og sammenfiltres i plej opgaverne. Herudover analyserer vi, hvordan rutiner og kropsliggjorte bevægelser i den biosociale koreografi kontinuerligt udfordres og forskydes i mødet med foranderlige kliniske kontekster. Studiet bidrager med nye forståelser af neurologisk sygepleje som en bevægelig, relationel, oplevet og performativ praksis, der

konstant tilpasses til de levende aspekter i klinisk hverdagsliv. Artiklen udvider forståelsen af det biosociale ved at anvende begrebet til at synliggøre, hvordan biosociale processer fortolkes, formes og forhandles i neurologiske sygeplejerskers hverdagspraksis.

Neurological Nursing as a Biosocial Choreography

This article explores how the experience and practice of neurological nursing can be understood as biosocial and as a choreography of multiple lives in motion. Lives that co-constitute ways in which neurological nurses navigate complex and shifting workflows in their everyday practice. Through a qualitative ethnographic study consisting of participant observations and interviews with 11 neurology nurses at Rigshospitalet, we unfold their practice as a form of “biosocial choreography”. The concept of “biosocial choreography” is applied to highlight how nursing practice is shaped in interaction with other lives, including patients’ bodies, social relations, neurological diseases, various professional groups, materiality and structures of the healthcare system, as well as the nurses’ own sensory-based and embodied experiences. The article demonstrates how the nurses’ descriptions of “the whole person” can be used to unfold complex biosocial processes, in which biological, relational, and material aspects are integrated and entangled in care tasks. Furthermore, we analyze how routines and embodied movements in the biosocial choreography are continuously challenged and reshaped in response to changing clinical contexts. This study contributes to an understanding of neurology nursing as a fluid, relational, experiential, and performative practice that continuously adapts to the living aspects of clinical everyday life. The article expands the understanding of the biosocial by using it as an analytical lens to make visible how biosocial processes are interpreted, shaped, and negotiated in the daily practice of neurology nurses.

Introduktion

Sygeplejerskers arbejde har stor betydning for samfund og menneskers sundhed globalt (WHO, 2020). Arbejdet omfatter komplekse sygeplejeopgaver med fokus på menneskers fysiske, psykiske og sociale velbefindende, samt dokumentation og koordinerende opgaver i sundhedsvæsenet (Allen, 2014; Damsgaard et al., 2021). Sygeplejersker er tæt på patienters liv og praktiserer et relationelt arbejde (Pols, 2023). Det neurologiske sygeplejefelt er et komplekst område, hvor arbejdet involverer patienter med omfattende neurologiske lidelser og sygdomme og

uforudsigelige patientforløb. Patienter med neurologiske lidelser kan have komplekse problemstillinger, som har betydning for kommunikation, kognition, mobilitet og personlig adfærd (Loft et al., 2023). Neurologiske sygeplejersker skal kunne observere og identificere subtile ændringer i patienters neurologiske status og handle hurtigt for at forebygge forværring og kritiske konsekvenser (Loft et al., 2023). Patienters kommunikative og kognitive vanskeligheder stiller særlige krav til observation, pleje og tværfagligt samarbejde (Loft et al., 2023). I vores arbejde i Afdeling for Hjerne- og Nervesygdomme på Rigshospitalet har neurologiske sygeplejersker, i en tidligere undersøgelse, beskrevet det som nødvendigt at kunne "se det hele menneske" i en forandringsfyldt hverdag. Med afsæt i beskrivelser af praksis og "det hele menneske" i praksis, analyserer vi i artiklen, hvordan neurologisk sygepleje kan forstås som navigation i biosociale processer.

I denne artikel anvender vi begrebet "det biosociale" til at undersøge neurologisk sygepleje. Begrebet er tidligere anvendt i forskellige forskningsmæssige kontekster til at undersøge, hvordan biologiske og sociale processer er sammenflettede og uadskillelige i menneskelig erfaring og sundhedspraksis (Seeberg, 2020). "Det biosociale" kan forstås som en dynamisk konfiguration af sundhed, sygdom og miljø, hvor biologiske materialiteter ikke blot formes af sociale strukturer, men også aktivt medkonstituerer disse (Seeberg, 2020).

Det biosociale perspektiv adskiller sig fra etablerede tilgange i neurologien som f.eks. den bio-psyko-sociale helhedsmodel ICF, hvor sammenhænge mellem biologi og socialitet anskues gennem kategorisering, og der systematisk skelnes mellem krop, aktivitet, deltagelse og omgivelser i klassificering af betydningsfulde omstændigheder relateret til patienters rehabilitering (Loft et al., 2023; WHO, 2001). I modsætning hertil kan begrebet "det biosociale" udfolde biologi og socialitet som indlejrede i hinanden – en konstant gensidig skabelsesproces, hvor sundhed og sygdom er formet af både relationelle, sanselige og materielle aspekter (Ingold, 2013; Seeberg et al., 2020).

I denne artikel anskues det biosociale ikke blot som en statisk interaktion mellem det biologiske og det sociale, men som en koreografi – en bevægelig, performativ proces, hvor sygeplejersker konstant tilpasser sig skiftende patientbehov og kliniske kontekster. Koreografi anvendes som en analytisk figur, der fremhæver de flydende, relationelle, tekniske og sanselige aspekter af sygeplejearbejdet, hvor bevægelser, rytmer og tilpasninger i plejen formes i samspil med patienters kroppe, tilstande og sundhedssystemets strukturer. Begrebet, koreografi, gør det muligt at analysere neurologisk sygepleje som en biosocial praksis, der både reproduceres og transformeres i den kliniske hverdag, hvor sygeplejersker navigerer i og med multiple aspekter.

Kompleksitet i neurologisk sygepleje gør denne praksis til et særligt relevant fokusområde, da der eksisterer forskelligartede komplekse, tværfaglige problemstillinger i arbejdet med neurologiske patienter, sygdomme og tilstande. Derfor er det relevant at undersøge, hvordan neurologisk sygepleje – set gennem et biosocialt perspektiv – kan udfoldes som en foranderlig, situeret praksis, hvor biologiske sociale processer er sammenfiltrede og konstant forhandles.

Med udgangspunkt i disse refleksioner stiller vi i denne forskningsartikel følgende spørgsmål:

Hvordan kan neurologisk sygepleje – som den erfares og praktiseres i hverdagen – analytisk udfoldes som en biosocial koreografi? Hvilken betydning har omskiftelighed for den biosociale koreografi? Hvordan udfordres og formes den biosociale koreografi af skiftende logikker og strukturer? Hvordan tilstræbes, læres og reproduceres den biosociale koreografi?

Metodisk & teoretisk tilgang

Design og kontekst

Vores formål var at undersøge, hvordan neurologiske sygeplejersker erfarer, praktiserer og navigerer deres daglige arbejde med det, vi gennem analysen udfolder som "det biosociale". Vi udførte et kvalitativt etnografisk feltstudie bestående af deltagerobservation, interviews og samtaler. Tilgangen var induktiv, idet studiet udspringer af empirisk materiale, men også hermeneutisk, da vi havde forforståelse for sygeplejerskernes arbejde.

Vi havde f.eks. forforståelse for neurologisk sygepleje og neurologiske sygdomme og lidelser som medfører patientrelaterede problemstillinger inden for kommunikation, kognition, mobilitet og personlig adfærd (Loft et al., 2023). Det er et specialiseret og tværfagligt felt, hvor samarbejde mellem flere sundhedsprofessioner søger at sikre en helhedsorienteret pleje og rehabilitering (Loft et al., 2023). Studiets design afspejler disse karakteristika, hvor sygeplejersker navigerer komplekse problemstillinger i praksis. Vores tilgang var således åben i fortolkningsprocessen, samtidig med, at vi havde forforståelse for eksisterende fænomener (Gadamer et al., 2013). Den biosociale koreografi blev anvendt som analytisk figuration til at undersøge, italesætte, diskutere og genfortolke praksis.

Med afsæt i det etnografiske materiale er vores analyse af den biosociale koreografi, og den viden artiklen bidrager med, situeret i en klinisk kontekst som omhandler neurologisk sygepleje (Haraway, 1988). Det biosociale perspektiv er ikke unikt for neurologisk sygepleje, og lignende koreografier kunne sandsynligvis

udfoldes i andre sygeplejeområder. Mødet med sundhedsvæsenet er noget særligt og betydningsfuldt for alle mennesker, uanset om det drejer sig om en brækket hofte, et sygt barn eller en dårlig hjerteklap. Vores bud på et biosocialt perspektiv på neurologisk sygepleje rummer både det generiske og det specifikke ved praksis. Det specifikke ved neurologisk sygepleje knytter sig til, at den menneskelige hjerne kan gennemgå forandringer på baggrund af neurologiske sygdomme eller neurologiske lidelser. Det kan have betydning for patienters forståelse af og ageren i verden, hvad enten det drejer sig om kognitive, emotionelle, motoriske eller kommunikative forandringer. Forandringer i hjernen kan både bryde med eller byde på anderledes måder at agere, hvilket man som sygeplejerske forholder sig særligt til i det neurologiske felt. Vi anvender derfor den biosociale koreografi som begreb til at udfolde praksisnær viden om arbejdsgange i neurologisk sygepleje, f.eks. når kognitive eller kommunikative vanskeligheder stiller særlige krav til relation, formidling og kontinuerlig tilpasning i praksis.

Teoretisk tilgang

”Det biosociale” anvendes i denne artikel som et analytisk begreb, til at udfolde en koreografi af relationer og gøren i praksis mellem neurologiske sygeplejersker, patienter, sygdomme og sundhedssystemets strukturer. Analysen inddrager flere teoretiske perspektiver, herunder Donna Haraways idé om ”situated knowledge” (situeret viden) og relationel sameksistens, hvor viden altid produceres lokalt og kropsligt og i relation med andre – et perspektiv, der hjælper os med at forstå sygeplejerskernes erfaringer som både kontekstafhængige, diskursive, kropslige og affektive (Haraway, 1988). Anna Tsings begreber ”lifelines” (livslinjer) og ”entanglement” (sammenfiltring) viser, hvordan liv ikke leves i isoleret, men også formes over tid og af de andre, som man krydser veje med (Tsing, 2013), hvilket er relevant til at analysere den komplekse flerhed i plejesituationer, hvor neurologiske sygdomme har betydning for krop, forståelse af egen livsfortælling, kommunikation og relationer til andre. Tim Ingold inspirerer os med idéen om ”human becoming” – at mennesket formes i gøren, gennem dets bevægelser, praksisser og relationer til omgivelserne (Ingold, 2013; Ingold et al., 2013). Det er relevant i en kontekst hvor f.eks. stroke, en blodprop eller blødning i hjernen, kan have omfattende betydning for menneskers måde at bevæge sig, tænke og relatere sig til verden på. Begreberne muliggør en undersøgelse af praksis som relationel, bevægelig og situeret, hvor fænomener kan være biosociale og performative processer, og viden og erfaring formes og transformeres i praksis (Haraway, 2018; Ingold, 2013; Ingold et al., 2013; Tsing, 2013). I analysen anvendes begreberne

til at forstå neurologisk sygepleje som en biosocial praksis, hvor kroppe, relationer, sanser og systemer mødes og forhandles i hverdagen. Vi anvender den kulturteoretiske figuration "dans" ("koreografi") (Damsholt, 2016), til at udfolde neurologisk sygepleje som en "biosocial koreografi" af både kropsliggjorte og performative bevægelser, hvor sygeplejersker navigerer arbejdet sammen med andre liv. Herved udfolder vi, hvordan neurologiske sygeplejersker kropsligt og sanseligt tilpasser arbejdet, og hvordan de diskursivt italesætter komplekse processer, der kan analyseres som biosociale.

At anskue den neurologiske sygepleje ud fra en biosocial koreografi adskiller sig fra mere traditionelle forståelser af sygepleje ved at anerkende, at handlinger og relationer ikke blot er betinget af biologiske eller sociale aspekter isoleret set, men af en sammenvævning hvor også materielle, sanselige og institutionelle omstændigheder filtreres ind i arbejdet. Tilgangen giver mulighed for at undersøge, hvordan neurologiske sygeplejersker både er deltagere i og medskabere af praksis. Vi trækker på fænomenologiske og performative vidensforståelser, hvorfor praksis forstås som noget, der både erfares og udføres. Artiklen vil medvirke til diskursivt at genskrive, udfolde og fremhæve bestemte mønstre i temaer situeret omkring neurologisk sygepleje, herunder hvordan mønstrene praktiseres med bestemte ideer og værdier og erfares sanseligt, affektivt og kropsligt (Haraway, 1988; Law, 2004; Pols, 2023; Tsing, 2013).

Deltagere & dataindsamling

Studiet omfattede 11 sygeplejersker fra tre forskellige neurologiske afsnit – to neurologiske sengeafsnit og et ambulatorie – på Rigshospitalet i foråret 2024. Deltagere blev rekrutteret med assistance fra sygeplejerskeledere og sygeplejespecialister fra afsnittene. Deltagerobservationer blev gennemført over fem dage, hvor syv sygeplejersker blev fulgt i deres dagsvagter. Under deltagerobservationer udarbejdede vi feltnoter og foretog etnografiske samtaler om sygeplejerskernes arbejde. Vi interviewede seks sygeplejersker, heraf to fra deltagerobservationerne. Deltagende sygeplejersker var 30–43 år og havde 2–17 års arbejds erfaring. Data blev indsamlet af førsteforfatter.

Undersøgelsen krævede en refleksiv tilgang, hvor forskeren under deltagerobservationer og interviews løbende delte sine refleksioner med deltagerne. Under deltagerobservationer spurgte forskeren ind til det arbejde, som blev observeret, og forskeren havde især fokus på sygeplejerskernes arbejde med neurologiske patienter og andre fagpersoner. Forskeren var transparent omkring vores fokus på håndteringen af komplekse aspekter af arbejdet.

Interviewene var semistrukturerede. Vi anvendte en interviewguide med spørgsmål omkring kompleksitet i sygeplejearbejdet, samtidig med at vi spurgte ind til og fulgte op på emner som interviewpersonerne selv italesatte (Kvale & Brinkmann, 2009). Vores interviewguide var inspireret af deltagerobservationerne og vores undren over neurologiske sygeplejerskers italesættelse af "at se det hele menneske" i praksis. Spørgsmålene omhandlede specifikt, hvordan sygeplejersker håndterer, oplever og italesætter komplekse og sammenfildrede aspekter af deres arbejde med patienter. Spørgsmålene var præget af den neurologiske kontekst og omhandlede f.eks., hvordan sygeplejersker observerer, kommunikerer og handler i mødet med neurologiske patienter, der oplever kognitive og kommunikative vanskeligheder, hvordan man sikrer inklusion af disse patienter og hvad vanskeligheder betyder for oplevelsen af specifikke plejeopgaver. Interviewguiden havde derfor tematisk fokus på kompleksitet i sygeplejearbejdet, sammenfiltringer i praksis og plejen af patienter med neurologiske sygdomme, samtidig med at der var plads til opfølgende og nye spørgsmål. Alle interviews blev optaget digitalt og transskriberet efterfølgende. Dataindsamling stoppede ved forskernes oplevelse af datamætning.

Analytisk greb

Det etnografiske materiale (transskriptioner og feltnoter) blev af begge forfattere læst igennem, kodet tematisk, kondenseret og fortolket ud fra en refleksiv tematisk analyse med induktiv tilgang som udgangspunkt (Braun et al., 2019). Vi gennemførte en iterativ proces, hvor vi først foretog en grundig gennemlæsning af transskriptioner og feltnoter for at identificere tilbagevendende mønstre. Vi fokuserede på at identificere mønstre som omhandlede, hvordan sygeplejerskerne praktiserede, italesatte og oplevede arbejdet med neurologiske patienter. Mønstre relateret til sygeplejerskernes arbejde med neurologiske patienter og sygdomme blev fremhævet, mens andre mønstre forblev i baggrunden – f.eks. undlod vi at fokusere på aspekter af sygeplejearbejdet, som omhandlede vagtkoordinering, oprydning etc. (Law, 2004). Identificerede temaer blev formet af den iterative proces, hvor analysen bevægede sig frem og tilbage mellem data, teori og kodninger og temaer og fortolkninger, som blev justeret i et refleksivt arbejde. De empiriske mønstre i det etnografiske blev efterfølgende fortolket i lyset af eksisterende forskning og teoretiske begreber, som kunne sætte fundene i en bredere kontekst. I denne proces var vores analytiske greb gjort af en performativ og fænomenologisk vidensforståelse, hvor "praksis" både erfares kropsligt og gøres performativt. På baggrund af de empiriske mønstre udformede der

sig igennem den iterative proces tre temaer, der på hver sin måde omhandler sygeplejerskernes komplekse arbejde med neurologiske patienter og de biosociale processer i neurologisk sygepleje. I denne artikel danner de tre temaer grundlag for analysen under afsnittene: "Omskifteligheden – når scenen skifter bagtæppe", "Det hele menneske – et forsøg på en biosocial tilgang i praksis" og "Neurologisk Sygeplejepsiksis – en biosocial koreografi, der reproduceres og forskydes på ny". Analysen anvender etiske og kulturteoretiske begreber og figurationer (som koreografibegrebet og det biosociale) til at udfolde det etnografiske materiale, herunder diskursive mønstre og emiske begreber italesat af informanterne (Jespersen et al., 2017).

Refleksivitet & etiske overvejelser

Refleksivitet er centralt for forskningsprocessen. Vi har kontinuerligt forholdt os til, hvordan forforståelser og metodiske valg har haft betydning for dataindsamling og analyse. For at minimere bias blev feltnoter suppleret med refleksive noter og memoer under deltagerobservationer, hvilket bidrog til en mere transparent analytisk proces. Under deltagerobservationer var forskeren bevidst om sin egen tilstedeværelse i praksis og indgik i dialoger med sygeplejerskerne for at udfordre egne antagelser og opnå dybere indsigt i deres oplevelser. Forskeren og sygeplejersker sikrede mundtligt informeret samtykke fra patienter. Forskeren var særligt opmærksom på etiske overvejelser ved intime og personfølsomme situationer, hvor forskeren undlod at observere specifikke plejesituationer, f.eks. personlig hygiejne.

Studiet blev udført i overensstemmelse med gældende forskningsetiske retningslinjer. Deltagerne modtog mundtlig og skriftlig information om undersøgelsen og dens frivillige karakter. Alle deltagerne afgav skriftligt informeret samtykke. Deltagerne var informeret om muligheden for at trække sig fra undersøgelsen på ethvert tidspunkt. Data blev anonymiseret og opbevaret elektronisk på lukkede og sikkerhedsgodkendte drev.

Omskifteligheden – når scenen skifter bagtæppe

Dette afsnit undersøger, hvordan vi analytisk kan forstå omskiftelighed som medkonstituerende for det, vi betegner som den biosociale koreografi i neurologisk sygepleje. Neurologiske sygeplejersker kan ofte ikke vide, hvad arbejdsdagen omhandler. En sygeplejerske satte ord på dette aspekt i det neurologiske felt:

Det er et omskifteligt fag og felt at være i, og man skal have mange bolde i luften mange gange og have mange værktøjskasser at trække frem. Jeg synes, at jeg har haft det her med, at jeg har følelsen af, at vi er overparaplyen, der har en masse [kollegaer] under, der har specifikke fagligheder, som vi trækker på, men som vi så rummer og tager ind og ligesom viderefører deres viden.

Neurologisk sygepleje rummer forskellige faglige tilgange. Arbejdet praktiseres som et koordinerende arbejde med andre fagpersoner, der har betydning for dets udformning. På neurologiske afsnit samarbejder sygeplejerskerne bl.a. med SOSU-assistenter, læger, fysioterapeuter, ergoterapeuter, neuropsykologer, audiologopæder, madværter, servicemedarbejdere, bioanalytikere, portører, socialrådgivere samt administrative medarbejdere på hospitaler og i kommunerne. Det koordinerende arbejde inkluderer patienter, deres pårørende og alle før-nævnte fagpersoner. Det kan fremstå som et "usynligt arbejde", der binder patientforløb sammen, og det er f.eks. nødvendigt i forhold til organisering af behandling, træningsforløb, udskrivning og håndtering af uforudsete hændelser (Allen, 2014). Samarbejdet kan også illustrere et koreografisk arbejde. Som analytisk figuration kan koreografi-begrebet udfolde, hvordan en praksis gøres og performs af flere, herunder ikke blot det humane, men også det non-humane (Damsholt, 2016). En koreografi skifter løbende karakter og inkorporerer nye trin, mens den kan have rytmer og strukturer for bevægelser (Damsholt, 2016). I neurologisk sygepleje integreres forskellige faglige kompetencer i arbejdet simultant med, at arbejdet kontinuerligt tilpasses efter skiftende situationer og samarbejdsformer og samtidig navigeres med bestemte rytmer, regler og strukturer, som præger praksis forskelligt. Sundhedspraksisser kan ikke forstås uafhængigt af de sociale og kulturelle praksisser, hvori de skabes (Niewöhner, 2020). Det koordinerende arbejde gøres i en institutionel kontekst, samtidig med at der tages udgangspunkt i patienters specifikke sygdomme, tilstande og biologiske processer, der kan være uforudsigelige. I neurologisk sygepleje er retningslinjer, procedurer, teknologi og dokumentationskrav med til at udgøre en kontekst, som både understøtter og udfordrer den biosociale koreografi. Strukturer som møder, journalsystemer og digitale dokumentationskrav bidrager til overblik, kontinuitet og genkendelighed i patientforløb, men kan samtidig begrænse fleksibiliteten i praksis, når uforudsete situationer kræver hurtige eller pragmatiske løsninger. Institutionelle og patientrelaterede krav og begrænsninger skal indtænkes i koordineringsarbejdet og medkonstituerer daglige beslutninger i relation til skiftende omstændigheder som f.eks; epidemier, mangel på sengepladser og sundhedspersonale, multisyge patienter, ny behandlingsformer, specialiseringsniveauer på plejehjem, fysiske hjemmeforhold, patienters bevidsthedsniveau eller familiære relationer. Be-

slutningerne inkorporerer og omhandler patienters nuværende liv, deres fortid og deres fremtid og tager ikke udelukkende udgangspunkt i fysiologiske kroppe, men også relationelle og materielle aspekter relateret til patienten. En pointe, som illustrerer argumentet om, at biologiske processer altid er indlejret i sociale, kulturelle og materielle sammenhænge (Fuentes, 2013). Biosociale problemstillinger kræver koordinerende og koreografisk arbejde for at neurologiske sygeplejersker kan navigere i omskiftelige patientforløb. Koordineringsarbejdet og problemstillingerne, som også gjort af at neurologiske sygdomme og lidelser såsom stroke, multipel sklerose og hjernetumorer, er komplekse:

Hjernen er enormt speciel, fordi den er så kompleks, som noget overhovedet kan være. Så dem, der arbejder her, er nogen, der ligesom synes, at det er enormt spændende, og den kompleksitet i det er enormt spændende. Og så er det jo meget varierende sygeplejeopgaver, fra nogle lette til nogle voldsomt tunge. Og jeg tror, man skal kunne lide hele spektret for at være i neurologien. Fordi udfaldet kan være fra den ene til den anden ende. (...) Vi har mange patienter i neurologien, som fejler alt muligt andet, fordi der er ingen af de andre specialer, der vil have bevidsthedspåvirkede patienter. Så på den måde er man nødt til at have en bred viden omkring alting. Eller meget. Man skal vide lidt om alting for, at man kan have med de her patienter at gøre.

Omskifteligheden i praksis er gjort af den menneskelige krop og hjerne, hvis uomtvistelige komplekse udformninger kalder på distinkt viden. Forskelligartede neurologiske sygdomme medkonstituerer varierende former for sygepleje. Da neurologiske lidelser og sygdomme ofte har indflydelse på patienters måde at relatere til den verden, de lever i, er de konsekvenser, som patienter oplever, flersidige. Neurologiske lidelser kan f.eks. skabe problemstillinger relateret til patienters mobilitet, kommunikation og personlighed (Loft et al., 2023). Patienters hukommelse eller oplevede kognitive vanskeligheder kan kræve en særlig tydelig, eftertænsksom eller gentagende kommunikation med patienter. Kognitive og kommunikative vanskeligheder som afasi kan gøre det svært eller umuligt for patienter at tale, hvilket udfordrer forståelse og samarbejde i plejesituationer (Loft et al., 2023). Det kan kræve et tværfagligt samarbejde med audiologopæder og neuropsykologer. De neurologiske sygdomme og lidelser betyder, at sygeplejersker skal håndtere biosociale problemstillinger, som kræver tværgående tilgange i håndteringen af det fysiologiske, kognitive og relationelle hos patienten. Ikke-neurologiske sygdomme kræver samtidig en bred viden og fleksibel tilgang til plejen. Vores observationer viste en bred vifte af plejesituationer, herunder; mobilisering, vurdering af kognitive og kropslige tilstande, psykologiske mén og kriseoplevelser, behandling af fysiologiske skader, smitsomme vira og bakterielle

infektioner, ernæring mm. Opgaverne fandt sted simultant og krævede, at sygeplejerskerne har overblik over flere aspekter ved den enkelte patient under udførslen. En plejesituation med en patient, der havde fået en hovedskade ved en traumatisk hændelse, illustrerede, hvordan behandling i neurologisk sygepleje kan udfoldes som en biosocial proces. Under sårrensningen fokuserede sygeplejersken simultant på såret, det kognitive, det affektive og patientens behov for at dele og bearbejde den traumatiske oplevelse. Plejesituationen blev udformet i koreografien mellem sygeplejerske, patient og det materielt-semiotiske i praksis, hvor såret, udover at være en kropslig skade, også var et symbol på en fortælling relateret til patientens liv og oplevelser (Pols, 2023). Et eksempel på, at man ikke blot reagerer, men også navigerer sygeplejen sammen med de muligheder og udfordringer, som opstår i arbejdet. Det involverer også at håndtere uforudsete arbejdsopgaver, som kræver skærpet opmærksomhed:

I den tid, jeg er i afdelingen, så tror jeg hele tiden, jeg er klar på, at der er nogen, der kan skvatte ude på badeværelset, eller der er en, der kan krampe. Jeg er aldrig nede i sådan en, hvor jeg ikke tænker, lige om lidt sker det. Jeg tror faktisk, jeg er sådan.

Levende og bevægelige aspekter af praksis skaber uvished for arbejdet, hvilket kræver, at sygeplejerskerne er konstant forberedte på det uforudsigelige. F.eks. når neurologiske lidelser gør, at patienter oplever pludselige lammelser, eller når kognitive vanskeligheder hos patienter betyder, at de agerer anderledes. Sensibilitet over for patientens situation, ønsker, fysiologiske og relationelle behov i det koreografiske arbejde er med til at muliggøre den skærpede opmærksomhed, overblik og handlingsparathed, som er nødvendig for at håndtere både pludselige og komplekse problemstillinger. Arbejdet i praksis beskrives som en måde at være på, og dets omskiftelige udformning er medkonstituerende for, hvordan man som sygeplejerske oplever sin egen rolle og andres liv (Pols, 2023). Derfor er omstillingsparathed tæt sammenfiltret med rollen som neurologisk sygeplejerske: "Altså omstillingsparat er nok nøgleordet som sygeplejerske. At man skal jo omstille sig til forskellige mennesker, forskellige personligheder, forskellige sygdomme, forskelligt alt."

Mennesker, personligheder, sygdomme og alt muligt andet er med til at gøre sygeplejen til det, den er. Sygeplejen er i praksis altid undervejs og i forandring, og sygeplejersker skal være omstillingsparate på grund af forskelligartet biosocialt liv, både det humane og nonhumane (Damsholt, 2016; Kauffmann & Rosager, 2019). Den neurologiske sygepleje udføres på baggrund af levende aspekter, som forandrer og bevæger sig, hvilket betyder, at arbejdet varierer fra situation til situation. Det vil sige at både dansepartnere og bagtæppet i den biosociale koreografi skiftes

løbende ud. En anden sygeplejerske udtalte: "at tage et blodtryk hos en patient er ikke nødvendigvis det samme hos en anden patient". Omstændigheder, såsom hvorvidt patienten har en parese, en infektionssygdom eller om de er bevidste om, hvad et blodtryk er, gør at situationen og arbejdet varierer. Hvis patienter oplever utryghed, har opfølgende spørgsmål eller hvis de mærker nye symptomer i deres kroppe, forandres sygeplejesituationer og sygeplejerskens arbejdsopgaver. Hvis f.eks. patienter har flere sygdomme, som gensidigt forstærker hinanden, kan det have betydning for, hvordan sundhedsprofessionelle og patienter selv forstår tilstande, behov og behandlingsmuligheder, hvilket udfordrer ideen om at tænke og behandle sygdomme adskilt (Livingston, 2020). I praksis er mennesker, personligheder, sygdomme og alt muligt andet ikke adskilt, og under konstant forandring.

Omskifteligheden i praksis er medkonstituerende for den biosociale koreografi. Den kræver et overlap af flere former for distinkt viden, og i krydsfeltet mellem forskellige specifikke fagligheder skal sygeplejersker praktisere sygepleje på flere måder. Den biosociale koreografi er både gjort af et komplekst samarbejde og af det, som sygeplejersker står over for i momenter, og det kan være forskelligt, komplekst og ændre sig hurtigt. Derfor er det betydningsfuldt at rumme, reflektere over og være opmærksom på det biosociale i praksis og at være omstillingsparat i de måder, man tilgår sygeplejeopgaver på.

Det hele menneske – et forsøg på en biosocial tilgang i praksis?

I dette analyseafsnit undersøger vi, hvordan informanternes diskursive beskrivelse af "at se det hele menneske" kan forstås som en biosocial koreografi, hvor arbejdet er sammenflettet. Det udføres systematisk og planmæssigt, men er samtidig fleksibelt, bevægeligt og intuitivt i praksis. Et gentagende mønster italesat af informanterne var betydningen af at have en åben tilgang til arbejdet og aktivt forsøge at se hele mennesket. Det blev uddybet i relation til observeringsarbejdet:

Jeg tror virkelig også hurtigt her, jeg aflæser, hvordan har du det? Er du vred eller ligeglad eller ked af det? Hele tiden aflæser, hvad er det, der kommer ind? Hvad er det, der kommer ind af døren? Det kan godt være, at nogen allerede er sådan; det er ikke den rigtige sygeplejerske... Så ved jeg, okay, det er her vi starter... så ved vi allerede, at der er noget med humøret her. Så hører man lidt mere, og så går man lidt ind i det kognitive. Så kan man se, hvordan kom de gående ind? Kunne de ikke tage

jakken på eller af? (...) man starter med at lave et fuldstændigt scan af den person, du ser foran dig.

Sygeplejersker skal aflæse og være opmærksomme på meget omkring de andre mennesker i koreografien. Det er en balancegang, hvor observation ikke er én enkelt ting. Det er en aflæsning af kroppe og bevægelser, men også samtaler, humør og det umiddelbare indtryk, sygeplejersken får i situationen. Dette kan også forstås som omsorg i en relationel og etisk praksis, hvor nærvær og opmærksomhed er afgørende, og hvor sygeplejersken forholder sig aktivt og ansvarligt til den anden (Martinsen, 2015). Men forstået som en biosocial koreografi er eksemplet ligeledes en performativ gøre, hvor sygeplejersken med egen krop, teknologi og materielle omgivelser forhandler og former praksis med patienten og de institutionelle rammer. Patienternes kroppe kan beskrives som noget, der bliver til i en materiel-semiotisk proces, hvor kroppen er sammenvævet med både erfaringer og sociale relateringer, hvilket derfor har betydning for, hvordan kroppen forstås og opleves (Niewöhner, 2020). Derfor gør sygeplejersker i den biosociale koreografi mere end blot at observere det fysiologiske og udøve omsorg i en given situation med patienter. De arbejder også med patientens forståelse af liv, sygdom og oplevelser relateret hertil. F.eks. når patienter oplever kognitive eller kommunikative vanskeligheder som afasi, og deres forudsætninger for at forstå sygdomme og indgå i kommunikationen omkring dem er tæt relateret til sygeplejerskernes opmærksomhed og håndtering af alternative kommunikationsstrategier.

Andre observationer bliver til i et teknologisk og systematisk arbejde, hvor prøver, målinger og kvantitative scoringer bidrager med perspektiver på patienten, som tænkes ind i sygeplejen. Det kan være blodprøveresultater, standardiserede testresultater og skalavurderinger som Early Warning Scores (EWS) omkring vitale værdier eller Glasgow Coma Scale (GCS), der omhandler bevidsthedsniveauet. Denne slags information forholder man sig reflektivt til under de sanselige observationer og i konkrete sygeplejeopgaver. Den biosociale koreografi er derfor ikke adskilt fra standardiserede test og målinger, men udformes i relation til dem. Sygeplejerskerne bevæger sig mellem sanselige, relationelle vurderinger og kvantificerede, standardiserede data, hvor diverse arbejdsgange tilbyder flere perspektiver på patienten. Sygdomme har ikke én fast realitet, men manifesterer sig snarere i multiple, overlappende realiteter afhængigt af det arbejde og de metoder, der anvendes til at forstå og behandle dem (Mol, 2002). I de forskellige fagligheder og måder at behandle på performs flere overlappende ideer om sygdommen og patienten med sygdomme (Mol, 2002). Den biosociale koreografi er derfor også gjort af sammenstød mellem logikker i praksis, hvor forskellige forståelser og erfaringer af patientens tilstand, bevidsthed, krop og sygdom simultant kan være

hhv. objektivt, målbart, relationelt og kontekstafhængigt. Et andet eksempel er, at sygdom på engelsk italesættes og forstås afhængigt af konteksten – som en objektiv tilstand ('disease'), en subjektiv oplevelse ('illness') og en socialt konstrueret kategori ('sickness') (Hofmann & Wilkinson, 2016). Multiple forståelser af sygdom er særligt relevante i neurologisk sygepleje, hvor patienter oplever sygdomme, der udfordrer grænserne mellem det biomedicinske og det oplevede. Patienter med neurologiske lidelser som apopleksi eller multipel sklerose kan f.eks. have oplevede symptomer som fatigue og smerter, der ikke nødvendigvis afspejles i kliniske målinger og vurderinger. Forskellige logikker og forståelser af sygdom understøtter argumentet om, at sundhedspraksisser altid præget af forhandlinger, da f.eks. målinger og standardiseringer fortolkes i praksis med situeret viden og samtidig er med til at udgøre den situerede viden (Lock, 2020). For neurologiske sygeplejersker er det en forhandling mellem det biomedicinske og det biosociale, hvor målinger bidrager med vigtig information og data, men hvor sygeplejerskens erfaring, sansning og inddragelse af det relationelle også er afgørende for at navigere i den komplekse kliniske virkelighed. Den biosociale koreografi er derfor en sameksistens af flere sammenstødende logikker, der skiftevis indgår i og former den måde, hvorpå sygeplejersker forstår, udfører og tilrettelægger sygeplejen i og med den enkelte situation. Italesættelsen af at "se det hele menneske" er udtryk for, at man er åben overfor og "til stede" med de liv, man møder, på flere måder og med flere logikker – især fordi mennesker ikke er ens og ikke reagerer ens på det at være syg:

Nogle gange føler man sig som en terapeut, og nogle gange føler man sig som en kramme eller sådan en græde-på-skulderen-ven. Og nogle gange føler man sig som mange forskellige andre ting, så det skal man jo kunne være i.

De forskellige liv og situationer gør, at man som sygeplejerske kan opleve at indtræde i forskellige roller. Arbejdet er både fænomenologisk og performativt gjort af erfaringer og relateringer i praksis. Sygeplejersken kan mærke affektivt, at sygeplejesituationer medkonstitueres af de liv, de møder. De liv, der indgår i den biosociale koreografi, har betydning for, hvordan praksis opleves, føles og italesættes, og sygeplejersker skal kunne være i forskellige følelser og roller. Med et fænomenologisk perspektiv kan det tolkes som en tilpasning og afstemning til den stemning, man befinder sig i, i praksis (Ahmed, 2016). Man afstemmer sig følelsesmæssigt til andre mennesker og til den specifikke situation.

Et andet relevant begreb til at beskrive denne proces i den biosociale koreografi er "human becoming", der anvendes til at illustrere, at mennesker ikke er prædefinerede entiteter, men i stedet tilbliver i kraft af hvad de gør, dvs.

i deres bevægelser og aktiviteter (Ingold, 2013). Oplevelsen af, hvad det betyder at være sygeplejerske, udformes under det koreografiske arbejde med patienter, og i praksis medkonstitueres aktiviteten ikke kun af diverse menneskeliv. Neurologiske sygdomme er også komplekse og aktive og har betydning for bevægelser i hverdagen, da de er sammenfiltret med diverse liv. Det at kunne tilpasse og afstemme sig med en given situation kræver derfor også kendskab til specifikke sygdomme og de måder, sygdommene spiller en rolle i menneskers liv. Det "at se det hele menneske" er både en erkendelse af, at neurologiske sygdomme på særlig vis kan forandre patienter og pårørende, og af at mennesker samtidig bør forstås som mere end deres sygdom:

Det ikke er sygdommen. Det er ikke deres parese, vi ser på, men det er også det, der ligger inde bagved. Mange bliver enormt grådlabile, når de har fået en apopleksi. Personligheden kan også godt have en omdrejning i den forbindelse. Og familiernes kriser også. Hvordan arbejder man hen i sin egen identitet, når man egentlig er for skadet, altså har en parese i den ene side. Der er også en identitetskrisen i det, så jeg synes, at på den måde, er sygeplejersker nødt til at gå ind i det hele for at give dem lidt håb og sige, at det skal nok gå. Selvom det måske også bare er noget bæ, at de måske ikke kan bevæge højre arm, eller hvad det nu er. Det tror jeg, man er nødt til, fordi det er også oprydningssarbejdet efter de der hårde meddelelser ... omkring at det bliver ikke bedre, eller det kommer til at tage lang tid. Du kommer ikke til at cykle i morgen. Alle de der hårde beskeder, som de får nogle gange. Så skal man jo ligesom samle dem op og sige, at du er stadig dig, og du kan sikkert også synge som du plejer, men du kan bare ikke cykle som du plejer. Det er man ligesom nødt til at kompensere med, tror jeg. Og dermed er man nødt til at kigge på det hele menneske, at det ikke bare er sygdommen.

Den biosociale koreografi omhandler i eksemplet et forsøg på at balancere forståelser af, hvordan krop, sygdom, sociale relationer og personlighed er sammenfiltret hos de neurologiske patienter. Neurologiske sygdomme og lidelser har ikke kun fysiologiske konsekvenser. De er livsforændrende og kan ændre fortællinger og ideer om, hvem man er, hvad man kan og de relationer, man har til venner og familie. Arbejdet indebærer endnu en gang en forhandling mellem forskellige logikker og en balancegang i forhold til, hvordan man anskuer sygdomme i relation til menneskers liv. Patienten anskues både som en entitet med en personlighed og som et biosocialt væsen gjort af flere liv i bevægelse. Personligheden beskrives som noget "inde bagved", men alligevel uddybes det, at både sociale relationer og sygdom er filtret sammen med ideer om, hvem man er, og hvad man kan. Det "at se det hele menneske" bliver her en erkendelse af,

at sygdomme ikke er isolerede, men at de er med til at gøre mennesker til det de er, og samtidig er disse mennesker mere og andet end deres sygdom. Vi er ikke bare vores krop, men også fortællingerne om os og det vi er for og med andre levende væsener (Haraway, 2016). Ideen om hvem man er, er også forbundet med det, som man tidligere har kunne gøre – ens tidligere bevægelser, som f.eks. at kunne cykle eller synge. Fortællingen er derfor præget af det, man også kunne kalde for ens "livslinje" (Tsing, 2013), og den kan sygdomme forandre. Sygdomme er ikke blot tilstede i ens forløb som patient, men også ens forløb som menneske (Ingold, 2013). Derfor er rehabilitering et vigtigt aspekt af neurologisk pleje. Den understøtter patientens mulighed for at tilpasse sig en hverdag efter sygdom. Rehabilitering handler ikke kun om fysisk genoptræning, men også om at hjælpe patienten med at opnå og vedligeholde den bedst mulige fysiske, sansemæssige, intellektuelle, psykologiske og sociale funktionsevne, hvilket er tæt forbundet med oplevelsen af uafhængighed og selvbestemmelse (Loft et al., 2023). Anerkendte tilgange som ICF-modellen er et eksempel på, at sygeplejerskerne kan arbejde systematisk og kategorisk med alle disse aspekter (WHO, 2001). Den biosociale koreografi muliggør dog en anden logik, hvor f.eks. sociale relationer under behandlings- og rehabiliteringsforløb forstås som medkonstituerende for oplevelser af neurologiske sygdomme. I den biosociale koreografi er det også sygeplejerskers arbejde at give patienter håb og at støtte dem i at navigere deres liv med sygdommen. Derfor er det vigtigt at diverse fysiologiske målinger og vurderinger sættes i kontekst til patienternes måder at leve på, herunder deres livshistorier, daglige vaner og livsstile, der har betydning for, hvordan en patients helbred kan forstås i praksis. Dette kræver indsigt i patienters liv på og uden for hospitalet. Det er et arbejde, som både indebærer objektgørelse, hvor patientens krop og tilstand observeres og vurderes klinisk, og subjektgørelse, hvor patientens egne oplevelser og refleksioner inddrages med henblik på sammen at italesætte og forstå den specifikke situation. Disse processer medkonstituerer forståelser af sygdoms- og behandlingsforløb, neurologiske sygdomme og patientens eget liv (Kauffmann & Rosager, 2019; Thompson, 2005).

Den biosociale koreografi er også gjort af særligt livlige og aktive bakterier, vira og dyr, som kan kræve øjeblikkelig handling. Under deltagerobservationerne blev patienter pludseligt isoleret af forskellige årsager. Én patient havde et udslæt, der gav mistanke om fnat. Mistanken om, at disse levende organismer var til stede på afsnittet, blev håndteret af sygeplejerskerne ved at teste og forflytte involverede patienter og informere dem, deres pårørende og andre sundhedsprofessionelle. Arbejdet er i disse tilfælde at opspore andre former for biologisk liv, som patienter har krydset veje med, ved at følge deres livslinjer (Tsing, 2013). Under

deltagerobservationerne frembragte bakterier og vira maveinfektioner hos neurologiske patienter, hvilket medførte andre plejeopgaver:

Det er mere tidskrævende. Og det kræver mere struktur, hvis man har patienter, der er isoleret eller kræver noget. Fordi når man først går derind til en isoleret patient, så kan man lige så godt klare hele møllen, i stedet for at gå ind og ud.

Bakterier og vira er liv, som komplicerer den neurologiske sygepleje og gør, at der skal være øget fokus på hygiejne og rengøring og anvendes isolationsdragter. Det kræver en indsats at sørge for, at patienten oplever tryghed og socialt nærvær, når man står i fuldt isolationsudstyr og arbejdet er tidspresset (KOPA, 2020). Biologiske reaktioner skal håndteres, og det kan kræve ny medicinering og behandling. Når bakterier og vira indgår i koreografien, viser den biosociale koreografi sig som en struktureret og opmærksom tilgang til arbejdet med patienter. Forholdsregler følges, samtidig med at det er vigtigt hurtigt at opdage, når specifikke bakterier og vira er til stede. Det gøres gennem test, kommunikation og observation af patienter, hvilket indebærer sanselige oplevelser:

Man kan lugte, når der er en urinvejsinfektion, og man kan se med det blotte øje, det der ligner det der. Uden at have testet, altså uden at have noget klinisk billede på det, så kan man mange gange se eller lugte. Men der synes jeg også, at erfaring spiller meget ind. Altså jo mere erfaring du har med at se med det blotte øje, at det der ligner det og det, så ved du det også godt, potentielt med sikkerhed.

At lugte og se udskillelser kan gøre, at sygeplejersker opdager bakterier eller vira. Et relevant argument i denne sammenhæng er, at den biosociale krop ikke stopper ved huden, men filtreres ind i omgivelserne, hvor der er information at hente (Vaisman, 2013). I neurologisk sygepleje er der information i udskillelser, duftstoffer og andet fældet biologisk materiale. Materialet filtreres ind i omgivelserne og bidrager til at udforme den biosociale koreografi. Eksempler som at mærke kropstemperatur eller sved på patienters hud og høre patientens hoste kan være udslagsgivende information om, at en skadelig livsform er tilstede. Det kræver dog erfaring at sanse og tolke på biologisk materiale. De udslagsgivende sanselige erfaringer sameksisterer med teknologiske målinger af vitale værdier som puls, blodtryk, temperatur og respiration. Den biosociale koreografi er derfor et arbejde med at undersøge og anvende omgivelserne, herunder udskilt og teknologisk materiale samt egne kropslige sanser, til at navigere i praksis og være opmærksom på det, der mødes og opstår. Det er ikke let at udføre koreografien, og det kræver en vedvarende indsats at "se det hele menneske", fordi sygeplejersker dermed skal kunne overskue at trække på og huske egne erfaringer i mødet med komplekse liv og neurologiske sygdomme.

Sygeplejerskers arbejde med at "se det hele menneske" er et koreografisk og refleksivt arbejde, der både er systematisk og intuitivt. Den biosociale koreografi er en bestræbelse på at håndtere komplekse problemstillinger med biosociale logikker, men praksis formes samtidig altid i samspil med anderledes logikker, der bidrager til arbejdet med objektiviseringer, kvantificeringer og kategoriseringer. Forståelser af sygdom og de involverede liv forhandles løbende i praksis. Flere komplekse problemstillinger opdages, forstås og håndteres igennem samspillet i koreografien. Italesættelsen af "det hele menneske" bidrager til forståelsen af disse problemstillinger. Den biosociale koreografi viser, hvordan kropslige tilstande ikke er begrænsede til kroppen, hvordan liv filtreres ind i hinanden og hvordan relationer og sygdomme gør hinanden gensidigt.

Neurologisk Sygeplejepsaksis – en koreografi, der reproduceres og forskydes på ny

Den biosociale koreografi er et arbejde, som involverer afvejninger, vurderinger, kompromiser og skiftende fokus i hverdagen. Men hvordan lærer sygeplejersker at håndtere og navigere i disse balancegange, når praksis samtidig er omskiftelig? Hvilke former for viden tilegner man sig i den biosociale koreografi? En sygeplejerske beskrev udviklingen således: "Det er jo ligesom at køre bil. Du lærer det jo først, når du har fået kørekortet."

På uddannelsen lærer man, ligesom når man tager kørekort, om tekniske, teoretiske og praktiske aspekter, men den biosociale koreografi kræver en kropslig indlejring ved selv at håndtere problemstillinger i praksis. Deltagelsen i den biosociale koreografi over længere tid og i mange forskellige situationer gør sammenfiltringer i praksis mere tydelige og genkendelige. En informant beskrev dette i forhold til sanselige observationer af kroppe og sygdomme:

Du kan jo ikke bare se det fra studiet, og så når du kommer i job, så kan du bare se og lugte, at det er det og det. Det kan man ikke. Det kræver lige, at man har stået i det og har gjort det og har trænet det.

Det er ved at have erfaret på egen krop, gjort og trænet sin håndtering af situationen, at det bliver muligt at observere og kombinere sanselige indtryk i arbejdet med viden om patientens sygdomme. Billedet af hvad sygdomme er, og hvordan man observerer dem, udvider sig løbende, hvilket gør det lettere at navigere arbejdet sammen med de liv, man står overfor. I den biosociale koreografi er sanselige indtryk i sygeplejen her sammenlignelige med den kropslige hukommelse i dans,

hvor man efter at have trænet bevægelser længe nok ikke behøver at tænke over dem (Damsholt, 2016; Tsing, 2013). Det er både en kropsliggørelse og rutinegørelse af at være opmærksom på og forholde sig refleksivt til sanselige indtryk, selvom de er omskiftelige i praksis. En form for biosocial tilblivelse ("becoming"), hvor sygeplejersker formes i det biosociale arbejde (Ingold, 2013). Erfaring med arbejdet gør det lettere at genkende subtile forandringer i tale, bevidsthedsniveau, pupilstørrelse, motorisk funktion og vitale tegn hos patienten. Det muliggør også en tydelige kommunikation:

Jeg har arbejdet her så længe, at jeg ikke føler mig utryk ved at videreformidle eller forklare. Altså uden at være forberedt. (...) Den erfaring man får med det som man skal tale med patienter og pårørende om. Det kommer jo ved, at jeg har arbejdet på afsnittet og kender det så godt nu. Og ved, hvad der skal informeres om, og hvordan jeg kan forklare det.

Erfaringer fra praksis gør det lettere at indgå i samtaler og afstemme sig til specifikke situationer. Det kræver f.eks. erfaring at italesætte livskriser eller kommunikere med patienter med afasi gennem anvendelse af visuel støtte. Over tid opnår sygeplejerskerne en intuitiv forståelse for, hvilke informationer der er relevante, og hvordan de bedst forklares i forskellige situationer. Det er også vigtigt for det kollegiale samarbejde, hvor det kræver erfaring at forstå andres arbejde, kende faggruppernes sprogbrug og vide, hvornår egne indsigter er relevante for andre. F.eks. når man med fysioterapeuter reflekterer over, hvilken genoptræning en patient har behov for. Der reflekteres både kollektivt og individuelt, og det kollektive samarbejde er biosocialt og kræver erfaring sammen, før en gruppe af mennesker kan lære fælles måder at tænke på (Götsch, 2013). I den biosociale koreografi bidrager erfaring og genkendelighed til en oplevelse af allerede at være forberedt og have en form for forudseenhed i praksis.

Betydningen af at have fornemmelse for rytmen i koreografien i form af forudseenhed er tydelig, når håndteringen af arbejdsopgaver kræver flere tidslige logikker. Hverdagen kan altid forstås ud fra flere forskellige tidslige logikker (Damsholt, 2021). I neurologisk sygepleje findes der flere tidslige logikker, som er forbundet med de enkelte arbejdsopgaver. At give sondemad til en patient er f.eks. en biosocial proces, der har patientsikkerhedsmæssige retningslinjer, hvor sygeplejersker skal forblive hos patienten under hele processen – det vil sige cirka 20 minutter. Under deltagerobservation fortalte en sygeplejerske, at hun altid fandt på noget at lave, imens hun gav sondemad, så hun "ikke spildte tiden". Dette afspejler en standardiseret forståelse af tid som en fordeling og en målbar ressource, der kan optimeres og effektiviseres. Tiden og strukturen for arbejdet

er her socialt og kulturelt gjort gennem planlægning, retningslinjer og forståelser af arbejdstid. Men det er også gjort af biologiske tider, der ikke stemmer overens med den forudbestemte ide om tid som en ressource, der kan effektiviseres. I den biosociale koreografi støder biologiske tider sammen med hverdagens tidslige logikker. Patienter skal f.eks. have ernæring eller undgå ernæring på bestemte tidspunkter på grund af træning eller operation, hvilket kræver forståelse for både biologiske, organisatoriske og hverdagslige rytmer. De biologiske processer fortsætter, når arbejdsdagen slutter, og det er en udfordring, når patienters behov ikke passer til de fastlagte arbejdsrytmer og procedurer. Biologiske tider kræver en fornemmelse for andre og indimellem omstrukturering af planlagt arbejde. F.eks. under lumbal punktur, hvor der udtages og indsamles rygmarsvæske fra en patient. Der skal indsamles i alt 200 dråber væske og sygeplejersker assisterer lægen i 45 minutter, hvor der primært fokuseres på denne ene arbejdsopgave. Det står i kontrast til andre aspekter af arbejdet, hvor flere opgaver udføres simultant. Det kræver erfaring at navigere i og acceptere mange skift i tidslige forståelser i løbet af hverdagen. Den biosociale koreografi er derfor en bestræbelse på at navigere arbejdet med flere skiftende tidslige logikker, der både er biologisk, socialt og kulturelt gjort i praksis. Det kan dog opleves som en udfordring, når logikker er modstridende, f.eks. hvis de biologiske processer ikke stemmer overens med effektivisering af arbejdet.

Håndteringen af biosociale processer i praksis kræver både refleksion og kropslig erfaring. De neurologiske sygeplejersker italesatte, at det var nødvendigt at have tekniske sygeplejeopgaver "i hænderne" for at kunne varetage en refleksiv og relationel sygepleje. En sygeplejerske uddybede, at man først er klar til at lære nyt, når automatisering og rutinegørelse af færdigheder og refleksioner finder sted: "Når det bliver en naturlig tanke i hovedet at... nu måler jeg blodtryk og hov, der ligger hun forkert... Hvor det ikke skal ind og vendes."

Den biosociale koreografi læres derfor i få trin ad gangen, og det tager tid at mestre både de praktiske opgaver og de komplekse sammenfiltringer mellem patientens fysiologiske, sociale og relationelle behov. Sygeplejersker træner kontinuerligt deres evne til at genkende mønstre, sanse subtile forandringer og tilpasse sig skiftende situationer i samarbejde med forskellige "dansepartnere" i praksis. En sygeplejerske udtalte, at "samarbejdsvillighed, nysgerrighed og ydmyghed" er afgørende kompetencer i arbejdet, fordi læring kræver fleksibilitet og åbenhed over for flere tilgange. Sygeplejersken uddybede:

Det der med at sige, det er ikke "bare". Bare fordi det lyder så simpelt, at man skal tage et blodtryk, men at der ligger noget i det, og man så ikke er stædig i, bare fordi

jeg har lært det en gang sådan her, så er det sådan. Fordi nogle gange er det bare ikke på én måde.

I praksis er der flere korrekte måder at udføre sygeplejeopgaverne, hvilket betyder, at man skal være villig til at lære nyt og anskue en sygeplejeopgave som mere end en teknisk opgave. Der findes multiple forståelser for arbejdet, man gør, hvor der er flere rigtige måder at arbejde på (Pols, 2023). Erfaring og praktiske færdigheder udvides i håndteringen af forskelligartede biosociale processer. Den biosociale koreografi gøres med rutinegjort kropsligt indlært viden, samtidig med at reflektive og situerede tilgange bryder de rutinegjorte mønstre kontinuerligt. Rutiner er ikke fastlagte, men støder sammen, forskydes og ændres over tid, efterhånden som man får mere erfaring eller møder nye og anderledes liv i praksis (Löfgren, 2014). Processer, hvor igennem de neurologiske sygeplejersker tilegner sig ny situeret og tavs viden, er afgørende for at navigere i den biosociale koreografi. Den situerede viden indgår i arbejdet med at prioritere i praksis, når flere logikker overlapper og støder sammen, forskellige hensyn skal balanceres, kompleksitet opstår i patientforløb eller når uforudsete situationer kræver fleksibilitet og improvisation. Den biosociale koreografi både reproduceres og forskydes i bevægelige rutiner, rytmer og diskursive mønstre såsom ideen om "at se det hele menneske", som ikke er fastlagt, men formes kontinuerligt sammen med de involverede og situerede liv (Butler, 2011; Damsholt, 2016). Forskydninger gør det muligt at tilegne sig ny tavs viden, som er situeret, kropsliggjort, refleksiv og som anvendes til at improvisere og omstrukturere tilgange til arbejdet og blive bedre til at navigere i biosociale processer i praksis. Den biosociale koreografi og de neurologiske sygeplejersker formes således gensidigt gennem bevægelser og biosociale relationer (Ingold, 2013). De involverede liv gør, at tillæring finder sted og aldrig færdiggøres. Den biosociale koreografi er derfor en kontinuerlig bestræbelse på at håndtere de mange komplekse udfordringer i praksis.

Konklusion

Artiklen har udforsket, hvordan neurologisk sygepleje kan forstås som en biosocial koreografi, hvor sygeplejersker kontinuerligt navigerer mellem biologiske, sociale, relationelle og materielle aspekter i en sammenflettet praksis. Gennem et kvalitativt etnografisk studie har vi analyseret, hvordan den biosociale koreografi er gjort af navigation i det uforudsigelige, balancering mellem forskellige logikker for at "se det hele menneske" og kontinuerlig erfaring, tilpasning og forskydning af praksis i nye liv.

Begrebet "biosocial koreografi" bidrager med en konkretisering af, hvordan "det biosociale" udfolder sig i sundhedspraksis. Den biosociale koreografi åbner derfor op for en ny måde at forstå neurologisk sygepleje – som en praksis, der både udføres med kliniske og tekniske færdigheder, og som også kræver en sensitiv tilgang til patienter som biosociale væsener. I forlængelse heraf kan den biosociale koreografi ses som en praksis, der fremmer en forståelse af sundhed og sygdom som mere-end-menneskelige processer, hvor forskellige former for liv – humane såvel som nonhumane – indgår i komplekse sammenfiltringer.

Den biosociale koreografi kan anvendes som et praktisk og teoretisk redskab til at gentænke sundhedspraksis og inkludere de mange dimensioner, der former sygdom, helbred og pleje. Dermed understøtter denne artikel en forståelse af det biosociale som en tilgang, der kan inspirere til nye måder at forstå og praktisere sygepleje på i en kompleks og foranderlig sundhedspraksis. Fremtidig forskning kan med fordel undersøge, hvordan det biosociale perspektiv kan bidrage til en nuanceret forståelse af klinisk praksis og udvikling af mere fleksible og situerede plejeformer. Dette kan potentielt styrke sundhedsprofessionelles muligheder for at navigere i komplekse plejesituationer, som er gjort af sammenfildrede biosociale processer.

Referencer

- Ahmed, S. (2016). HOW NOT TO DO THINGS WITH WORDS. *Wagadu*, 16(1)
- Allen, D. (2014). *The invisible work of nurses: hospitals, organisation and healthcare*. Routledge. <https://doi.org/https://doi.org/10.4324/9781315857794>
- Braun, V., Clarke, V., Hayfield, N., & Terry, G. (2019). Thematic Analysis. In P. Liamputtong (Ed.), *Handbook of Research Methods in Health Social Sciences* (pp. 843-860). Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-10-5251-4_103
- Butler, J. (2011). *Bodies that matter: On the discursive limits of sex* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203828274>
- Damsgaard, T. L., Grønkjær, M., & Poulsen, I. (2021). *Fundamentals of care: klinik, uddannelse, ledelse og forskning* (1. ed.). Munksgaard.
- Damsholt, T. (2016). 'It Takes Two to Tango' - dans som kulturteoretisk figuration. *Kulturstudier*, 7(1), 05-18. <https://doi.org/https://doi.org/10.7146/ks.v7i1.24050>
- Damsholt, T. (2021). Selv tiden står stille: Hverdagslivets mange tidsligheder under en nedlukning. *Tidsskrift for Kulturforskning* (1), 23-44.
- Fuentes, A. (2013). Blurring the biological and social in human becomings. In T. Ingold & G. Palsson (Eds.), *Biosocial Becomings: Integrating Social and Biological Anthropology* (pp. 42-58). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139198394.004>
- Gadamer, H.-G., Weinsheimer, J., & Marshall, D. (2013). *Truth and method* (1st paperback ed.). London: Bloomsbury.

- Götsch, B. (2013). Reflections on a collective brain at work: one week in the working life of an NGO team in urban Morocco. In T. Ingold & G. Palsson (Eds.), *Biosocial Becomings: Integrating Social and Biological Anthropology* (pp. 123-144). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139198394.008>
- Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599. <https://doi.org/10.2307/3178066>
- Haraway, D. (2018). Staying with the trouble for multispecies environmental justice. *Dialogues. Human Geography*, 8(1), 102-105.
- Haraway, D. J. (2016). The companion species manifesto: Dogs, people, and significant otherness. In *Manifestly Haraway* (online ed.). Minnesota Scholarship Online. <https://doi.org/10.5749/minnesota/9780816650477.003.0002>
- Hofmann, B., & Wilkinson, S. (2016). Mange betegnelser for sygdom. *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*.
- Ingold, T. (2013). Prospect. In T. Ingold & G. Palsson (Eds.), *Biosocial Becomings: Integrating Social and Biological Anthropology* (pp. 1-21). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139198394.002>
- Ingold, T., Palsson, G., Aberdeen, & Reykjavik. (2013). Preface. In T. Ingold & G. Palsson (Eds.), *Biosocial Becomings: Integrating Social and Biological Anthropology* (pp. vii-viii). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139198394.001>
- Jespersen, A., Mellemegaard, S., & Sandberg, M. (2017). Kapitel 4. Kulturanalyse som refleksiv praksis. In Christensen, S., Jespersen, A. P., Mellemegaard, S. & Sandberg, M. (Eds.), *Kultur som praksis*. Hans Reitzels Forlag.
- Kauffmann, L. T., & Rosager, L. H. (2019). Sundhedsfaglig praksis: 'varme hænder og kold teknologi'. *Klinisk Sygepleje*, 33(4), 304-315. <https://doi.org/10.18261/issn.1903-2285-2019-04-05>
- KOPA. (2020). Indlæggelse i isolation med COVID-19 - Patienters og personales oplevelser af isolationsindlæggelser som følge af COVID-19 i Region Hovedstaden (ISBN 978-87-93048-73-7). R. H. Kompetencecenter for Patientoplevelser. <https://www.regionh.dk/patientinddragelse/udgivelser/udgivelser/Sider/Indl%C3%A6ggelse-i-isolation-med-COVID-19.aspx>
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *Interviews: Learning the craft of qualitative research interviewing*. Sage.
- Law, J. (2004). Non-conventional forms. In *After method. Mess in social science research* (1. ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203481141>
- Livingston, J. (2020). When Sickness Comes in Multiples; Co-morbidity in Botswana. In J. Seeberg, A. Roepstorff, & L. Meinert (Eds.), *Biosocial Worlds* (pp. 146-167). UCL Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv13xpsqt.12>
- Lock, M. (2020). Permeable Bodies and Environmental Delineation. In J. Seeberg, A. Roepstorff, & L. Meinert (Eds.), *Biosocial Worlds* (pp. 15-43). UCL Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv13xpsqt.6>
- Loft, M. I., Poulsen, I., & Guldager, R. (2023). *Håndbog i sygepleje: Neurologi og neurokirurgi* (1. udg. ed.). FADL's Forlag.
- Löfgren, O. (2014). The Black Box of Everyday Life. *Cultural Analysis*, 13, 77-98
- Martinsen, K. (2015). *Løgstrup & sygeplejen*. Klim.
- Mol, A. (2002). *The body multiple: Ontology in medical practice*. Duke University Press.

- Niewöhner, J. (2020). Studying Human Differentiation as Material-Semiotic Practice. In J. Seeberg, A. Roepstorff, & L. Meinert (Eds.), *Biosocial Worlds* (pp. 44-68). UCL Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv13xpsqt.7>
- Pols, J. (2023). *Reinventing the Good Life: An empirical contribution to the philosophy of care*. UCL Press.
- Seeberg, J. (2020). Biosocial Dynamics of Multidrug-Resistant Tuberculosis: A Bacterial Perspective. In J. Seeberg, A. Roepstorff, & L. Meinert (Eds.), *Biosocial Worlds* (pp. 124-145). UCL Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv13xpsqt.11>
- Seeberg, J., Roepstorff, A., & Meinert, L. (2020). Introduction. In J. Seeberg, A. Roepstorff, & L. Meinert (Eds.), *Biosocial Worlds* (pp. 1-14). UCL Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv13xpsqt.5>
- Thompson, C. (2005). *Making parents: The ontological choreography of reproductive technologies*. MIT press.
- Tsing, A. (2013). Dancing the mushroom forest. *PAN: Philosophy Activism Nature* (10), 6-14. <https://pure.au.dk/portal/da/publications/dancing-the-mushroom-forest>
- Vaisman, N. (2013). Shedding our selves: perspectivism, the bounded subject and the nature–culture divide. In T. Ingold & G. Palsson (Eds.), *Biosocial Becomings: Integrating Social and Biological Anthropology* (pp. 106-122). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139198394.007>
- WHO. (2001). International classification of functioning, disability and health: ICF. In. Geneva: World Health Organization.
- WHO. (2020). State of the world's nursing 2020: investing in education, jobs and leadership. Retrieved 30/10-2023 from <https://www.who.int/publications/i/item/9789240003279>

Mælk og mere end honning

Et essay om at dele industrielle liv

Mette Vaarst¹

¹Institut for Husdyr- og Veterinærvidenskab, Aarhus Universitet
mette.vaarst@anivet.au.dk

Vaarst, Mette. 2025. Mælk og mere end honning. Et essay om at dele industrielle liv. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 43, 77-88. DOI: 10.7146/tfss.v25i43.148946

Indsendt 09/24, accepteret 10/25, udgivet 11/25

Dette essay udforsker de fælles og sammenvævede liv mellem mennesker, kvæg og bier i den industrielle landbrugsproduktion. Mennesker og andre dyr har i tusinder af år delt eksistens som biosociale tilblivelser, levende væsener, der sammen har formet og været formet af de landskaber, som de beboede og levede i. De var synlige, til stede, en del af hinandens daglige livs rytme.

I dag er utallige liv – både dyrs og menneskers – indlejret i en intensiv og presset industri, hvor dyr lever i lukkede bygninger, og dermed er usynlige for andre end de mennesker, der arbejder derinde. Nogle dyr bliver indirekte synlige, når mennesker spiser eller bruger det, som disse dyr bidrager til at producere. Andre dyr lever og dør i en produktion, hvor de forbliver usynlige, og deres tilstedeværelse og bidrag til produktionen hverken omtales, anerkendes eller annonceres. Deler de mennesker, hvis liv også er involverede, denne usynlighed? Og uanset om vi anerkender dyrenes bidrag til vores produktion eller ej, så kan der stilles spørgsmål ved, om vi ser dem som levende, sansende væsener med behov. Dyrene i sig selv synes at være usynlige. Et centralt element i dette essay er spørgsmålet om, hvordan vi opfatter og anerkender os selv og hinanden som biosociale tilblivelser indenfor rammerne af det industrielle produktionslandskab, og hvordan dyr og mennesker i denne industri er forbundne. Vi stiller spørgsmålet om, hvordan vi på samme tid bliver synlige og usynlige, sammen såvel som adskilte, i en æra præget af både forbindelser og fragmentering.

Milk and more than honey: An essay about sharing industrial lives

This essay delves into the shared and intertwined destinies of humans, cattle, and bees, in the industrial machinery of milk and almond production. For millennia, humans and animals have coexisted in industrial agricultural production as living biosocial becomings, shaping and being shaped by the landscapes they inhabit. Together, they formed visible threads in the tapestry of rural life.

Today, countless lives – both human and animal – are entangled in an intensive and pressured industry, where animals spend their entire existence confined within closed buildings, rendered invisible to all but the workers whose daily lives unfold inside. Some animals become indirectly visible through the products they help create – consumed or used by humans. Others live and die in production systems where their contributions remain unacknowledged, unannounced, and unseen. Do the humans whose lives are similarly embedded in this system share this invisibility?

Whether or not we recognise these animals' contributions to our production systems, we may no longer see them as sentient beings with needs and desires. The animals themselves have become invisible.

At the heart of this essay lies a question: How do we perceive and acknowledge ourselves and one another as biosocial becomings within the industrial production landscape, and how are humans and animals connected in this system? We ask how visibility and invisibility co-exist – together and apart – in an era marked by both connection and fragmentation.

Åbning: Mennesker og dyrs parallelle og sammenvævede liv

Vi levede parallelt og i de samme landskaber, mennesker og andre dyr, i tusindvis af år. Først var mennesker rovdyr og jægere, men efterhånden rykkede vores bosteder tættere på hinanden og vi tog dyr ind i vores husholdning og gjorde vores hjem til deres. De første fund af domesticeret kvæg er knogler, som er cirka 4000 år gamle. Dyr kom ind i vores liv som myter, symboler, historier og flettede sig ind i vores liv og vores verden, som vi også flettede os ind i deres liv. Der er for eksempel meget magi og mystik forbundet med køer og bier, som optræder i de tidligste fortællinger fra mange egne af verden. I nordisk mytologi var urkoen Audhumbla begyndelsen til alt liv. Køer er hellige i flere kulturer, og køer og bier er tilsammen en repræsentation af velstand, overflod og sikkerhed i form af mælk og honning. Vi har levet under samme tag med dem, bierne og kvæget, vi har

formet dem, sammenvævet, gennem tusindvis af år, og vi har formet vores eget liv parallelt i en fælles og gensidig domesticering. På mange måder delte mennesker og dyr livsvilkår, indåndede den samme luft, delte sygdomme, parasitter og knaphed med skiftende vejr og årstider. De delte lugte og lyde og kendte måske hinandens arbejdende kroppe, tilpassede sig hinanden og levede med nuancer af gensidighed, afhængighed, respekt, empati, udnyttelse og magtesløshed. På den måde var de forbundne.

Ved begyndelsen af 1800-tallet var nogle af de større landbrug i Danmark i stigende grad begyndt at fokusere på produktion af større mængder ensartede varer til nære markeder og til eksport. For mange af de bønder, som havde mulighed for at følge trop, flyttede fokus sig fra at overleve til at producere, og dyrene blev i stigende grad italesat som 'produktionsdyr'. Efter 2. verdenskrig fik mennesker efterhånden en nærmest fuldstændig kontrol over dyrs udseende, produktion, liv og død. Industrialiseringen af dyr og mennesker i dansk landbrug gik således for alvor ind i nye faser. Et svimlende stort antal individer af forskellige dyrearter blev trukket ind i bygninger og bure, så pasningen af dem kunne gennemføres på mindre og mindre tid. Dyrene og menneskerne, som passede dem, blev derved usynlige og separeret fra store dele af befolkningen, som flyttede ind til byer, i takt med at landbruget gav arbejde til færre og færre mennesker. De mennesker, der blev i landbruget, adskilte på sin vis også deres liv fra dyrenes liv. Hvor de og dyrene tidligere havde organiseret tiden efter biologiske ure, såsom døgnrytmer og årstidsrytmer, kunne de langt hen ad vejen organisere tiden i arbejdstid, fritid og ferietid, på samme måde som tiden er organiseret for mange mennesker i et industri- og handelssamfund.

Samtidig med denne separation opstod der alligevel andre former for forbundethed mellem os, hvilket kan rejse spørgsmål om, hvordan dyr og mennesker lever sammen i det industrielle landbrug, og hvordan de deler livet. 'Deler' refererer her til det engelske udtryk 'share' – og altså ikke 'opdelte' liv.

Biosocialitet er et omdiskuteret felt med mange vinkler på og teoretiske tilgange til, hvordan vi på tværs af arter lever fælles liv, sammenflettede, parallelle og gribende ind i hinanden, i et spændingsfelt mellem biologi, socialitet og miljø, som grundlæggende er uadskillelige og konstant spiller sammen. Begrebet er langt fra stabilt, og min valgte vinkel i dette essay er Ingolds [1], som udfolder begrebet 'biosocial becomings', ligesom Haraway [2] beskriver, hvordan vi som dyr og mennesker bliver 'becomings with each other'. Jeg ser 'biosocial becomings' som et helt centralt begreb, og vil derfor gerne bruge det til at søge en forståelse af menneskers og dyrs fælles og på mange måder usynlige liv i det industrielle landbrug. Det er ikke ligetil at oversætte begrebet 'becomings', men jeg har valgt at

bruge ordet 'tilblivelser'. Vi – levende væsener, hvis liv interagerer på forskellig vis – er alle tilblivelser, som gennem denne gensidighed og det fælles liv er i konstant udvikling. Vi bliver netop til i mødet og gennem livet sammen, som arter og som individer, socialt, biologisk og under de betingelser, der eksisterer i den kontekst, som vi lever i, samtidig med at vi påvirker den. Nogle betingelser deler vi, fordi vi deler kloden og lever på dennes præmisser, for eksempel i klodens respons på menneskers miljødelæggelser. Nogle af betingelserne opstår og bliver tydelige i det fysiske og emotionelle møde mellem levende væsener, som ser og anerkender hinanden. Det er denne biosociale vinkel, som jeg vil lægge på denne fortælling om mennesker og dyr, som færdes i industrielle landskaber og på hver sin måde er usynlige.

Jeg tager udgangspunkt i tre forskellige fantastiske og komplekse biologiske og sociale væsener, nemlig mennesker, bier og kvæg. De er alle omgivet af mange andre liv: planter, dyr, mikroorganismer inde i dem selv og i jord, vand og luft.

Kvæget og bierne og menneskerne, som arbejder med dem, indgår alle i storskala industri, som er fjernt fra og usynligt for mange af de mennesker, som drikker og spiser produkterne, såsom mælk og mandler. Spørgsmålene er, hvordan vi fortæller historierne om de væsener, der med deres kroppe og deres arbejde indgår i denne industri, og hvem vi opfatter som dyr. Hvordan er deres sammenflettede tilblivelser synlige og usynlige inde i den industri?

Et billede af køer og mennesker

Maskineriet startes. Det klikker og brummer, piber. Så den pulserende lyd. Malkeanlægget er slået til. Rytmisk. Dik-dok-dik-dok. Underliggende dyb brummen. Tusmørke. Hundredvis af rygge er presset og rykket sammen. Lidt tumult, et opspring, klove der skrider, lyden af en stråle urin, der rammer betongulvet. Metallåger åbner og lukker, klapper. Dik-dok-dik-dok. Let omorganisering i gruppen hver gang en ny række glider ind i malkestalden, til højre eller venstre for malkegraven, hvor fire mennesker med hastige, vante bevægelser tørrer af, formalker, sætter sæt på, griber ind, kontrollerer, retter på ting. Menneskerne dernede ser ben og yvere passere forbi i en strøm. Lydene, lugtene. Køerne passerer forbi, ser måske dét, de kan se af menneskerne, som haster rundt dernede i malkegraven, med bøjede hoveder og travle behandskede hænder. Lydene. Lugtene. De mødes ikke, faktisk aldrig, sådan rigtigt, køerne og menneskerne. De kender ikke hinanden. De deler hundredevis af timer, der monotont passerer forbi, mens de indånder den samme luft, de deler

produktionens vilkår. Hænder på yvere, yvere i menneskehænder. De er på dette sted sammen. Udenfor disse timer, ja, så skilles deres veje. Køerne bevæger sig rundt mellem låger, som læser deres øremærker, glider op og leder dem ind på forskellige områder. Derinde står de og ligger i sengene, æder, skider, drøvtygger. Inde i deres krop vokser nye liv. Cellerne i yveret producerer på forunderlig vis mælk, som nogen tre, 48 eller 700 km væk, måske på den anden side af kloden, hælder på havregryn, i kaffe eller i et barns glas. Menneskerne kører nogle gange ud af gården. Hjem, måske til deres midlertidige hjem, hvor de bor med andre landbrugsmedarbejdere eller landsmænd. Mange har hjem og familie et andet sted, i et andet land. De sover, når det er muligt. Nogle af dem arbejder i skiftehold, eller det kan hende, at de malker både morgen og aften og har fri om natten og midt på dagen.

Et billede af bier og mennesker

Tusindvis af kilometer rejser de, hængende derinde i lukkede stader, klynger sig til hinanden, nærmest i klaser, stille duvende med lastbilernes bevægelser. Lastbilerne i konvojer, nonstop med mennesker i førerhusene. Musik, kaffe, energidrikke, telefonopkald. De ankommer til en mandelplantage, staderne anbringes rundt omkring i grupper. Flyveåbningerne åbnes. Frisk luft. Ud. Zigzagger udenfor staderne, lokaliserer sig i forhold til sol, retninger, magnetfelt, inden de flyver ud og går i gang. Luften summer. De mødes ikke, faktisk aldrig sådan rigtigt, honningbierne og menneskerne. De kender ikke hinanden. De har rejst sammen, i mange timer, som monotont passerede forbi til lyden af dieselmotoren, på vej tværs gennem et kontinent. De deler produktionens vilkår. Men i plantagerne, ja, så skilles deres veje. Bierne bestøver mandelblomster. På forunderlig vis samler de nektar og pollen og omdanner det til honning. Mennesker og dyr mødes, når honningen høstes. Og mandlerne vokser på træerne, takket være biernes magiske besøg i alle døgnets lyse, tørre timer. Måske bliver det til mandler, som indgår i menneskers mad og bagværk, eller bliver forarbejdet til mandelmælk, som nogen tre, 48 eller 700 km væk, meget sandsynligt også på den anden side af kloden, hælder på havregryn, i kaffe, i et barns glas. Når blomstringen er ovre, så transporteres bierne væk igen, tusindvis af km, til bær og frugtplantager, til andre steder, for eksempel USA's østkyst. Bierne og menneskerne migrerer rundt sammen, sådan deler de liv.

De fragmenterede liv i en industriel landbrugsproduktion

De voksne køer producerer mælk og bliver derved indirekte synlige for enhver, der drikker denne mælk. De giver liv til en kalv for at kunne producere mælk. Kalvene og køerne adskilles ofte kort tid efter kalvens fødsel. Sommetider sker det så tidligt, at de knapt har fundet ud af, at de er forbundne på den intime måde, som pattedyr kan være forbundne på: det ene væsen vokser i det andet og bliver født. Køerne, som skal malkes, skilles dermed fra de kvægfæller, der skal vokse, slagtes og spises, og de deles nogle gange op i grupper og flyttes rundt til nye grupper, alt efter hvor meget mælk de kan producere, eller hvor lang tid der er gået, siden de kælvende sidst. De unge dyr bliver delt op i grupper efter alder, og de dyr, som ikke senere vil komme til at indgå i malkekvægbesætningen, bliver ofte eksporteret til andre besætninger og vokser op som slagtekalve. Forskellige mennesker tager sig af hver deres gruppe, og det er sjældent, at de samme følger dyrene fra fødsel til død. Sådan bliver deres liv splittet op og fraktioneret, og bånd bindes og brydes konstant.

Mandler er for en meget stor del produceret på steder, hvor milliarder af industrialiserede, migrerende dyr og mange migrerende mennesker er involveret i at producere den. Bierne transporteres fra det ene monokulturelle landskab til det andet og lever og arbejder i disse landskaber i de uger, hvor der er brug for bestøvning i det pågældende landskab. Det sker, at staderne brydes op, omorganiseres, og nye dronninger sættes til, hvilket på mange måder bryder med den biologisk komplekse superorganisme, som en bifamilie er. Konsekvenserne af denne form for fragmentering er store. I Californien produceres over to tredjedele af de globalt handlede mandler [4]. Knapt 40% af staderne døde hvert år i perioden 2010-2022 [5]. Hvorfor? Det korte svar er virus overført af en mide i kombination med stress, for eksempel forårsaget af klimaforandringer [6], og brugen af pesticider i de ikke-økologiske, monokulturelle mandelplantager, som svækker biernes immunsystem og orienteringsevne [7].

Mennesker rejser ud, væk fra deres familier, for at forsørge dem derhjemme. Livet sammen, dyr og mennesker og andet liv, bliver til arbejdsopgaver, som tildeles mennesker, der hver især udfører en afgrænset arbejdsopgave. Dyrene møder nye mennesker, hver gang de skifter fra én gruppe til en anden. Menneskerne møder nye dyr og ser ikke cyklus og sammenhæng. Dyr og mennesker mødes, uden at følge hinanden, uden at kende hinandens måder og stemmer.

Hvordan er vi biosociale tilblivelser i en industriel æra?

I et landskab så fyldt med adskilthed og opbrud, hvordan kan kvæg, mennesker, planter og bier ses og se hinanden som levende og levede liv, betragtet inde fra nutidens industrielle systemer? Hvordan kan vi forstå os selv – mennesker og andre dyr – som biosociale tilblivelser? I 1964 udgav Ruth Harrison en meget omdiskuteret bog, 'Animal Machines' [8], som udtrykte en dyb bekymring for den måde, vi efterhånden havde gjort landbrugsdyr til maskiner. I 1964 var det muligvis endnu ikke så tydeligt, at når vores dyr bliver maskiner, der eksisterer for at frembringe eller selv blive til dét, som vi mennesker spiser, så ændrer vores roller som mennesker sig nok også. Selvom vi som mennesker kan holde fri om aftenen og muligvis kan holde ferie, så kunne vi godt stille spørgsmålet om de mennesker, som færdes sammen med de dyr, der producerer, også er blevet maskingjorte. Hvis vi ikke ser, anerkender eller behandler dyrene som dyr, så er vi måske blevet fælles i en industri, hvor vi alle er 'biosociale maskin-tilblivelser'. I vores del af verden er det ganske få mennesker, der på denne måde deler det daglige praktiske liv med dyr i industrien. En stor del af dem er udenlandsk arbejdskraft, og de deltager mere eller mindre aktivt i det omkringliggende samfund og tager eventuelt hjem til deres familier, som bor i dét land, de kommer fra. Sjældent hører man deres stemme i debatterne i Danmark. De kan således også være usynlige eller uerkendte i de danske landskaber og samfundet bredt set. Mennesker og de såkaldte produktionsdyr er forbundne under produktionens vilkår og deler luft, lugt, lyde, risici og fysiske møder [9; 10], og sammen skaber de billeder og perspektiver på, hvem de selv og hinanden er, hvilket alt sammen kunne være en del af dét at være biosociale tilblivelser [11; 12]. Porcher udfoldede perspektiver om 'shared suffering', delt lidelse [13], blandt andet med udgangspunkt i delte livsbetingelser og emotionelle bånd mellem landbrugsarbejdere og dyrene i industriel svineproduktion. Måske kunne det være et relevant perspektiv at udfolde i forhold til det biosociale fælles liv, hvor mennesker og andre dyr til dels lever under de samme betingelser og måske også – som foreslået ovenfor i forhold til de migrerende bier og mennesker: bliver usynlige sammen.

I den industrielle æra lever bierne stadig med årstiderne i deres arbejde med at bestøve blomstrende blomster. De lever løsrevet fra et bestemt landskab, og de lever som migranter og færdes i monokulturelle landskaber uden diversitet og udsving. Mange af køerne lever inde i bygninger og er frigjort fra årstider. Der er ingen knaphed om vinteren, kælvning har ikke nødvendigvis nogen sæson, og hvis køerne bliver malket i malkerobot, er døgnet på en måde udvisket og

stalden er i gang døgnet rundt. Måske vokser en del af køernes foder på et andet kontinent. Mælken bliver måske til mælkepulver og mandlerne til mandeldrik, som drikkes på andre kontinenter. Der er således ingen forbindelse mellem dyrene og det landskab, de lever i, og så de mennesker og steder, hvor produkterne bliver fortæret. Selv om alle jordens væsener er fælles om at spise og drikke, er det lykkedes mange mennesker at adskille vores levede liv fra dér, hvor vores mad bliver til, og maden selv flyttes kloden rundt, løsrevet fra tid og sted. I Danmark er mindre end 1% af befolkningen involveret i landbrug. De færreste danskere kender til pulserende malkemaskiner eller bistader i plantager. Menneskers tid er blevet opdelt i arbejdstid og ferier, som vi prøver at balancere imellem. Vi snakker om 'work-life balance' som om vores liv er adskilt fra vores arbejde, og vores arbejde er flyttet væk fra biologiske rytmer som døgn og årstider. Vores livsbetingelser er med andre ord ikke længere forbundne til årets gang eller naturens luner, men er menneske- og industriskabte. Ikke desto mindre er de fælles for de dyr og de mennesker, som deler det daglige liv. Som sansende, følende væsener har de evnen til at erkende og forbinde sig til hinanden, men mulighederne er meget begrænsede i systemer, som presser på for at være effektive, rationelle og opdelt i opgaver og sektioner.

Menneskerne er industriarbejdere i ordets klassiske forstand, og det er en del af deres identitet som 'menneskelige tilblivelser' [1; 2]. Når vi betragter dyrene og menneskernes sammenflettede liv, kan vi så give det mening også at tale om dyrene som arbejdere? Dyrene er aldrig indgået i en alliance om at være arbejdere for mennesker, som vil bruge, spise eller spilde de produkter, som de kan skabe, eller som de bliver til. De arbejder, og de lægger krop til, som diskuteret af flere forfattere [13; 14; 15], som også inddrager kønsperspektiver på de fælles liv i produktion [16]. I malkekvægbruget har tyrekalve længe været betragtet som 'restprodukter', og køerne har fået økonomisk værdi gennem mælkeproduktionen og deres reproduktive arbejde, som er en forudsætning for, at de kan producere mælk. Produktionsdyrs liv er delt op i funktioner, vægtklasser og faser, og deres biologiske og sociale liv er sat til side, så de kan koncentrere deres stofskifte og liv om arbejdet med at producere, bl.a. dem selv, uden at have egentlige rettigheder, selvom begreber som 'dyrevelfærd' er blevet mere og mere indtrængende og repræsenterer mange forskellige vinkler på, at dyrene ikke må lide unødvendigt. I et land som Danmark er der en omfattende lovgivning om landbrugsdyrs velfærd og en omfattende kontrol af, om lovgivningen overholdes. Hvordan udfolder de biosociale tilblivelser sig i lyset af dyrevelfærdslovgivningen? Der findes lovgivning om honningbier, blandt andet om bekæmpelse af bisygdomme og såkaldte skadegørere hos bier, som truer deres eksistens, men der findes ikke en

egentlig dyrevelfærdslovgivning for bier, og det er omdiskuteret, om insekter kan erkende for eksempel smerte, og om de kan sanse. På engelsk kaldes det 'sentience', og insekter nævnes i flere og flere kilder som potentielle 'sentience candidates' ud fra forskellige kriterier. Filosofen Jonathan Birch diskuterer forskellige levende organismer i forhold til, om de kan siges at være sentient, og han slår fast at alle insekter i deres voksne stadier er potentielle 'sentience' kandidater [17]. Et andet spørgsmål er, om tilstedeværelsen af 'sentience' bør være det udslagsgivende kriterium for, om vi skal tage hensyn til dyret som levende individ, og hvordan vi skal anerkende dets bidrag til produktionen af den mad, som vi spiser og drikker. I sidste ende er det åbne spørgsmål her, om honningbier også betragtes som dyr, eller om de forbliver helt usynlige i produktionen, når det deklareres, at produktet er fremkommet uden involvering af dyr.

Hvad er forskelligt fra tidligere tiders sammenvævede og fraktionerede liv?

Som beskrevet i indledningen var kvæg, bier, mennesker og alle de andre liv omkring dem biosociale tilblivelser i store sammenflettede netværk, og under livsbetingelser, som ofte var hårde for de fleste. Forholdet mellem mennesker og andre dyr var præget af magtkampe, dominans, grusomhed, afstraffelse og i mange tilfælde menneskers mangel på respekt for, viden om og anerkendelse af dyrs behov og sanser. Det var en kamp for overlevelse, for mennesker, for alle. Samtidig har der også eksisteret en erkendelse af en gensidig afhængighed, og der har været stunder, hvor mennesker og dyr har set hinanden og følt forbundetheden, også i landbruget. Stunder som for eksempel når grisens skind er blevet gnedet med halm, så den kan holde varmen, som Jeppe Aakjær skriver i 'Spurven sidder stum bag kvist', og når heste og mennesker har arbejdet sammen i marken i mange timer. Det sammenflettede biosociale netværk var på nogle måder forholdsvis ligetil: mennesker og dyr var fælles i nogle rammer, og de delte tidens rytmer, såsom årstider, døgnrytmer og det biologiske livs cyklusser med tider, hvor der var overskud, og tider med knaphed. Nogle mennesker var landbrugsarbejdere og migrerede måske mellem ansættelser i landbruget hele deres liv, men for manges vedkommende blev landbrugslivet gennemlevet på ét sted, én lokation. Industrialiseringen af dyr og mennesker søger på mange måder at opdele det biologiske liv i fraktionerede enheder, både tid og sted, og synes således at eksistere gennem serier af opbrud og mangel på forbindelser, som bidrager til, at både dyr og mennesker bliver usynliggjorte for de mennesker, som spiser og drikker dét, som deres liv indgår i at producere.

Efterspil: Fra glimt til anerkendelse af hinanden som sociale, biologiske væsener

Jeg har forsket i ko-kalv-systemer, hvor malkekøer og deres kalve får lov at være sammen gennem de første uger eller måneder af kalvens liv. Vi oplever en bølge af interesse for ko-kalv-systemer i mange lande, men de er krævende at realisere, fordi alle strukturer er rettet imod det traditionelle [18]. Gennem adfærdsstudier er forholdet mellem kalve og køer blevet undersøgt, og gennem kvalitative interviews har vi talrige beskrivelser af, hvordan mennesker opfatter det at omgås køer og kalve, som færdes sammen gennem flere måneder [18; 19; 20]. Landmænd beskrev for eksempel, hvordan kalves mødre kunne 'træde i karakter'. Det rørte dem at se omsorgen mellem ko og kalv, og de så dyrene 'med nye øjne' og skulle arbejde med at skabe tillid og gensidig respekt med dyrene på nye måder. Peger dette på nye retninger for de biosociale tilblivelser af levende væsener, hvor vi kan se og anerkende hinanden?

Fællesskaberne mellem mennesker og andre former for liv omkring os er essentielle for vores eksistens og 'becomings with...'. og vores fælles tilblivelses-historie gennem mange tusind år omfatter domesticering af køerne og bierne og os selv i vores liv som agerbrugere med domesticerede husdyr. Vi er også sammenflettede med andet liv, heriblandt andre dyr såsom vilde bestøvere og regnorme, som er centrale for størstedelen af den mad, vi dyrker og spiser, ligesom vi som mennesker spiller en central rolle i deres liv ved hele tiden at ændre deres habitater. Mange mennesker er afkoblet fra det fælles tilblivelsesliv, og spørgsmålene bliver tilbage: Hvad og hvem erkender og anerkender vi som bidragsydere til den mad, vi fortærer, og og hvad er narrativet om, hvorvidt dyrs liv har været involverede eller ej? Hvad skal der til for, at et dyrs indsats og liv anerkendes og erkendes? Det er åbenlyst, at nogle dyr er indirekte synlige gennem det produkt, de frembringer, såsom køer, der producerer mælk. Men som levende, sansende dyr med behov og motivationer synes de usynlige. Andre dyr anerkendes ikke, selvom deres bidrag til en pro-duktion er helt central, såsom migrerende, industrielt holdte honningbiers bestøvning af mandelplantager. Der er således forskellige lag af usynligheder, og spørgsmålet er, om de mennesker, hvis liv har omdrejningspunkt i en industriel madproduktion, også er usynlige i landskaberne, som vi samtidig udpiner og forgifter, og i de produkter, som de bidrager til at frembringe. Hvordan ser vi dyr og mennesker som fundamentale og værdifulde bidragsydere til fremtidens levedygtige klode og vores mad, når de sammen synes at være usynlige tilblivelser i nutidens industrielle madproduktion?

References

1. Ingold, Tim & Palsson, Gisli. 2013. *Biosocial Becomings: Integrating Social and Biological Anthropology*. Cambridge University Press.
2. Haraway, D. 2006. *Encounters with Companion Species: Entangling Dogs, Baboons, Philosophers, and Biologists*. *Configurations*, 14(1-2), 97-114. <https://doi.org/10.1353/con.0.0002>
3. <https://mejeri.dk/nyheder/forbudt-at-kalde-sojadrik-for-sojamaelk/> (accessed August 2024)
4. <https://www.theguardian.com/environment/2020/jan/07/honeybees-deaths-almonds-hives-aoe> (accessed August 2024)
5. <https://www.theguardian.com/environment/2023/jun/23/us-honeybees-second-deadliest-season> (accessed August 2024)
6. Klein, Simon, Amélie Cabirol, Jean-Marc Devaud, Andrew B. Barron, Mathieu Lihoreau, 2016. *Why Bees Are So Vulnerable to Environmental Stressors*, *Trends in Ecology & Evolution*, 32(4), 268-278. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2016.12.009>
7. Tre film om bihold: a) Imhoof, M. 2012. *More than honey*. Switzerland. Zero One Film / Allegro Film / Thelma Film AG. 91 minutes. b) Nelson, P. (director) 2020. *The Pollinators*. USA: Stonykill Film. 92 minutes. c) Henein, M. & Langworthy, G. 2008. *Vanishing of the Bees*. USA: Hipfuel / Hive Mentality Films. 87 minutes.
8. Harrison, R. 2013 (1964). *Animal Machines*. CABI Oxfordshire.
9. Kolstrup, C. L., Kallioniemi, M., Lundqvist, P., Kymalainen, H.-R., Stallones, L., & Brumby, S. (2013). International Perspectives on Psychosocial Working Conditions, Mental Health, and Stress of Dairy Farm Operators. *Journal of Agromedicine*, 18(3), 244-255. <https://doi.org/10.1080/1059924x.2013.796903>
10. Sexsmith, K. 2022. The embodied precarity of year-round agricultural work: health and safety risks among Latino/a immigrant dairy farmworkers in New York. *Agriculture and Human Values*, 39(1), 357-370. <https://doi.org/10.1007/s10460-021-10252-8>
11. Grandin, Temple & Johnson, Catherine. 2009. *Animals Make Us Human. Creating the best life for animals*. USA Boston New York: Mariner Book – Houghton Mifflin Harcourt.
12. Ingold, Tim. 2011. *Being alive. Essays on movement, knowledge and description*. Oxon: Routledge.
13. Porcher, Jocelyne. 2011. The Relationship Between Workers and Animals in the Pork Industry: A Shared Suffering. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 24, 3-17.
14. Porcher, J., Lainé, N., & Mouret, S. 2023. Humans and animals. Sharing the work. *Revue D Anthropologie Des Connaissances*, 17(1), 16, Article 29793. <https://doi.org/10.4000/rac.29793>
15. Besky, S. & Blanchette, A. 2019. The Fragility of Work. In: Besky, S. and Blanchette, A. (eds.) *How Nature Works: Rethinking Labor on a Troubled Planet*. University of New Mexico Press.
16. Gillespie, K. 2014. Feminism and Multispecies Methods. In: Taylor, C. (ed): *The Routledge Companion to Gender and Animals*. Chapter 18, 10 pages.
17. Birch, J. 2024. *The edge of sentience. Risk and Precaution in Humans, Other Animals, and AI*. Oxford University Press.
18. Finlay, David & Wilma. 2022. *A dairy story*. Finlay's Farm Ltd.

19. Vaarst, M., Hellec, F., Verwer, C., Johanssen, J. R. E., & Sorheim, K. 2020. Cow calf contact in dairy herds viewed from the perspectives of calves, cows, humans and the farming system. *Journal of Sustainable and Organic Agricultural Systems*, 70(1), 49-57. <https://doi.org/10.3220/lbf1596195636000>
20. Johanssen, J. R. E., Kvam, G. T., Logstein, B., & Vaarst, M. (2023). Interrelationships between cows, calves, and humans in cow-calf contact systems. *Journal of Dairy Science*, 106(9), 6325-6341. <https://doi.org/10.3168/jds.2022-22999>

Det biosociale som dialog

Betydningen af den biosociale dynamik og de fælles forbindelser mellem grisen, dyrlægen og antropologen

Inger Anneberg¹
Hanne Kongsted¹

¹Institut for Veterinær- og Husdyrvidenskab, Aarhus Universitet
inger.anneberg@anivet.au.dk
hanne.kongsted@anivet.au.dk

Anneberg, Inger & Kongsted, Hanne. 2025. Det biosociale som dialog: Betydningen af den biosociale dynamik og de fælles forbindelser mellem grisen, dyrlægen og antropologen. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 43, 89-109. DOI: 10.7146/tfss.v25i43.148817
Indsendt 09/24, accepteret 06/25, udgivet 11/25

Begrebet "det biosociale" inviterer til dialog om, hvordan vi arbejder i verden med baggrund i forskellige videnskabelige praksisser - og hvordan vores arbejde og vi selv - med grisen som fælles fokuspunkt - er påvirket af hinandens fagligheder. Det er vores mål i artiklen, at vi gennem dialog om videnskabernes forskellige forståelser af andre arter (her med eksempler fra grisen) kan afsøge kompleksiteten i at interagere og være afhængige af hinanden både som mennesker og som gris. Vi har taget ønsket om dialog på tværs af forskningsfelter alvorligt og brugt dialogen som en metode til at udfolde relationer i det biosociale felt. Dialogen er vores etnografiske data. Eller rettere: vi har haft dialog og samarbejdsflader i flere år, men aldrig, før nu, set den som en metode, der kan bruges til at undersøge biosociale relationer mellem arter, og hvordan vi bliver til i kraft af hinanden. I artiklen har forfatterne, en dyrlæge og en antropolog, begge ansat på Institut for Husdyr- og Veterinærvidenskab, sat hinanden stævne for gennem samtale at undersøge, hvad vi i praksis har lært af hinanden

gennem fælles forskningsprojekter, hvor grisen har været i centrum. Vi taler om, hvordan vi har nærmet os hinandens domæner, det naturvidenskabelige kontra humaniora, og hvordan vi oplever det som vigtigt og udfordrende ikke at holde domænerne skarpt adskilt. Vi agiterer dermed for at "blive i besværet", som Donna Haraway opfordrer til, når hun ønsker at forstyrre vores tankemønstre og skabe uro i vores forståelse af klodens tilstand. Traditionen for adskillelse af det biologiske og det sociale handler også om penge. Det tværfaglige samarbejde prioriteres nok i teorien men ikke altid i praksis, når det f.eks. handler om forskningsmidler. Vi prøver på at undersøge, om vores adskilte videnskabelige domæner over tid er blevet forbundne.

The biosocial as dialogue: The significance of the biosocial dynamic and shared connections between the pig, the veterinarian, and the anthropologist

The concept of "the biosocial" invites to a dialogue on how we work in the world with a background in different scientific practices - and how our work and ourselves, with the pig as a common focal point, are influenced by each other's expertise. Our aim in this article is, through dialogue about the different understandings of the sciences of other species (here with examples from the pig), to explore the complexity of interacting and being dependent on each other both as humans and as pigs. We have taken the wish for dialogue across disciplines seriously and used dialogue as a method to unfold relations in the biosocial field. The dialogue is our ethnographic data. We have had dialogue and areas of cooperation for several years but never until now have we seen it as a method that can be used to investigate biosocial relations between species and how we come to be because of each other. In the article, the authors, a veterinarian and an anthropologist, employed at the same institute for veterinary and livestock science, challenged each other to examine through conversation what we have learned from each other in practice through joint research projects where the pig has been at the center. We talk about how we have approached each other's domains, the natural sciences versus the humanities, and how we find it important and challenging not to continue to keep the domains sharply separated. We thus agitate to "stay in the trouble", as Donna Haraway encourages when she wants to disrupt our thought patterns and create unrest in our understanding of the state of the planet. The tradition of separating the biosocial is also about money and applications, and interdisciplinary cooperation is probably prioritised in theory, but not always in practice when it comes to getting research funding. We try to examine how our separate scientific domains have become connected over time.

Introduktion: Grisen¹ som bindeled til andre arter

Det biosociale perspektiv tager udgangspunkt i, at alt liv udfolder sig i relationer, der både er biologiske og sociale – og de skal derfor ikke opfattes som adskilte domæner. Når begrebet ”det biosociale” skal bruges til at gentænke sociale relationer mellem arter, inklusive mennesker, inviterer det efter vores mening til dialog om, hvordan vi arbejder i verden med baggrund i forskellige praksisser. Vi er to forskere, der gennem mange år har siddet dør om dør på samme institut², men med forskellige videnskabelige praksisser og uden at kende til hinandens videnskaber – den ene hørende til samfundsvidenskab/humaniora som antropolog, mens den anden kommer fra naturvidenskaben med en baggrund som dyrlæge. Via interessen for ”andre arter” (her primært grisen) er vi blevet ført tættere sammen i et behov for at ophæve det paradoks, som antropologen Bruno Latour (1993) har beskrevet som den moderne opsplitning af verden i humaniora og naturvidenskab. En opdeling, der i realiteten ikke lader sig gennemføre, hverken i politik eller forskning, men som ikke desto mindre forsøges gjort igen og igen.

Grisen har gjort, at vi er kommet i dialog med hinanden – først omkring metoder, som sagtens kan bruges på tværs af videnskabelige ståsteder, og siden ud fra et ønske om at forstå og afsøge kompleksiteten i at interagere mellem arter og være afhængige af hinanden, både som menneske og gris. Vi har opdaget, at vores forskning ikke bare har løbet i forskellige retninger i hver sin vejbane, men ofte er kommet til at krydse hinanden via interessen for dyret. Vi har opdaget, at vi har været fælles om at forske i et stykke af den danske velfærdsstat – nemlig det effektive landbrug, som i mange år har været ophøjet til noget særligt på grund af dets historie og fokus på indtjening til det ”fælles bedste”, og hvor det danske velfærdssamfund blev grundlagt på produktionsgrisen og andre landbrugsdyr (Anneberg og Bubandt, 2016). I den proces blev grisens krop forandret til det, den er i dag, en krop, som er kendetegnet ved at være stort set usynlig, forsvundet fra det åbne landskab og gemt væk ind i staldene, hvor grisens liv og død kan kontrolleres i alle detaljer. Nu kender mange kun grisen som en tegneseriefigur med krølle på halen, som man ser på motorvejens lastbiler på vej mod grænsen

1. Gris eller svin? Vi bruger begge ord bevidst alt efter, hvad vi synes giver mest sproglig mening – men i branchen, via Landbrug & Fødevarer samt slagteriet Danish Crown, er ordet gris i 2022 blevet påbudt som det ord, man bør bruge – tanken bag er, at gris er det ord, der sælger kødet bedst. Imidlertid er der ikke helt enighed. Danske Svineproducenter kalder sig f.eks. stadig ikke Danske Griseproducenter.

Se <https://www.tvmidtvest.dk/lemvig/navneskift-svinet-er-blevet-til-en-gris> (Tilgået 4. september, 2024)

2. Institut for Veterinær- og Husdyrvidenskab, Aarhus Universitet

eller slagteriet – eller som pakker med plastikomvundet kød i supermarkedets kølediske.

Vi vil vise, hvordan biosociale relationer kan se ud mellem arter - her gris og menneske. Og vi vil undersøge, hvordan forskellige videnskabelige praksisser tilsammen kan anerkende den kompleksitet, der er i de biosociale relationer. Vi har ladet os inspirere af en artikel af Law & Singleton (2013): "ANT and politics: working in and on the world", hvor forfatterne arbejder dialogisk for at diskutere og forstå en bestemt metode (ANT, Aktør-Netværk teorien). Vi har på lignende vis via dialog forsøgt at undersøge og beskrive, hvordan vores adskilte videnskabelige domæner over tid er blevet inspireret af hinanden. For at fastholde den åbne tilgang er det dialogen, der er i centrum. Dialogen er artiklens data. Den suppleres med refleksions-afsnit, hvor vi forsøger at brede dialogerne ud og forstå vores erfaringer. Stemmen i dialogerne og i den opsamlende refleksion er den samme, men refleksionen giver os mulighed for at perspektivere de emner, der opstår i dialogerne, blandt andet ved at inddrage relevant litteratur. Vores mål med at bruge dialog som metode er at engagere læsere, der er fremmede over for den verden, vi beskriver. Vores mål med artiklen er at vise, hvor vigtigt det er, at biosocialitet ikke bare er et abstrakt, teoretisk begreb, men at det kan være forankret i en yderst konkret virkelighed.

Dialog start – Hvordan vi mødte grisen

Inger (antropolog): Hanne, hvorfra stammer din interesse for grise? Var det virkelig det dyr, du ville arbejde med, da du var uddannet som dyrlæge?

Hanne (dyrlæge): Ja! Jeg har *aldrig* været optaget af f.eks. at skulle arbejde med heste, som en del kvindelige studerende er. Det handlede fra begyndelsen om grise, men ikke det enkelte dyr, snarere de større sammenhænge, altså populationen af dyr. Jeg var optaget af, hvordan man kunne arbejde med det man kalder "sundhedsstyring", altså hvordan holder man sygdommen ude af staldene. Hvad var din egen tilgang?

Inger: Det var egentlig ikke grisene, men den på det tidspunkt klassiske tilgang i antropologien, de sociale relationer mellem mennesker i landbruget, der optog mig. Fler-arts antropologien var ikke begyndt at røre på sig for alvor i Danmark, da jeg første gang forskede i landbrugets kriser tilbage i 2008. Det handlede ikke rigtigt om dyr for mig, men om hvordan landmændene – og siden myndighederne og kontrollørerne – agerede sammen omkring dyret. Så da jeg kom på feltarbejde i staldene, så jeg i begyndelsen kun på, hvordan de ansatte gjorde, så jeg kunne imitere dem, lære at arbejde i en stald og forstå menneskets betydning der. Først

så jeg ikke grisene som andet end dyr, jeg var lidt bange for. Lydene og lugtene... størrelsen af søerne - den voldsomme måde slagtesvin kan skubbe til dig på, hvis du kommer ind i flokken. Og da jeg endelig fik øje på dem som individer, var det via lidelse. En so lå med en stor udskudt, blålig, blodig ende-tarm. Hun lå bare og pustede. Og så hendes blik. Det virkede så brutalt, at hun lå der – men hun var drægtig, fik jeg fortalt af driftslederen, og hun måtte ikke aflives, før hun havde født. Der var jo penge i at få de pattegrise ud i live. Så en relation til dyret kan være at holde det i live, uanset prisen.

Hanne: Jeg havde det selv sådan, at der var noget spændende ved netop svineproducenterne. De var meget dynamiske, lynhurtige til at lave ændringer i stalden, hvis det var nødvendigt. Hvad kunne man finde på af smarte løsninger? Hvordan var man mest effektiv – og hele tankegangen var jo "styret sundhed" – altså at grisen skulle holdes rask, så den kunne udnytte sit genetiske potentiale – ikke sit sociale. Hvis der f.eks. var en virussygdom på spil, så skulle man finde ud af, om der skulle sættes ind med vaccine, og hvor tit skulle det så ske?

Inger: Tænkte du over det biosociale, den sociale relation mellem f.eks. virus, gris og menneske?

Hanne: Nej, overhovedet ikke. Det var for mig helt adskilte verdener, jeg havde slet ikke overvejet, at en virus kunne være "social". Jeg tænkte kun på den som en trussel, som truede dyrets sundhed. Og vi havde jo læst tykke bøger om vira som fører til den og den sygdom. Jeg var meget bevidst om utroligt mange virusser, både de skadelige og de mindre skadelige – og ja, bakterier, svampe og hvad der ellers måtte være. Men f.eks. at der også kunne være gode bakterier i en velfungerende tarm, beskæftigede vi os ikke med, da jeg blev uddannet.

Inger: For mig forekom det moderne industrilandbrug i starten meget asocialt. Jeg kan huske, jeg på mit første feltarbejde fulgtes med en polsk ansat, som ikke lavede andet end at tilse slagtesvin på to nærliggende ejendomme. Han måtte, når han var kørt ud til slagtesvinene, ikke komme tilbage til gården med søer og pattegrise og f.eks. spise frokost med de andre, fordi han så kunne have smitte med sig fra slagtesvinene. Og der hang jo forbuds-skilte alle vegne om, at man ikke måtte komme på gården, hvis man kom "udefra", fordi man så kunne bringe smitte med. Senere har jeg tænkt på at der jo i høj grad var noget biosocialt på spil – at smitten spredtes via de ansatte eller via luften mellem gårdene – men samtidig skabte den noget asocialt – bedrifterne og de ansatte blev ensomme og bange for hinanden. Det var et samtaleemne i frokoststuen, f.eks. også med dyrlægen, at en bedrift, der gerne ville sanere mod en bestemt sygdom, altså få den helt udryddet og få grise ind, som var sygdomsfri, ikke kunne gøre det, fordi naboejendommen ikke havde råd til at være med. Saneringen ville være nytteløs, hvis to svinebedrifter i samme område ikke begge gjorde det samtidig.

Hanne: Og ja, det var dyrlægen jo en del af. For man sad ved bordet og var med til at bestemme, hvordan smitten skulle stoppes. Kunne det betale sig, hvis nu smitten bare kom igen? I øvrigt er SPF-systemet (Specifik Patogen Fri)³ jo interessant, når vi snakker om fler-arts antropologi og det biosociale. Tanken om at deklarerer svinebesætninger fri for specifikke mikrober – virus, bakterier og parasitter – er jo ret asocial faktisk. Det understreger, at vi betragter mikrober som fjender af vores grise. Og det er de jo – de kan jo i den grad volde alvorlig sygdom... Og SPF-systemet ses jo derfor som en kæmpe-succes – også internationalt.

Refleksionsafsnit 1: *Kropslig erfaring med det biosociale*

For både dyrlægen og antropologen viser det sig i vores samtale, at den voksende erfaring med det biosociale ikke kun kommer ind via forståelsen af konkrete vira eller sygdomme, men snarere at vores egne kroppe bliver en del af det at omgås grise, og det der ellers hører til i en stald: Det synlige støv, lugten, lydene, fodtøj der skal skiftes, tøj der skal vaskes, lugten som bliver hængende i ens hud og hår.

Viden om grisen og alt det der følger med af andre arter bliver gjort kropsligt fra grisens krop til vores og omvendt – fordi grisens smitstoffer kan smitte mennesker, og menneskers smitstoffer kan smitte grise. Det bestemmes af, hvad der sker i staldene, men også på det større plan, smitten mellem staldene og smitten ud og ind af staldene. Samfundets fokus på smitte, risikoen for at bakterier bliver resistente og at antibiotika, som både grise og mennesker er afhængige af, pludselig ikke virker længere, skaber forbindelser mellem arter, som ikke før har været tydelige.

Desuden så vi begge, hvordan der i nabobygningen til vores daværende institut på Aarhus Universitet i Foulum blev kørt grise ind på en særlig operationsstue til læger, fordi grisens organer ligner menneskets så meget, at læger kan øve sig ved at operere på grise. Seeberg, Roepstorff og Meinert påpeger i introduktionen til bogen "Biosocial Worlds: Anthropology of health environments beyond determinism" (2020), hvordan ideen om en natur, som kan eksistere som et domæne uden for rækkevidden af (menneskelig) kultur, er blevet udfordret af den massive indflydelse, mennesker har haft på det globale øko-system – og samtidig er det blevet tydeligt, at den antropologiske forståelse af kultur ikke længere kan ignorere den praksis af kultur, som findes hos andre arter. De peger med Palsson (2016) på, hvordan menneskelivet selv er blevet mere ustabil på en række områder.

3. For forklaring af SPF-systemet se: SPF-Danmark – SPF <https://www.spf.dk/da-dk/spf-danmark/spf-danmark/> (tilgået 5. maj 2025)

Dele af kroppe og organer forstærkes eller erstattes med implantater og organer, der rejser fra en krop til en anden, fra én art til en anden (se f.eks. nyhed fra 2024 om hvordan et levende menneske nu har fået indsat en grisenyre fra en såkaldt genmodificeret gris⁴).

Vores forståelse af menneskets relation til dyret og dets krop bliver på den måde voldsomt udfordret – og det peger hen på en relation mellem organismerne, som vi skulle ud i staldene for at erfare og erkende via vores egne kroppe. Vi påvirker grisen, men den påvirker også os.

Samtidig er det blevet almindeligt i landbruget – og i forskningen – at forskellige teknologier påvirker og i et omfang forhindrer kontakten mellem dyr og mennesker. Det ser man f.eks., når køer malkes med en malkerobot (Holloway 2007) og grisene fodres i et automatisk system, der genkender en chip i deres ører. Som forsker læner man sig også op ad teknologier, som kan aflaste arbejdet. Det sker f.eks. i studier af søers faringsforløb, hvor kameraer i staldene kan registrere, hvad der sker, døgnet rundt. Det forekommer som en anderledes og lettere måde at skaffe data på, end hvis forskere selv skal sidde og iagttage dyrs adfærd i mange timer.

Vi mener, at digitale teknologier skaber en stor risiko for, at der bliver større afstand mellem dyr og mennesker. Et friskt eksempel: I september 2024 blev det solgt som en journalistisk sensation, at nu kunne man via avanceret teknologi og kunstig intelligens forstå grisenes lyde og tolke, hvad grisen mener⁵. Er den glad, bange eller stresset? Historien bliver solgt, som om mennesket ikke hidtil har kunnet forstå grisens sprog. Det er selvfølgelig ikke rigtigt. At fokus i husdyrforskningen i dag i høj grad er på teknologiske og digitale løsninger skyldes, at mennesker mangler tid. Fordi det moderne industrielle husdyrbrug består af utroligt mange dyr og ganske få – ofte ufaglærte – mennesker, ser mange forskere teknologiske løsninger som den eneste mulighed for fremtiden. Vi vil pege på, at det kan være en unødigt og uhensigtsmæssig omvej at lade et digitalt værktøj overtage et felt, som mennesker reelt er gode til, nemlig at afkode andre sociale væsners ytringer og adfærd. Vi er bekymrede for, at en øget digitalisering fjerner mennesker fra dyrene frem for at fremme samarbejdet og fornøjelsen mellem dyr og mennesker.

Det er relevant at spørge, om naturvidenskaben så gør os en tjeneste ved at tælle grisenes lyde og via en digital algoritme få dem systematiseret til et sprog?

4. <https://nyheder.tv2.dk/udland/2024-03-21-levende-menneske-faar-for-foerste-gang-indsat-en-grisenyre> (tilgået 3. september, 2024)

5. <https://www.dr.dk/nyheder/indland/forskere-har-laert-grisenes-sprog-grise-fortaeller-om-stress-i-stalden> (tilgået 5. september, 2023)

Selvom man i forvejen måler dyrevelfærd via kvantificerbare parametre – f.eks. måling af dyrenes huld, optælling af deres sår og opmåling af de stier, de går i⁶, så sætter vi spørgsmålstejn ved, om digitale løsninger ikke skaber unødigt afstand mellem dyr og mennesker. Og skaber de forandring for dyrene fremfor alene at fascinere os mennesker? Uanset om man bruger traditionelle metoder eller digitale løsninger skaber det jo ingen forandringer for dyrene, medmindre man handler på de problemer, de måtte udtrykke.

Stressede slagtesvin, som står i lag og ikke har noget at beskæftige sig med, får ikke nye stalde eller mere plads af, at deres lyde nu kan oversættes via digitale algoritmer.

Dialog fortsat – om udveksling af bakterier og om foder som medicin

Hanne: Men tænker du ikke over, på dit feltarbejde i grisestaldene, om du selv bærer smitten (bakterier og virus) med dig ind eller ud af stalden? I skulle vel også som antropologer på feltarbejde skifte tøj, gå i bad?

Inger: Jo, jeg skiftede tøj - men i begyndelsen tænkte jeg mere over, hvor grænseoverskridende det var med de der landmænd, som pludselig stod i forrummet kun iført underbukser. De var uanfægtede, så det lærte jeg også at blive, men det tog tid og var utroligt besværligt at finde vej i. Ofte var der dengang ingen omklædningsrum, og selv om der blev talt om "ren og beskidt zone"⁷, forekom det mig, at de her zoner ikke var forskellige, de var bare adskilt af en streg på gulvet. Og det her var endda før MRSA-tiden⁸.

6. Måling af dyrevelfærd. Læs mere her: <https://verdensbedstefodevarer.dk/vores-blog/forskere-dyrs-velfaerd-kan-maales-mennesker-vaegter-forskelligt/>

7. I svinebesætninger fokuseres meget på såkaldt ekstern smittebeskyttelse, hvor man har forskellige tiltag for at undgå smitte fra omverdenen (den beskidte udenomsverden, hvor der findes mange bakterier og virus, der kan gøre grise syge) til dyrene i stalden (den rene side, hvor man ikke har bestemte typer af bakterier og virus, som kan gøre grisen syge).

8. MRSA (methicillin-resistente *Staphylococcus aureus*) er stafylokokker, der er resistente over for de antibiotika, man normalt bruger til at behandle stafylokokinfectioner. <https://antibiotika.ssi.dk/resistens-i-bakterier-og-svampe/viden-og-raad-om-mrsa>. Der var omkring 2014-18 stor medieomtale af disse bakterier fra svinestalde, som er resistente for mange typer antibiotika, se f.eks. <https://ugeskriftet.dk/nyhed/mrsa-eksperter-vi-er-pa-vej-indi-tusmorket>. Grise bliver ikke syge af disse bakterier, men mennesker risikerer at få infectioner, der er svære at bekæmpe, hvis de smittes. Nu om dage ved man, at stort set alle svinebesætninger har smitten, men der er ikke længere medieomtale af det – formentlig fordi man også nu er klar over, at det ikke volder så store problemer for mennesker, som man havde frygtet.

Hanne: Ja, alt ændrede sig med MRSA (MRSA = methicillin-resistente *Staphylococcus aureus* er stafylokokker, der er resistente over for visse typer antibiotika). Efter MRSA-historier i medierne blev vi mere fokuserede på, at bakterier jo ikke bare kommer med ind i stalden, men at man også skulle passe på, hvad man tog med *ud*. Det var nyt – at man heller ikke måtte tage sit eget tøj med ud igen – fokus på håndvask hele tiden, særlige mærkede sække til vores stald-tøj på universitetet, når vi kom hjem fra et forskningsprojekt på en bedrift.

Inger: Og samtidig viser MRSA-historien jo, at selv den største virak om bakterier kan synke ned under overfladen igen og atter blive usynlig. I dag har alle svinebesætninger MRSA, men nu har de styr på det, eller?

Hanne: Det er jo faktisk en bakterie, der kommer fra mennesker, når vi nu snakker om det ustabile og det sociale, men risikoen for at den blev multi-resistent opstod jo i svinebesætninger på grund af det høje forbrug af antibiotika. Og den risiko – kombinationen af bakterier og multiresistens og mennesker, der bevæger sig ud og ind af stalde, eksisterer jo stadig. MRSA er måske, når man tænker over det, en af de problemstillinger, der allerbedst sætter spot på, hvorfor sammentænkning af det biologiske og det sociale – veterinærvidenskaben og det humanistiske – er så vigtig.

Inger: Og det var jo antibiotikaens rolle, som første gang fik os to til at tale sammen om grisen. Jeg lavede interviews med landmænd og dyrlæger om, hvad der fremmer og hvad der hindrer landmænd og dyrlæger i at reducere brugen af antibiotika og zink til svin – og siden har du lavet interviews og spørgeskemaundersøgelser om holdninger til antibiotika og zink både med landmænd, dyrlæger og ansatte (se Kongsted og McLoughlin, 2024).

Hanne: Ja, jeg kan huske, du undrede dig over et fund i dine interviewdata – nemlig den rolle foderet spiller for at holde grisene raske – fri for diarré f.eks., når de lige er vænnet fra soen. Du kaldte foderet for medicin.

Inger: Ja, landmændene talte utroligt meget om foderblandinger og prisen på foder og foderskifte, alt sammen med fokus på at holde grisen fri for sygdomme – egentlig ikke på det som *jeg* forbinder ”foder” med, mæthed, energi, smag, nydelse, fællesskab. Egentlig tænkte jeg, at foderet blev en art overgreb på de små pattegrise, ikke næring, som vil dem det godt. De fik det i bittesmå doser, mens de stadig diede soen, for de måtte jo ikke blive ved soen ud over tre-fire uger, fordi soen skal tilbage og gøres drægtig igen, så produktionen kan fortsætte. Men pattegrisenes maver har svært ved at tåle den der alt for tidlige overgang til en plantebaseret kost, og så kommer diare og antibiotika ind i billedet.

Hanne: Økonomien er jo alfa og omega, når det gælder foder. Det må ikke blive for dyrt, foder er den allerstørste udgift i en besætning. Det er også centralt, at hvis

de er robuste, grisene, så kan de tåle noget billigere foder. Det er ret sigende, at det ofte er den vinkel, jeg hører, når jeg snakker med landmænd og dyrlæger om vigtigheden af at have robuste grise til fravænning. Det er en fordel, fordi så kan de tåle noget billigere foder. Snak om foder og hvad der kan lade sig gøre og ikke lade sig gøre, er også virkelig i centrum, når jeg tænker på udfordringerne med at undvære medicinsk zink til fravænnede grise⁹. Og dilemmaet mellem det at passe på det omgivende samfund og at opretholde en produktiv svineproduktion bliver meget klart.

Inger: Jeg havde meget svært ved at forstå, hvad der skete i svinestaldene i begyndelsen – altså hvordan grisene bliver flyttet rundt af de ansatte hele tiden, helt fra små. Kuld-udjævning kalder man det, så en so ligger med grise i en bestemt størrelse, og passede de ikke ind, blev de flyttet til en anden so.

Hanne: Og det er jo også her mikrobiologien kommer ind, de andre arter. For der sker jo noget uheldigt, når man hele tiden vil flytte på grisene for at få dem til at fungere optimalt. En konstant usynlig trussel som har med udveksling af bakterier og infektioner at gøre. Man bryder jo med den stabilitet¹⁰, der gerne skulle være, både socialt og mikrobiologisk, omkring soen og hendes grise. Det er et dilemma. Men når de flyttes rundt, skaber man en ensartethed. Det kan vores øjne godt lide at se. Ens i størrelse, ens i statur. Den ensartethed kan vi se - i modsætning til bakterierne.

Inger: Et godt udtryk, at vi mennesker vil ensartethed – og tankevækkende hvad det skaber af problemer for dyret i sig selv.

9. I 2022 blev det forbudt at bruge høje doser af zink i foderet til nyfravænnede smågrise på grund af miljøhensyn. Se mere her: Udfasning af medicinsk zink: Største ændring af griseproduktionen siden udfasning af de antibiotiske vækstfremmere | Dansk Veterinærtidsskrift (ddd.dk) (tilgået 3. september, 2024).

10. Med mikrobiologisk stabilitet menes der, at typer og antallet af mikrober, der omgiver grisene, er nogenlunde konstante, så dyrenes immunsystem er vænnet til at reagere på det, og dyrene derfor ikke bliver syge. Med den sociale stabilitet menes et fast og stabilt hierarki mellem grisene i kullet. Grise etablerer naturligt et fast hierarki i forhold til patternes placering. Ved social stabilitet kan dyrene være mere ustressede og harmoniske, fordi de etablerer et hierarki, hvor de kender hinanden, men dette forstyrres, hvis man flytter grise mellem søerne, hvilket er meget almindelig praksis i besætninger, hvor søerne får mange flere grise end de kan passe.

Refleksionsafsnit 2: *Foder som medicin, mad som variation og socialiteter, der er truet på grund af smitte-risiko*

Det er en indarbejdet rutine, at man i dansk svineproduktion skal forholde sig til smittebeskyttelse og derfor skifter tøj og tager bad, når man går ind og ud af staldene. Antropologen Alex Blanchette (2015) pointerer i et studie fra amerikansk svineproduktion, hvordan implementeringen af smittebeskyttelsesprotokoller ændrer forholdet mellem mennesker og dyr, sådan at arbejdere bliver "genfortolket som trusler mod de industrielle svins vitalitet". Det ændrer, ifølge Blanchette, værdien af menneskelig socialitet – i høj grad også i deres fritid. Det rammer den menneskelige socialitet, fordi man er et potentielt reservoir for svinesygdomme. Det oplevede man tydeligt, da diskussionen om MRSA i svinestalde var på sit højeste¹¹, hvor bevidstheden om MRSA-smitten fra grise påvirkede mange forskellige menneskelige fællesskaber i f.eks. børnehaver og til børnefødselsdage og i forbindelse med indlæggelser på hospitaler, hvor landmænd blev isoleret. Alt sammen eksempler på at landmænd og deres familier følte sig diskrimineret og blev socialt isoleret på grund af en potentiel smitte fra deres dyr.

Virvaret af usynlige virus og bakterier, som vi ikke som forbrugere kan se undervejs fra jord til bord, bekæmpes systematisk og skilles ud fra grisens krop, så resultatet i køledisken fremstår som den "rene vare", den eksportsucces, som udlandet efterspørger. Dansk svineköd er markedsført på og berømt for sin renhed og ensartethed. Dyrene er gennem avl blevet formet, så de fremstår helt ensartede, og deres muskler og organer passer ned i de samme poser og kasser og opfylder alle ønskede standarder. Disse standarder gør, at hvis en landmand f.eks. sender grise til slagteriet, hvor skindet har mørke pletter, så får han en lavere afregning, fordi slagteriet ønsker at kunne sælge en standardiseret uplettet flæskesteg.

Men der er også en pris, som vi i sommeren 2024 kunne læse om i erhvervstillægget i Jyllandsposten – nemlig at grisens krop er endt som et alt for billigt ikke-forædlet masseprodukt. Det beklagede den nu forhenværende topchef i slagterikoncernen Danish Crown, Jais Valeur¹², i et interview: Modsat Arla Foods, som satsede langsigtet på forædling og mærkevarer, var Danish Crown i mange år gået den anden vej (...) og satsede stærkt på at være den billigste leverandør af bulk-produkter (ikke forædlede standard-produkter), men drømmen hos

11. Se f.eks. <https://www.dr.dk/nyheder/indland/svineraadgivere-folk-vil-ikke-give-haand-til-landmaend-efter-mrsa-udbrud>

12. Hemmelig plan skulle bane vejen for børsnotering af Danish Crown. Interview i Erhverv, Jyllandsposten, 27.09, 2024. <https://jyllands-posten.dk/erhverv/ECE17383644/hemmelig-plan-skulle-bane-vejen-for-boersnotering-af-danish-crown/> (tilgået 4. september, 2024)

topchefen var, at koncernen skulle forædle en langt større del af sine råvarer og komme tættere på forbrugeren.

Vi vil argumentere for, at denne ensartede satsning på bulk-produkter (som danskerne også selv spiser i stor stil – fordi det er billigt, eller fordi vi kan lide at alting smager ens og som det plejer?), der nævnes af topchefen, er en væsentlig del af årsagen til danske grisens velfærdsproblemer, og at den medvirker til at fastholde adskillelsen mellem det biologiske og det sociale. Fordi grisene er bestemt til at ende som en billig bulk-vare, flyttes de gennem hele livet, fra fødsel til slagt, mellem kuld (der fra naturens side er uensartede) og mellem grupper for at ende som grise med ensartet vægt. Det forstyrrer sociale hierarkier og giver problemer med smittespredning og aggressivitet. En anden måde at billiggøre kødet på er, at grisene fodres med billigst muligt foder og gives fast foder længe før, de faktisk er klar til at blive fravænnet soens mælk. Derved kan de komme hurtigt videre i systemet, og soen kan insemineres igen. Foderet sammensættes på en kunstfærdig måde, så det kan lade sig gøre, at grise, som egentlig burde drikke mælk, kan tåle det. Dermed bliver foderet en form for medicin, som nok sikrer en mere effektiv produktion, men som samtidigt krænker grisens sanser og behov. En gris har nakke- og trynemuskulatur, som er udviklet til at fungere som et effektivt rode- og fødesøgningsapparat – når den altså er gammel nok til ikke at søge soens patter længere. Den søgning efter mad, som grise i naturen bruger 6-8 timer på hver dag – og gerne i fællesskab med de andre grise i flokken – har industrialiserede grise ingen chance for at udøve. Og de har ikke brug for deres veludviklede sanseapparat i stalde, hvor faste foderrationer serveres til fastlagte tidspunkter – hver dag det samme sted.

Men hvordan er vi endt med at acceptere, at grise, som i den grad tilpasses et unaturligt og ufysiologisk system, hvor antibiotika indgår som en almindelig del af management, overhovedet er noget, vi synes er spiseligt og smager godt? Hvorfor kræver vi ikke svinekød fra svin, der er vokset op på agern og æbler, de har rodet frem i skoven? Er det fordi, vi ikke vil betale for det, eller er det også fordi, vi ikke ser grisen som et dyr med smagssanser og behov for stimulering via maden som os selv?

Den hollandske antropolog Annemarie Mol har i bogen "Eating in Theory" (2021) beskæftiget sig med, hvordan maden former os, og hvordan det vi spiser samtidig påvirker jorden og dens andre arter. Vi deler så at sige skæbne med de levende væsner, som vi kultiverer, skærer i stykker, transporterer og præparerer. Vi fordøjer grisens kød, selv om den er fodret på en ufysiologisk og unaturlig måde – og for søernes vedkommende så restriktivt, at de det meste af deres liv i staldene er sultne. Mennesker har selv erfaringer med at spise "unaturligt"

og med, hvad det gør ved vores egne kroppe – og vi ved, hvad det vil sige at sulte – i hvert fald teoretisk. Men de fleste kender ikke til søernes sult og ved ikke, hvad den sult kan skabe af aggression og stereotyp adfærd. Det ser man først, når man observerer søerne tomgangstygge i staldene. Fordi grisenes liv er så isoleret fra menneskers liv, kan de færreste fornemme et fællesskab med dem. Antropologen Susanne Højlund skriver i sin Tænkepause "SMAG" (2016) om, hvordan fællesskabet, når vi spiser, er en del af manges (om end ikke alles) kulturelle glæde ved smagsoplevelser, og hvordan duften og det at deles om maden har meget stor betydning for smagen. Det har vi helt sikkert til fælles med grisene, der også helst æder i flok. Men fordi dyrets sansende verden er adskilt fra menneskets – de er biologi, vi er de sociale – ved vi det ikke. Måske vil vi heller ikke vide af, hvad vi har fælles med en art, vi gerne vil stege på panden eller putte i ovnen, så juleduften kan sprede sig. Den er en duft og en smag, som det er rarest ikke at tænke på som et levende væsen.

Dialog fortsat – om at læse dyret og forstå grisene

Inger: Er dyrlægen med til at cementere grisen som et objekt, vi mennesker hersker over, så det sociale, i form af den gensidige forståelse, aldrig kommer på tale, fordi vi råder over både grisens liv og grisens død?

Hanne: Hmmm... Tjoeh... den måde at tale om tingene på ligger jo fjernt fra min akademiske opdragelse... Men jeg kan jo sige, at det, som mere og mere er begyndt at genere mig er, hvordan vi holder grisene i forhold til, hvad de er for nogle dyr. At man helt glemmer deres behov. De er intelligente – men jo også desværre for dem selv ganske robuste. At vi har fundet ud af, at man kan holde søerne fastspændt i en bøjle, når de farer, så de mange pattegrise, de får, kan overleve, og vi kan holde grise på så utroligt lidt plads og samtidigt få dem til at vokse hurtigt. Dette gør jo, at det er et meget effektivt dyr, når det drejer sig om at producere så stor en mængde kød så billigt som muligt. Det er en indgroet tankegang i landbruget, at når soen kan producere så meget afkom, som hun gør, så må hun have det godt. Men grisen er et dyr, man kan gøre alt muligt ved. Også takket være avlsarbejdet. Men at bruge det som argument, at når en so kan få 20 pattegrise, så har hun det godt, det er jo en fejlsluttelse. Andre dyr, f.eks. i ZOO, er meget følsomme når det gælder om at reproducere, og den sensitivitet bliver man nødt til at tage alle mulige hensyn til, hvis en tiger eller en løve skal have unger i fangenskab. Sådan fungerer det ikke med en fremavlet so. En so, der føder masser af grise, kan sagtens have det dårligt. Men hendes biologi bestemmer, at

hun skal løsne en masse æg ad gangen og derfor føde utroligt mange grise. Så selvom hun slet ikke får opfyldt sine behov for at bygge rede, bevæge sig, passe sit afkom og rode i jorden – så producerer hun derudad.

Inger: Det virkeligt vanskelige er, at den sociale del, som handler om grisens behov, og hvor menneskets behov ikke er genstandsfeltet, er svært at holde fast i, når man taler produktion. Vi har som mennesker lavet stalde, som fuldstændig former grisens sociale liv. Vi kan se, når de f.eks. lider under mangel på plads eller lider af kedsomhed – for så bider de f.eks. hinanden i halerne. Men man kan jo klare meget med aflivning eller medicin.

Hanne: En forandring kræver, at man kan "læse dyret", at man får øje på og reagerer på, når de f.eks. har stereotyp adfærd. Tomgangstygning er et eksempel på en adfærd, som jeg i starten af min karriere slet ikke kendte til. Jeg kan huske som ung dyrlæge, at en landmand spurgte mig, da han så sådan en so stå og tygge på ingenting: "Hvad tror du egentlig, det går ud på?" Og jeg kunne bare svare, at det vidste jeg ikke. Det var ikke noget, jeg kendte til eller havde lært om. I dag ved vi takket være adfærdsforskningen, at tomgangstygning er en stereotyp adfærd, som ses, fordi soen reagerer på sin situation – hun er sulten og keder sig. Men det har ikke rigtigt nogen praktisk konsekvens at overse dette signal. Hun producerer fint alligevel.

Inger: Men har den form for adfærd, f.eks. tomgangstygning, overhovedet noget at gøre med det sociale, som vi snakker om her?

Hanne: Det er et godt spørgsmål. Jeg er faktisk i tvivl, om søer smitter hinanden med stereotyp adfærd. Men jeg har oplevet det med heste, hvor heste, der krybbebider, faktisk kan "smitte" hinanden eller lære hinanden denne adfærd.

Inger: Du siger jo at en forandring kræver, at man er i stand til at læse dyrene? Hvorfor egentlig det? Burde lovgivningen ikke gå ind og bestemme det?

Hanne: Jo, det kunne man sige, men i Danmark har vi dårlig erfaring med lovgiverne. Halekupering er et eksempel på, at EU faktisk har forsøgt med lovgivning. Men omkring 98 procent af de grise, vi har i Danmark, er halekuperede, selv om EU forbød det for mange år siden. Og tænk på loven om, at en pind i et plastikrør er nok til, at lovgiverne mener, grisen har noget at beskæftige sig med. Det er politisk magt, kompromisets magt.

Refleksionsafsnit 3: *Grisen som politik – den biosociale magt*

Grisens historie er også historien om, hvordan man organiserer forholdet mellem befolkning, genetik, politik og økonomi. Antropologerne Paul Rabinow og Nikolas Rose (2006: 195) kalder denne organisering (i menneskeverdenen) for "biomagt". De forklarer det som en dobbelt styring: Såvel en regulering af, hvem man kan tillade at dø (A letting die) og en detailstyring af, hvordan livet leves (Making live).

Anneberg og Bubandt (2016) har peget på, hvordan mødet mellem dyr og mennesker i den industrielle stald altid har været en biosocial form for magt i en dobbelt forstand. En magt, der betinger vilkårene for både livet og døden ud fra en blanding af politiske, moralske og økonomiske overvejelser.

Ud fra det vi har talt om indtil nu, er det meget tydeligt, at grisen er et politisk dyr. Forskningen indgår i et politisk spil om dyret – og politisk er man mest fokuseret på, hvordan det kan overleve og transformeres til et produkt, der kan sælges. Det foregår i en branche, som historisk set har været subsidieret i rigtig mange år begrundet i at "Danmark er et landbrugsland".

Den biosociale magt i svinestaldene handler også om at regulere grisens lidelser via lovgivningen. Men kun til en vis grænse. For der er ikke for alvor plads til at sikre, at den del, som handler om grise som individer med egne adfærdsmæssige behov, kommer til sin ret. Reguleringen af grisen omfatter først og fremmest at grisen overlever (altså indtil vi beslutter, den skal dø) – ikke at den lever¹³. Viljen til at ændre på deres levestandard i Danmark er ikke rigtigt et varmt politisk emne, højest lidt lunkent, et emne, der popper op i medierne i ny og næ og igen drukner i andre dagsordener.

Men grisen er andet end en vare – den ligner os gennem sin biologiske lighed – og samtidig er der en moralsk forskel på den og os, siger Mette Nordahl Svendsen, som blandt andet har forsket i neonatale grises (og forskeres!) rolle, når grise bruges som forsøgsdyr. I antologien "Biosocial Worlds – Anthropology of health environments beyond determinism" (2020, 69) beskriver hun et eksempel fra

13. Et eksempel på lovgivning som skulle sikre grisen et mere naturligt liv, var da EU i 2003 indførte, at alle lande skulle stoppe med at lade de drægtige svin stå bundet i individuelle båse, men i stedet lade dem gå løse i grupper. Fordelen skulle være, at de blev stærkere dyr, som danner hierarki og kan bevæge sig, mens de er drægtige, som de også gør i naturen. Men fordi stier til løsdrift af drægtige søer kræver plads, og plads er dyrt, har rigtig mange konventionelle stier til de drægtige søer kun lige den plads loven kræver. Og med de kæmpestore søer, som ikke kender hinanden, når de kommer i grupper, er pladsen faretruende lille. Resultat: de slås og får benskader og hudskader – og når de største har vundet, bliver resten liggende i deres båse, selv om de godt kunne gå ud. De tør ikke, fordi de dominerende søer har magten, og stierne levner ingen skjulesteder.

arbejdet med for tidligt fødte grise som model, hvor forskerne spørger antropologen i spøg: "Skal vi så være dine forsøgsgrise?" For Svendsen sætter det gang i et spørgsmål om, hvordan noget bliver en ressource. Den måde, noget bliver til en ressource på, er essentiel og fælles for både humaniora og naturvidenskab. Uanset typen af viden, vi frembringer, er vi afhængige af bevillinger og tidsrammer, og det kan gå ud over dyrene. Mette Nordahl Svendsen påpeger, hvordan grisen som forsøgsdyr må lide, styret af de tidsrammer og økonomiske overvejelser, forskerne i neonatal ernæring er underlagt. Vi udnytter grisens arbejdsindsats – og vi skal helst minimere den tid og de penge, vi bruger på det. Det er biosocial magt, hvor grisen underlægges menneskets logik. Mennesker regulerer, hvem der skal leve, og hvem der skal dø.

Dialog fortsat - At blive i det tværfaglige, trods besværet?

Hanne: Ved at arbejde sammen med dig har jeg jo fået øjnene op for, hvor mange forskellige sociale sammenhænge, der spiller ind i forhold til de beslutninger, der tages på en bedrift. At det at bruge antibiotika f.eks. handler om så meget mere end bare at stille en diagnose og behandle en sygdom. Det sociale – f.eks. medarbejdernes rolle og betydning – er fuldstændig centralt i forhold til at få et så lavt forbrug af antibiotika som muligt. Medarbejderne i dag kommer fra Vietnam, Brasilien, Uganda og forskellige lande i Østeuropa uden de fjerneste forudsætninger for at arbejde med dyr. Og så forventer vi, at de skal kunne tage gode og velovervejede beslutninger om forebyggelse og behandling af sygdomme. Og hvor står landmanden selv i det her? Føler han overhovedet, han har hånd og halsret over, hvad der foregår? Ofte gør han ikke, som jeg ser det. Det er noget andet – den trængte økonomi, den svære medarbejdersituation eller avls-selskaberne, der har kontrollen.

Inger: Umm... det er en meget langsommere proces at forfølge det systemiske spor, hvad enten det er sundhed eller sygdom, vi taler om – den langsomhed synes jeg ikke, vi giver os selv lov til at være i. Eller rettere: det er ikke det, vi kan få midler til. Fordi det jo også er langt mere komplekst end bare at splitte verden op og kun se på enten det biologiske *eller* det sociale. Hvis det skal forenes, er man nødt til at se på verden som den foregår, og hvordan natur og kultur, biologi og det sociale, relaterer til hinanden. Dyret, stalden, sygdomme, foder, statens politik på området, landmandens viden og økonomiske muligheder. Så er det måske lettere at tænke, at naturvidenskabelig evidens kan vi bedre skaffe. Hvis vi kun ser på

grisen som biologi, påviser, hvorfor den får mavesår eller lungebetændelse, så må nogle andre gøre arbejdet med at forstå sammenhængen til de systemer, grisen lever i? Eller hvad tænker du, Hanne?

Hanne: Jeg tænker i hvert fald, at vi i alt for høj grad har tænkt på landmanden som enten skurken eller helten – i stedet for at tænke ham som en del af et system, der over rigtig mange år er blevet opbygget. Et system, der altid har fokuseret på produktivitet, indtjening og konkurrencedygtighed. Det er i høj grad systemet, der nu om dage dikterer de muligheder og umuligheder, der er. Det skal kombinationen af vores fagligheder kunne hjælpe os videre fra. Vi skal huske, at både grisen og landmanden skal være i systemer, de kan trives i.

Inger: Jeg kan godt se din pointe. Og der er en risiko for, at man glemmer, hvor politisk men også moralsk et felt det er. Grisens liv er spundet ind i moral, økonomi, miljø og politik. Det er en svær øvelse at prøve at tænke i, hvilke metoder der kan skabe et tværfagligt forskningsfelt, og hvor der er forskningsmidler til det.

Hanne: Der er også et problem i, at den "Forskning til Faktura"¹⁴-verden, vi lever i, spænder ben for at tænke langsigtet. Vi kan jo se, at vi slet ikke har været gode nok til at få sat forskning i gang i tide i forhold til de problemer, vi lige nu står med. EU har i 2022 forlangt stop med brug af medicinsk zink – grisene må ikke få det længere, fordi det forurener i miljøet. Det giver rigtig god mening, men det skulle vi jo have været i gang med at forberede os på for længe siden. Det er jo ikke fordi, det er svært at ræsonnere sig frem til, at det nok er skidt at udlede store mængder af tungmetal i gyllen. Men fordi ingen fik taget dette problem op i tide – så "løser" man det nu med at bruge mere antibiotika. Kortsigtet forskning med fokus på merindtjening, og resultater inden for få år, er det, vi har fået ud af, at erhvervet spiller så stor en rolle i afgiftsfonde og at nærmest alle fonde anpriser samarbejdet med kommercielle partnere. At landbruget har gjort sig så afhængigt af kemi, er da et tegn på, at vi forskningsmæssigt slet ikke har udfyldt den rolle, vi burde udfylde.

Inger: Som forskere i landbrugsverdenen, der forsøger at tænke tværfagligt, bevæger vi os på mange måder på usikker grund. Jeg kan godt blive modløs på dyrets vegne, fordi vi på en måde, hver gang vi ikke får talt sammen og ikke ser på de fælles biosociale aspekter, er med til at legitimere de her systemer, hvor dyr ikke kan trives. Så piller vi et lille bitte hjørne ud og forsker i det, men det samlede system gør vi ikke noget ved.

14. Med "Forskning til faktura" henviser vi til den debat om finansieringen af forskningen, som har været i gang siden 2000, og som handler om, at en stor del af forskningen skal være direkte praktisk anvendeligt i erhvervslivet.

Hanne: Altså vi er nødt til at prøve at forstå hinandens verdener og fortsætte med det. Jeg har for nyligt været med i et EU-projekt, der indgød mig en vis portion optimisme. I det projekt satte vi mennesker fra forskellige faggrupper sammen for at lære hinanden om hinandens erfaringer og synspunkter. Jeg tror, der er en vej frem ved, at vi også som forskere er med til at øge dialogen og til at se tingene i en fælles sammenhæng. Så skal vi også bare huske at inddrage dyrene og de andre arter i den samtale.

Inger: Ja, og det er det sværeste i debatten om det biosociale, hvordan vi kan se de andre arter som nogle, der kan lære *os* noget, ikke bare *os*, der skal dominere *dem* og ikke bare som en akademisk øvelse men i praksis.

Refleksionsafsnit 4: *Tværfaglig, biosocial forskning: besværligt, langsomt og dyrt?*

Vi har hver især mange konkrete erfaringer med den syge gris, men også omkring behandlingen af den som relevant for mennesker (risikoen for resistens). Samtidig har vi også været mere og mere optagede af at forstå grisene som *raske i et sygt system* – og undersøge, hvad landmandens og de ansattes roller er i dette system.

Derfor undersøgte vi, hvordan det sociale mellem de ansatte og deres forståelse af grisenes behov også kunne være et forskningsprojekt. Vi baserede en ansøgning til Svineavgiftsfonden på et projekt, som handlede om at lære medarbejdere i svinestalde at aflæse og forstå drægtige søers adfærd og behov. Projektet sigtede imod at få de ansatte involveret i grisens adfærd – og bane vejen for, at landmændene kunne se ideen i at forbedre de staldafsnit, som de drægtige søer går i, så de ville slås mindre. Vores tanke var, at hvis man fik øje for søernes adfærdsmæssige behov, ville man også være mere interesseret i at bidrage til, hvordan deres liv kunne forbedres, og medarbejderne ville få større arbejdsglæde. Ved at lære søerne bedre at kende ville medarbejderne opleve, hvordan dyrene giver respons til hinanden og til os mennesker i hverdagen, hvis de får mulighed for det. Måske ville de få mere blik for fællesskabet end for forskellene.

Men her kom vi til kort. Vi kunne ikke få midler til sådan et projekt, hvor fokus var på øget viden om grisen som socialt væsen, for det var ikke et projekt, som umiddelbart ville give penge tilbage til produktionen. I hvert fald ikke på kort sigt.

Nu kunne man jo så stoppe samtalen her, give op, tænke: Aldrig mere. Men vi har ikke stoppet dialogen – vi har valgt som Donna Haraway at "blive i besværet" (2021, 10). En af Haraways store bidrag til at ruske op i, hvordan vi tænker, er

netop at lægge den binært inficerede forskelstænkning (køn, klasse, race, arter, kultur, natur, teknologi) på hylden og erkende, at alting består af relationer, som Lis Højgaard skriver i det danske forord til oversættelsen af "Staying with the trouble" (at blive i besværet): En af Haraways gennemgående pointer er, at vi må vedkende os og udvikle vores nære relationer til og dybe afhængighed af andre arter på jorden. Helt tilbage i "Et cyborgmanifest" (1985) slog hun til lyd for et slægtskab mellem maskiner og organismer, mellem dyr og mennesker.

I kapitel syv i "At blive i besværet" med titlen "En nysgerrig praksis" (2021: 199) beskriver Haraway filosofen Vinciane Desprets arbejde med at tænke med andre væsner. Et af mange eksempler er da Despret sammen med sociologen Jocelyne Porcher besøger kvæg- og svineopdrættere på ikke-industrielle franske landbrug, "hvor mennesker og dyr levede i daglig interaktion", som, ifølge Haraway, fik landmænd til at sige ting som: "Vi holder ikke op med at tale med vores dyr".

Haraway har fokus på det spørgsmål, som Despret og Porcher kredsede om i deres møde med landmændene – nemlig hvad det betyder at hævde, at fødevareproducerende husdyr arbejder med deres mennesker. Haraway påpeger, at det mest interessante for hende i denne historie var landmændenes insisteren på, at deres dyr "ved hvad de vil have, men vi ved ikke, hvad de vil have". Så at regne ud, hvad deres dyr ønsker, er ifølge Haraway en forudsætning for god praksis.

I en dansk industriel husdyrkontekst kan vi som forskere godt få oplevelsen af, at vi ikke spørger nysgerrigt nok ind til, hvad dyrene vil eller ønsker sig. I stedet halser man bagefter med nødhjælpskassen, som skal reparere på alle de skader, der sker, men samtidig glemmer man bekvemt den sociale kontekst, som er en del af landbruget.

Der er, som svineproduktionen fungerer i dag, meget at reparere på. Haltende søer, slagtesvin med mavesår, alenlange transportere og underudviklede pattegrise, der dør en pinefuld død på vej frem mod den patte, de ikke har kræfter til at nå. Antropologien kan, med dets fokus på betydningen af det sociale, være en vigtig trædesten til at åbne den naturvidenskabelige indgang til andre væsner, som er nogle døre, man ellers ikke har åbnet. Omvendt kommer antropologiens anerkendelse af, at det sociale omhandler det, som ligger mellem individer, hurtigt til kort i et erhverv, hvor vi ikke oplever, at der er meget rum til samarbejde, og da slet ikke fra grisens perspektiv. Hvad hjælper det at vide, hvorfor soen tomgangstykker og keder sig, hvis der stadig findes dyrlæger og landmænd, der tænker, at dyr ikke har følelser og i hvert fald ikke udtrykker noget, vi behøver at samarbejde med dem om, hvis de bare vokser og får unger.

Afsluttende bemærkninger

I denne artikel har vi med udgangspunkt i dialoger mellem en antropolog og en veterinær forsøgt at undersøge de biosociale relationer mellem mennesker og grise og de mikrober, vi deler. Dialogen førte os ad mange spor og viste sig at være en gavnlig metode til at dykke ned i dilemmaerne i den industrielle produktion af grise, hvor man har tendens til at overse og undertrykke, at grisen er et levende og sansende væsen, der indgår i relationer både med andre grise, med bakterier og med os mennesker. Den er mere end bare et produkt, der skal nå frem til køledisken til aftalt tid og som den rigtige udskæring.

At fokusere på det biosociale og snakke om os selv og grisene på en måde, hvor det biologiske og sociale ikke er opsplittet i to, er uvant for os begge, men har tydeliggjort den hårdknude, som industrielt opdrættede grise befinder sig i. Industrien insisterer på, at danske grises velfærd er i top – bundet op på argumenter om, hvor produktive de er, og hvor begejstrede eksportmarkederne er for dem. Viden om grises adfærdsmæssige behov og sociale adfærd fortæller det modsatte. Artiklen har forsøgt at sætte fokus på, hvordan biologi og det sociale er tæt sammenvævet i grisens liv, ligesom det er i vores eget. Som det er nu, så har den usynliggørelse, der er sket ved at lukke grisene inde i staldene, afskåret både os der forsker, de der arbejder med dyrene og de der bare vil spise kødet fra at forstå og anerkende dyrenes relationer. Det gælder ikke bare indbyrdes relationer men også relationer til os mennesker, samt til andre organismer, som vi endda selv deler med grisene, f.eks. bakterier. Vi håber, vores dialog og refleksioner er med til at problematisere den risiko, der ligger i at usynliggøre det biosociale aspekt, også i andre brancher end vores egen.

Referencer

- Anneberg, I., Bubandt, N. (2016). Dyrevelfærdsstaten. Grisens krop, velfærdens historie og selve livets politik i Danmark. *Tidsskriftet Antropologi* nr. 475, 2016. DOI:10.7146/ta.v0i73.107079
- Blanchette, A. (2020). *Herding Species: Biosecurity, Posthuman Labor, and the American Industrial Pig*.
- Haraway, D. (1985). *Et cyborgmanifest. Naturvidenskab, teknologi og socialistisk feminisme i det sene tyvende århundrede*. Forlaget Mindspace.
- Haraway, D., J. (2021). *At blive i besværet - Om at skabe slægt i chthulucæn*. Forlaget Mindspace.
- Holloway, L. (2007). Subjecting cows to robots: farming technologies and the making of animal subjects [Article]. *Environment and Planning D-Society & Space*, 25(6), 1041-1060. <https://doi.org/10.1068/d77j>
- Højlund, S. (2016). *Smag*. Tænkepause nr. 40. Aarhus Universitetsforlag.

- Kongsted, H., Mc Loughlin, E.T. (2024). Landmænds og dyrlægers erfaringer med udfasning af medicinsk zink til grise. *Rådgivningsrapport fra DCA – Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug*.
- Latour, B. (1993). *We have never Been Modern*. New York: Harvester/Wheatsheaf.
- Law, J., Singleton, V. (2013). ANT and politics: working in and on the world. *Qualitative Sociology*. DOI:10.1007/s11133-013-9263-7
- Mol, A. (2021). *Eating in Theory*. Duke University Press.
- Palsson, G. (2016). *Nature, Culture and Society: Anthropological perspectives on life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seeberg, J., Roepstorff A., Meinert L. (2020). *Biosocial Worlds: Anthropology of health environments beyond determinism*. UCL Press.
- Svendsen, M.N. (2020). Pig–Human Relations in Neonatology: Knowing and Unknowing in a Multi-Species Collaborative. I: *Biosocial Worlds – Anthropology of health environments beyond determinism*. UCL Press.

Hverdagslivet med diabetes hos familier i sårbare livssituationer

Den daglige balancerings af ansvaret for selvbehandling

Ørsted, Anette Stamer¹
Engen, Mie¹

¹ Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Aalborg Universitet
anstoe@socsci.aau.dk
engen@socsci.aau.dk

Ørsted, Anette Stamer & Engen, Mie. 2025. Hverdagslivet med diabetes hos familier i sårbare livssituationer - den daglige balancerings af ansvaret for selvbehandling. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 43. 110-134. DOI: 10.7146/tfss.v25i43.147327

Indsendt 07/24, accepteret 05/25, udgivet 11/25

Denne artikel undersøger, hvordan familier, der er udpeget som 'sårbare' af sundhedsvæsenet, oplever hverdagslivet med type 1-diabetes. 'Sårbare' udgør en emisk betegnelse, der anvendes i sundhedsvæsenet om en gruppe borgere, der betragtes som svære at hjælpe, fordi de mangler ressourcer til at følge de professionelle anbefalinger.

Afsættet for analysen er fænomenologisk og sociologisk med førstepersonsperspektiver på at være ung med en kronisk sygdom og at være forældre med et dagligt ansvar for barnets behandling. Artiklen bidrager med viden om, hvorfor familierne ikke altid følger de sundhedsprofessionelles anvisninger på et sundt liv med diabetes. Resultaterne peger på, at familierne balancerer forskellige hensyn mellem håndteringer af sygdommen over for øvrige betingelser i hverdagen. Balancerne relaterer sig til både at have sociale, psykiske og helbredsmæssige problemer og samtidig leve et 'normalt' hverdagsliv, hvor forældrene

forsøger at tage hånd om børnenes forskelligartede behov, mens de unge kæmper for at deltage i ungdomslivet. Resultaterne viser, at familierne anvender deres ressourcer, hvor de finder det mest hensigtsmæssigt og meningsfuldt for at kunne opretholde et værdigt familieliv med kærlighed og omsorg. Dette står i kontrast til professionelles opfattelse af, at familierne mangler sundhedskompetencer (Ørsted et al., 2025).

Everyday life with diabetes - experiences of children, adolescents and parents in vulnerable life situations

This article explores how families designated as 'vulnerable' by the healthcare system experience everyday life with type 1 diabetes. 'Vulnerable' is an emic term that abounds in the healthcare system for a group of patients who are considered difficult to help because they lack resources to follow the recommendations of professionals. The basis for the analysis is phenomenological and sociological, with first-person perspectives on being a young person with a chronic disease and being parents with daily responsibility for the child's treatment. The article contributes with knowledge about why families do not always follow health professionals' instructions for a healthy life with diabetes. The results show that the families balance different considerations between dealing with the illness and other conditions in everyday life. The balances relate to having social, psychological and health problems while living a 'normal' everyday life, where the parents try to take care of the children's diverse needs, while the young people struggle to participate in youth life. The results show that families use their resources where they find it most appropriate and meaningful to maintain a dignified family life with love and care. This contrasts with the prevailing professional view that families are vulnerable and lack health literacy (Ørsted et al., 2025).

Introduktion

Stadigt flere børn og unge rammes af den kroniske, autoimmune sygdom type 1-diabetes. I 2024 lever 3575 børn op til 19 år med diagnosen (Sundhedsdatastyrelsen, 2025). Flertallet af børn og unge med type 1-diabetes er sammenlignelige med deres jævnaldrende på langt de fleste områder som fx sociale relationer, sundhedsadfærd, skoleliv og trivsel mv. (Lund et. al, 2019). Børn og unge med diabetes står imidlertid også over for særlige udfordringer, og de – og deres familier – kan opleve sygdommen som en stressende tilstand, der udfordrer deres daglige liv (Sanders et al., 2019; Dovere-Pearce et al., 2007; Ingersgaard et al., 2024). Flere undersøgelser har beskrevet, hvordan livet med diabetes kan

opfattes som en balancegang mellem at leve så 'normalt' som muligt og at tage sig af en sygdom, der kræver kontinuerlig opmærksomhed og handling, hvilket øger risikoen for psykiske sårbarheder (Hussein et al., 2023; Sanders et al., 2019; Ingersgaard et al., 2024). Undersøgelser viser, at der blandt børn og unge med diabetes er en højere forekomst af depression, angst, spiseforstyrrelser og stress sammenlignet med jævnaldrende, der ikke har diabetes (Ingersgaard et al., 2024; Małachowska et al., 2023). Forældre til børn og unge med diabetes har ligeledes højere risiko for belastningsreaktioner i form af stress og depression som følge af bekymringer over senkomplikationer, konflikter med barnet over diabetesbehandlingen mv. (Delamater, 2009; Tsiouli et al., 2013; Hatton et al., 1995). Sygdommen rammer derfor hele familien. Familierne skal sørge for støtte i form af følelsesmæssig opbakning, engagement, indflydelse og praktisk hjælp til, at barnet eller den unge får målt blodsukker, talt kulhydrater, doseret og taget insulin (Martin & Topholm, 2021). Samtidig peger forskning på, at udviklingen af ny teknologi og behandlingsredskaber (fx insulinpumpe, sensor mv.) har medvirket til at skabe forestillinger om, at diabetes relativt let kan reguleres, hvis blot de sundhedsprofessionelles behandlingsanvisninger følges (Hilden, 2003). Sygdom og håndtering af sygdom formes derfor i høj grad i familien og medfører et dagligt arbejde, familien selv udfører, som påvirker og ændrer hverdagslivets rutiner og opgaver. Behandlingstilgangen medvirker dermed til at skabe forventninger til familiernes håndtering af sygdommen, og at barnets sundhed kan betragtes som et spørgsmål om barnets egen og forældrenes evne til og individuelle valg om at efterleve behandlingsanvisninger (Andersen & Steffen, 2013).

Der er imidlertid store forskelle i familiers ressourcer og betingelser for at håndtere sygdommen i hverdagslivet (Akther et al., 2016; Levin et al., 2013). En litteraturgennemgang om sårbarhed og diabetes finder, at sårbare grupper ofte har lavere sundhedskompetencer, dvs. evne til at tilegne sig, forstå og anvende sundhedsrelateret information (Martin og Topholm, 2020). Litteraturgennemgangen peger videre på, at de sårbare grupper har et mere begrænset netværk, som kan yde støtte og afbøde sårbarheden. Disse forhold i kombination med patienters socioøkonomiske situation vanskeliggør håndteringen af diabetes og mødet med sundhedsvæsenet (Martin & Topholm, 2020). Forskning viser desuden, at der er klare sammenhænge mellem patienters sundhed og deres socioøkonomiske position, hvilket er udtryk for social ulighed i sundhed (Ersbøll et al., 2020; Diderichsen et al., 2011).

Med udgangspunkt i et behandlingstilbud til børn og unge med type 1-diabetes og deres forældre, vil vi i denne artikel bidrage med viden om disse familiers hverdagsliv med type 1-diabetes. Målgruppen for behandlingstilbuddet rummer familier, som af de professionelle anses for 'sårbare', og er svære at nå med den

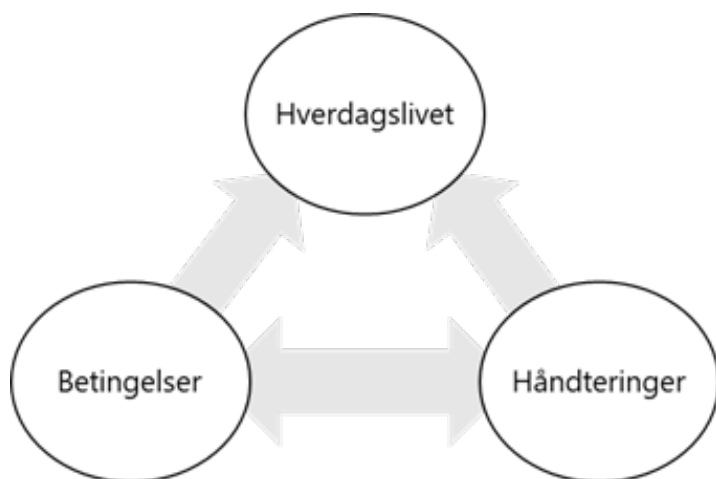
konventionelle diabetesbehandling. 'Sårbarheden' hos familierne repræsenterer de sundhedsprofessionelles opfattelse af patienter, som af forskellige årsager og på trods af mange forsøg ikke drager fordel af sundhedsinformation, udebliver fra ambulatoriesamtaler, ikke overholder diabetesreguleringens programmer, lever med sammensatte sociale, psykiske og helbredsmaessige problemer og derfor har en dårlig eller meget svingende regulering af diabetes. Behandlingstilbuddet er organiseret som en tværfaglig sundhedsindsats centreret om otte årlige hjemmebesøg og deltagelse i tværsektorielle møder for at koordinere den social- og sundhedsfaglige støtte til familierne med professionelle uden for sundhedsvæsenet. Antagelserne bag behandlingstilbuddets indsatser er, at hjemmebesøg kan medvirke til at styrke tilliden mellem familier og professionelle til at opnå en bedre forståelse af familiernes hverdagsliv, mens tværfaglig viden kan styrke forståelsen af familiens udfordringer og behov for støtte (Steno Diabetes Center, 2020).

Med behandlingstilbuddet som empirisk kontekst undersøger vi, hvordan familierne, som er tilknyttet behandlingstilbuddet, erfarer hverdagslivet med type 1-diabetes. Familiernes hverdagsliv skal forstås i lyset af, at de også kæmper med forskellige andre problemstillinger. Familierne er – udover sundhedssystemet – alle i kontakt med de sociale eller psykiatriske hjælpe- og behandlingssystemer, fordi professionelle har underrettet om deres bekymring for barnets adfærd og trivsel eller behov for særlig støtte. Forskningsspørgsmålet udforsker, *hvordan familier oplever at leve med og håndtere diabetes i hverdagen?* Forskningsspørgsmålet har et fænomenologisk afsæt, som vægter familiernes egne fortællinger om, hvordan de oplever at skulle håndtere den daglige behandling af diabetes i sammenhæng med at få en fælles hverdag til at fungere. Med udgangspunkt i familiernes perspektiver belyser artiklen et relativt underbelyst forskningsområde, hvor diabetes forstås i en bredere kontekst af hverdagslivets sociale relationer og betingelser, hvori samspillet med og forventninger fra sundhedssystemet og andre hjælpesystemer er en afgørende del. Denne viden kan bidrage til at udvikle behandling og støtte, der i højere grad imødekommer det, familierne har brug for.

Teoretisk og analytisk perspektiv på hverdagslivet

Artiklen tager udgangspunkt i en hverdagslivsanalyse, der fokuserer på, hvordan mennesker forholder sig til sig selv og hinanden i det liv, der leves hver dag (Bech-Jørgensen, 1999). Hverdagslivet opretholdes, genskabes og omskabes i menneskers møde med hinanden og de "mere omfattende sociale relationer og strukturer, som

udgør hverdagslivets betingelser” (Bech-Jørgensen, 1999). En hverdagslivsanalyse tager derfor udgangspunkt i de måder, mennesker håndterer et sæt af betingelser på, og de mønstre af handlinger, tanker og følelser, der er forbundet hermed (Bech-Jørgensen, 1999). Det kan illustreres på følgende måde:

Figur 1. Bech-Jørgensen, 1999: 32.

Hverdagslivsanalysen trækker på Alfred Schutz’ (2005) fænomenologiske og sociologiske tilgang, der forstår hverdagslivet som forankret i menneskers konstruktioner af mening. Kendetegnende for vores handlinger i hverdagslivet er således, at de er intentionelle og orienteret imod mening (Bo, 2008). Mening og intentionalitet er ledt af generaliserede forventninger, forskrifter, mønstre og strukturer, som i overvejende grad er socialt accepterede og funderede i en fælles, intersubjektiv livsverden (Zahavi & Overgaard, 2014). Forståelsen er, at mennesker er meningssøgende og –skabende væsner, der forsøger at forstå intentionaliteten i andre menneskers handlinger for at kunne fortolke og interagere i en given situation (Bo, 2008).

Hverdagslivet er centralt for opretholdelse af menneskers ‘naturlige indstilling’, dvs. en selvfølgelig måde at forholde sig til sin omverden på, der ikke kræver bevidst refleksion og stillingtagen (Schutz, 2005). Denne indstilling gør det muligt at orientere sig i og få hverdagslivets aktiviteter til at hænge sammen. Den er forbundet med det, Bech-Jørgensen (1999) kalder for ‘normalitetens symbolske orden’, som består af upåagtede og selvfølgelige forestillinger om, ”hvad man skal gøre for at leve normalt, godt og rigtigt, så man kan indrette sig efter og leve sammen med andre” (Bech-Jørgensen, 1999). Normaliteten ordnes symbolsk gennem sproget, ‘normalitetsbilleder’ (syntetiserede forestillinger om normalitet),

daglige gentagelser (kropsliggjorte vaner og rutiner) og "udtrykkes også kropsligt gennem blikke, bevægelser, påklædning og gennem måder at tale på og være sammen på" (Bech-Jørgensen, 1999).

Dominerende forestillinger om og forventninger til rigtige og gode måder at håndtere aktiviteter, kroppe og relationer til sig selv og andre på fremstår tydeligst, når de forandres, forstyrres eller forskydes. Diabetes kan ses som en sådan forstyrrelse eller brud på 'den naturlige indstilling', der skal håndteres i hverdagslivet. Sygdommen presser sig på og kræver opmærksomhed, og hvis den ikke får det, virker den destruktivt på kroppen. Men hvis vi vil forstå, hvordan kronisk sygdom angriber menneskers livsverdener, er det centralt at tage højde for helheden af deres betingelser for hverdagslivet. Mennesker i sårbare livssituationer nyder ikke privilegiet af en uforstyrret og stabil livsverden. Angreb på livsverdenen har gennemsyret deres tilværelse og en kronisk sygdom kan forværre og samtidig sløres af øvrige vanskeligheder i hverdagen (Charmaz, 2010). Derfor må vi undersøge og analysere, hvordan familier selv forstår livet med diabetes som et samspil mellem betingelser, hverdagsliv og håndtering - og hvordan diabetes skaber et brud på det, der opfattes som almindeligt og normalt. Schutz's begreb om 'den biografiske situation' kan være relevant til at belyse dette. Den biografiske situation defineres som summen af personlige erfaringer, holdninger, historie mv., der har indflydelse på, hvordan vi opfatter virkeligheden i konkrete situationer (Schutz, 2005). Væsentligt er således, at handlinger i hverdagslivet ikke kan forstås som enkeltstående hændelser, men skal ses i lyset af den biografiske situation, hvilket inkluderer blikket for det, der er gået forud.

Med en fænomenologisk og sociologisk begrebsliggørelse af hverdagslivet er artiklens analytiske fokus at vise, hvordan diabetes påvirker det sociale samspil i familien. Artiklen tager derfor det udgangspunkt, at vi ikke kan analysere barnets eller forældrenes håndtering af diabetes isoleret set, men må forstå håndteringen af diabetes i et familieperspektiv.

Metode og empirisk materiale

Det kvalitative empiriske materiale, der ligger til grund for artiklens analyse, er indsamlet i perioden november 2021 til december 2023 i forbindelse med ph.d.-projektet *Bedre liv med diabetes - et casestudie om sundhedssystemer og professionelle muligheder og barrierer for i praksis at løse et problem med social ulighed i sundhed* (Ørsted, under forberedelse).

Det empiriske grundlag for artiklen er 15 kvalitative, semistrukturerede

interviews med unge og forældre og observationer af 21 tværfaglige møder med otte udvalgte familier. Familierne er en del af behandlingstilbuddet, som er gennemført i perioden september 2021 til juni 2024, og inkluderede i alt 19 familier. De otte familier er udvalgt, fordi der er særlige forventninger til dem fra de offentlige velfærdsorganisationer. Disse forventninger handler om, at myndighederne har bekymringer for barnet eller den unges trivsel og udvikling eller har iværksat støtte, fordi barnet eller den unge har særlige behov, jf. barnets lov §32. På den baggrund er der iværksat tværsektorielle samarbejder om familierne via løbende tværsektorielle netværksmøder, foranstaltet af kommunerne til systematisk inddragelse af familie, netværk og professionelle i en børnesag, jf. Barnets Lov §8, stk. 3. Den semistrukturerede interviewform er anvendt for at skabe et rum, hvor de unge og forældrenes fortællinger kunne være bestemmende for, hvilket indhold interviewene har forfulgt (Brinkmann & Tanggaard, 2020). Interviewene giver indblik i familiernes meningskonstruktioner om livet med diabetes, mens observationer af netværksmøder giver et dybdegående indblik i den iværksatte støtte og de forventninger, som de professionelle møder familierne med. Metoderne supplerer hinanden og udgør centrale kilder til viden om og forståelse af familiernes hverdagslivsliv med diabetes, når sociale, psykiske og helbredsmæssige problemer interagerer. Det betyder, at artiklen ikke skildrer familiernes levede liv, men analyserer familiernes fortællinger om hverdagslivet med diabetes.

Der er afholdt interviews med seks unge, som har type 1-diabetes i alderen 13 til 18 år, og ni forældre til børn i alderen 4 til 18 år, hvoraf syv er mødre, én er far og én er plejefar. Det har ikke været muligt at interviewe alle forældre. Enkelte ønskede ikke at blive interviewet, da de ikke oplevede at have overskud og tid til dette, men de gav deres accept til forskerens deltagelse og observationer til netværksmøder. Desuden er fem forældre ikke kontaktet, da børnene ikke har stabil kontakt til dem. To yngre børn er ikke interviewet, fordi forældrene ikke ønskede det. Interviewene varede fra 30 til 90 minutter og blev afholdt i hjemmet efter familiernes ønske. Tre interviews er gennemført via online videoopkald pga. COVID-19. Interviewene er efterfølgende transskriberet ordret i deres fulde længde og anonymiseret. Netværksmøderne varede fra 60-120 minutter og er lydoptaget og transskriberet. Hvis deltagerne ikke har ønsket lydoptagelse, er der lavet skriftlige noter.

Professionelle og familier er introduceret grundigt til forskningsprojektet både mundtligt og skriftligt. De har alle givet samtykke til deltagelse og er informeret om deres ret til at trække samtykket tilbage. Informeret samtykke kan være en etisk udfordring i forbindelse med kvalitativ forskning, som både udvikler sig i forskningsprocessen og kan kræve detaljerede informationer (Brinkmann &

Tanggaard, 2020). Til interviewsessionerne er forskningsprocessens udvikling håndteret ved at samle op på og præcisere de indholdsmæssige uklarheder, der naturligt indgår i opstarten og i løbet af et projekt.

Analysestrategi

Interviewene er tilrettelagt ud fra indsigt i litteratur om hverdagslivet og diabetes (Schutz, 2005; Mol, 2008; Bech-Jørgensen, 1999; Lund et al., 2019; Johansen et al., 2022 mv.) og struktureret om temaerne:

- **Hverdagslivet med diabetes**
- **Hvordan hverdagen forandres af sygdommen**
- **Familiernes oplevelse af støtten fra og kontakten med professionelle**

Interviewtemaerne er udvalgt med afsæt i hverdagslivsanalysens fokus på samspillet mellem familiernes betingelser for at leve et familieliv og samtidig have omfattende kontakt til professionelle og deres organisationer, håndteringer af livet med diabetes og hvordan diabetes skaber et brud på det, der opfattes som 'almindeligt' og 'normalt'.

Den anvendte analysestrategi er inspireret af Giorgi og Giorgis og Moustakas fænomenologiske metoderegler (Giorgi & Giorgi, 2003; Moustakas, 1994) for at understøtte en åben læsning og dybdegående forståelse af familiernes oplevelser af hverdagslivet med diabetes og sammensatte problemer. Forældre og unges fortællinger i interviewene er indledningsvist gennemlæst flere gange for at opnå en forståelse af det empiriske materiale i sin helhed. Herefter blev meningsbærende udsagn, der er vigtige for forståelsen af, *hvordan familier oplever at leve med og håndtere diabetes i hverdagen*, noteret for hver informant. Det dannede grundlag for at gruppere og meningskondensere de meningsbærende og konkrete udsagn i specifikke temaer, som gik på tværs af unge og forældres fortællinger, for at belyse det generelle i de specifikke fortællinger. Analysens forskningsspørgsmål var slutteligt afgørende for identificeringen af de endelige temaer (Giorgi & Giorgi, 2003; Moustakas, 1994; Brinkmann & Tanggaard, 2020). Formålet har således været at begrebsliggøre familiernes specifikke oplevelser af hverdagslivet med diabetes og sammensatte problemer og knytte dem til teoretiske perspektiver, så resultaterne giver mulighed for analytisk generalisering og anvendelse i andre kontekster (Brinkmann & Tanggaard, 2020)

I det følgende præsenterer vi analysens tre hovedtemaer med empiriske eksempler. Disse beskriver familiernes oplevelser af deres betingelser og håndteringer af deres hverdagsliv med diabetes:

Tema 1: Familiernes komplekse betingelser: At få en 'diabetesklump' oveni hovedet	Familiens erfaringer med deres hverdag, når sociale, psykiske og helbredsmæssige problemer interagerer med øvrige begivenheder og relationer
Tema 2: Ansvar for selvbehandling	Betydningen af at have et dagligt ansvar for diabetes i familien
Tema 3: "Det kan godt være svært at huske, fordi man har lidt travlt i skolen"	Betydningen af efterlevelse af normalitet for håndteringen af diabetes

Familiernes komplekse betingelser: At få en 'diabetesklump' oveni hovedet

Overordnede og centrale træk ved familiernes fortællinger om hverdagslivet med diabetes tager afsæt i *'det liv folk lever hver dag'* (Bech-Jørgensen, 1999). Hverdagslivet er både kendetegnet ved samfundsskabte betingelser og er samtidig foranderligt og præget af familiernes egne handlinger, relationer og aktiviteter.

Familiernes hverdag beskrives af dem selv med afsæt i skole- og uddannelsesliv, arbejdsliv, fritidsliv og familie- og venneliv. Disse sammenhænge er på den ene side udtryk for ensartede rammer og betingelser for familierne, men er samtidig også forskelligartede ud fra de erfaringer, som de enkelte familier beskriver. Familierne fortæller om faste strukturer og rutiner ved en hverdag, som handler om at stå op og gå i skole eller på arbejde, at komme hjem fra skole, at have et fritidsjob eller en fritidsaktivitet, og hvordan de forsøger at indpasse diabetes i en skemalagt hverdag. De fortæller, at børnene og de unge kan lide at bruge deres fritid på at passe heste, at dyrke sport og være sammen med deres venner. Nogle af de unge fortæller ligeledes om, at de stræber efter og har drømme om et fremtidigt arbejde som landmand, diabetessygeplejerske, dyrlæge mv. De unge spejler sig med andre ord i forventningerne til denne rolle og det liv og den identitet, som følger af at have en uddannelse, være på et arbejdsmarked etc. Familiernes udgangspunkt for fortællinger om hverdagslivet kobler sig i høj grad til forestillinger om og forventninger til den del af hverdagen, som er præget af samfundets institutionelle rammer, og de er orienterede mod, hvad man kan benævne som 'normalitetens symbolske orden', jf. Bech-Jørgensen (1999).

Samtidig deler familierne grundlæggende erfaringer i hverdagslivet med at leve med en kronisk sygdom og være på kanten af fællesskaber eller stå udenfor. Foruden at have diabetes er fælles træk ved de unge, at de har svært ved deltagelse i skolen. Dette kommer til udtryk som skolevægring, at være på nedsat tid, hjemmeundervisning, manglende deltagelse i undervisning eller beskyldninger om at forstyrre undervisningen. Nogle af de unge er også ved at blive udredt eller behandlet i psykiatrien, lever med et misbrug, har ikke kontakt til en forælder eller modtager en form for social støtte. Forældrene beskriver en krævende hverdag med en høj grad af kompleksitet, som bl.a. begrundes i, at de fleste er eneforældre, lever med vanskelige samarbejder til den anden forælder, har været sygemeldt med stress, er eneforsørger eller på førtidspension. Alle forældre er i kontakt med de sociale eller psykiatriske hjælpe- og behandlingssystemer for at få hjælp til deres børn.

Familiernes fortællinger om hverdagslivet med diabetes beskrives som en 'daglig kamp', der tærer på energien og stiller særlige betingelser for hverdagen. Særligt erkendelsen af, at sygdommen er endnu et vilkår resten af livet, beskrives som en smertefuld proces. Rebeccas fortælling er et godt eksempel på, hvordan denne erkendelsesproces kom til udtryk:

Jeg tror, der gik næsten et år, før det gik op for mig, at jeg har den her sygdom resten af mit liv. Jeg havde problemer med sensor og pumpe og det hele var virkelig noget lort! Der var intet, der virkede, og det tog så meget af min energi, at jeg skulle bøvl med det hele tiden. Der gik det op for mig, at det her skal jeg kæmpe med resten af mit liv
(Interview med Rebecca 14 år).

Oplevelsen af at sygdommen griber ind i hendes liv på en forstyrrende og problematisk måde, får Rebecca til at indse, at 'det her skal jeg kæmpe med resten af mit liv'. Diabetes indtræffer i hendes liv som en begivenhed, hun ikke tidligere har erfaringer med, men som hun skal lære at håndtere og leve med. Inden for medicinsk antropologi er kronisk sygdom ofte beskrevet som et biografisk brud i menneskers livsforløb, der medfører kaos, usikkerhed og ændringer i menneskers hverdagsliv (Wind & Vedsted, 2008). Kronisk sygdom er, ifølge Bury (1982), en fundamental forstyrrelse af menneskers erfaringer, selvopfattelse og hverdagsliv, som betyder, at disse mennesker må gentænke deres liv (Bury, 1982; Wind & Vedsted, 2008). Begrebet biografiske brud er nyttig i forhold til at forstå, hvordan familierne i behandlingstilbuddet erfarer oplevelsen af at skulle håndtere diabetes, som endnu en betingelse i deres hverdag. Familierne anvender begreber som 'skræmmende', 'omvæltning', 'ny hverdag', 'belastning' etc., og forklarer, at der med diabetesdiagnosen sker en fundamental ændring af betingelserne i deres liv.

Oplevelser af sygdomme som 'brud' på hverdagens daglige gentagelser i form af tilegnelse af ny viden, tilpasning og ændringer i rutiner (Bech-Jørgensen, 1999), influerer også på de øvrige familiemedlemmer. Liv, der er mor til Clara, sætter ord på den belastning i familielivets betingelser, som særligt kommer af at have et barn med både diabetes og en spiseforstyrrelse:

Det er en tung byrde, fordi det er helt vildt. Belastning for det er jo hele familien, der rammes. Indimellem så siger hendes søskende, at Clara får meget opmærksomhed eller alting drejer sig om Clara, og det er altid hende, I tager hensyn til (Interview med Liv, mor til Clara 16 år).

Claras diabetes og spiseforstyrrelse tvinger forældrene til at have et særligt fokus på Clara og leve på en bestemt måde. Dette påvirker familiens relationer, overskud og rutiner, fordi disse sygdomme medvirker til at sætte rammerne for hverdagen. At have diabetes og en spiseforstyrrelse kræver opmærksomhed døgnet rundt og trækker tid og ressourcer fra de øvrige børn og ægteskabet. Det medfører i nogle tilfælde skam, selvbefrydelse og stress hos forældrene, som kan have en negativ indflydelse på barnets udvikling og familiens kulturelle, sociale og følelsesmæssige liv (Hatton et al., 1995).

At få diabetes kan også opleves som at være påtvunget endnu en betingelse i hverdagslivet, der gør, at man føler sig anderledes og forkert. Laurits er en ung dreng på 18 år, som fik type 1-diabetes som 15-årig. Laurits er opvokset hos tre forskellige plejefamilier rundt i landet og går på specialskole. Laurits beskriver sine følelser med at have fået endnu en betingelse i sin livssituation:

Jeg følte lidt skam over det [diabetes]. Jeg følte, at jeg udskilte mig totalt og var totalt unormal (...) fordi jeg var jo ikke ligesom alle andre (...) at jeg var totalt rumvæsen (...). Jeg havde det ikke så godt. Jeg blev meget mobbet og gik på specialskole (...) På det tidspunkt følte jeg [mig] anderledes end andre. Og så få en diabetes-klump over hovedet dengang, det gjorde bare, at man fik det ekstra besværligt. Jeg følte mig jo lidt dum, fordi jeg skulle rende sammen med dem [fra specialskolen]. Ikke fordi de er dumme, men jeg ... når jeg var normal. Det er jeg så ikke, men forstå mig ret. (Interview med Laurits 18 år)

Da Laurits fik diabetes, gik han på specialskole, hvor han blev mobbet, og sygdommen forstærkede hans følelse af at skille sig ud og være unormal og dum. Laurits' refleksioner kan siges at være spejlinger af generaliserede betydningstilskrivninger om, hvordan det er 'rigtigt' og 'normalt' at være barn i Danmark - at leve i en kernefamilie med far og mor, ikke være syg eller blive kategoriseret med unge fra specialområdet. Laurits' opvækst bliver på den måde

afsættet for hans identitetsfølelse og influerer hans oplevelse af diabetes som endnu en afvigende betingelse i sin hverdag (Bech-Jørgensen, 1999).

Som ovenstående eksempler illustrerer, hører der til hverdagslivets betingelser for behandlingstilbuddets familier aspekter, som relaterer sig til deres livssituation med både sociale, psykiske og helbredsmæssige problemer. Disse kan medvirke til at sløre betingelserne for håndteringen af diabetes, fordi de på uforudsigelige måder interagerer med familiernes livsverden. Familierne hverdagsliv indebærer at balancere mange hensyn udover sygdom og behandling. De skal finde en balance mellem at leve et hverdagsliv 'som alle andre', som handler om at gå i skole, på arbejde og at være 'gode' forældre, der tager sig af deres børns trivsel, og samtidig være daglige behandlere, der tager ansvar for at opnå et godt gennemsnitsblodsukker uanset barnets tilstand og familiens forløb med socialforvaltninger og psykiatri. Denne kompleksitet i hverdagen er særlig og ikke alment gældende for familier med diabetes.

Ansvar for selvbehandling

Familiens rolle som ansvarlig for patientens egenomsorg spiller en central rolle i forskningslitteraturen om diabetes (fx Delamater, 2009). I egenomsorgen er indbygget en forventning om, at det er muligt at finde de rette balancer mellem viden, teknologi og praktiske forhold, så familier med diabetes kan leve normale liv med skolegang, ungdomsliv og arbejdsliv (Andersen & Steffen, 2013). I et sundhedsprofessionelt perspektiv er et normalt hverdagsliv med diabetes muligt, hvis familierne samarbejder med de sundhedsprofessionelle om at forbedre blodsukkerværdier. Men for familierne i behandlingstilbuddet handler hverdagslivet om at leve liv med indhold og sociale relationer og samtidig balancere mange forskellige hensyn udover diabetes, herunder også at prioritere samarbejde med en række professionelle som er involveret i at støtte familierne i deres forskelligartede behov. Med det daglige ansvar for diabetes står familierne derfor i en række spændingsforhold for at finde de rette balancer mellem at leve et hverdagsliv, der er meningsfuldt for dem med mange forskellige hensyn, og samtidig håndtere diabetes på en måde, der lever op til professionelles forventninger om, hvordan familierne skal samarbejde om behandlingen.

Julie, der er mor til Rebecca, udtrykker sig om denne balance i ansvaret:

Hvor meget må man snakke om diabetes uden, at hun bliver irriteret? (...) Hvor meget må jeg snakke om diabetes med hende uden, at hun bliver træt? Hun sagde på et tidspunkt til mig: 'Mor, jeg er faktisk andet end diabetes'(...) det er måske en

misforstået hjælp fra min side. Jeg har jo det her kæmpe ansvar. Jeg skal sørge for, at min datter er sund og rask (...) jeg skal finde en balance for, hvor meget må jeg egentligt? (Interview med Julie, mor til Rebecca 14 år)

Citatet illustrerer, at moderen er bevidst om betydningen af den daglige håndtering af diabetes. Hun har samtidig blik for, at bekymringer om sygdommen kan tage over og skabe et fokus, der påvirker datteren negativt, fordi hun gerne vil ses som 'andet end diabetes'. Denne svære balance handler på den ene side om at tage ansvar for, at datteren er sund og rask og samtidig undgå, at diabetes kommer til at fremstå som hendes identitet, fordi sygdomsaspektet kan fjerne fokus fra alt det ved en person, der ikke handler om at være diabetiker.

Med sundhedsvæsenets forventninger til forældrenes rolle som ansvarlige for den daglige behandling af børnenes diabetes kan det være vanskeligt at acceptere, at blodsukkeret ikke ligger stabilt med risici for ketoacidose¹, hypoglykæmi² og senfølger. Samtidig er forældrene følelsesmæssigt relaterede og mærker, hvilken påvirkning dette pres kan have for barnet og deres familieliv. Dette er særlig udtalt, når man som forælder har blik for de komplekse udfordringer, som børnene kæmper med dagligt. Ansvar for diabetes skubber derfor til relationen mellem forældre og barn:

Det er en stor opgave (...). I vores tilfælde er det den belastning, det giver, at du hele tiden skal tænke på det. Det giver en form for stress-belastning. Rebecca er jo udfordret i forvejen, og så har hun det her oveni (...). Lige nu accepterer jeg, at blodsukkeret ikke ligger fuldstændigt stabilt, fordi jeg ved godt, at det er for meget at forlange, så dårligt som hun har det. På samme tid ved jeg jo også godt, at det ville hjælpe hende, hvis blodsukkeret lå pænere, men hvis du ikke har overskud til alt? Ja, det er sku ikke nemt. Når man har det dårligt, har man heller ikke overskud til at regulere det, så den del bliver en ond cirkel. Man skal helst have det godt for at have overskud til sin sygdom. Sådan er livet bare ikke. (Interview med Julie, mor til Rebecca 14 år).

Julie sætter her ord på en væsentlig balancegang, som går igen i forældrenes fortællinger. De er bevidste om, at dårlig blodsukkeregulering påvirker barnets velbefindende på kort og lang sigt, og at det er vigtigt at tage sig af det. Samtidig er der en række andre forhold, som udfordrer hverdagen, kræver opmærksomhed og overskud. Julies afvejning af påmindelser om insulin til Rebecca skal forstås i lyset af hendes dybdegående indsigt i datterens situation, eller det som Schutz

1 Syreforgiftning

2 Hypoglykæmi er en tilstand, hvor blodets indhold af sukker (glukose) bliver for lavt og påvirker hjernens funktion.

kalder 'den biografiske situation' (Schutz, 2005). Hun er bevidst om Rebeccas manglende livsmod, savnet af venskaber og en misbrugende far og forsøger på den baggrund at skabe en 'god' hverdag for datteren ved også at lade relationen mellem dem handle om, hvad hun forbinder med det 'gode børneliv'. Barnets svære livsbetingelser og forældrenes bekymring for dets trivsel sætter grænser for de krav, de stiller til blodsukkerreguleringen. Forældrene forsøger således at balancere håndteringen af barnets diabetes med, hvad det kan overkomme i et i forvejen presset liv. Forskning peger netop på, at forældre tynges af det store ansvar, de har for barnets helbred, fordi de er bevidste om, at deres evne til at støtte op om den daglige diabetesregulering har betydning for barnets helbred på både kort og lang sigt (Hatton et al., 1995; Delamater, 2009).

Forældrenes daglige ansvar for at træffe beslutninger vedrørende insulinindtag, optælling af kulhydrater mv. er særlig udfordret i dagtimerne, hvor barnet opholder sig i skole, institution eller er alene hjemme. Forældrene forbinder derfor også tiden her med bekymringer, der relaterer sig til manglende muligheder for at kunne støtte sit barn med håndteringen af diabetes, eller en afhængighed af de professionelle, børnene til dagligt er omgivet af. Diabetes bliver i denne sammenhæng udtryk for et brud på 'den naturlige indstilling' (Schutz, 2005), fordi sygdommen kræver en anderledes indstilling til det at være forældre til et barn i skoleregi. Forældrene har erfaret, at mange professionelle er uvidende om type 1-diabetes og skal oplæres i at håndtere sygdommen. Skolens organisering med skiftende lærere, pædagoger og vikarer vanskeliggør denne proces og medfører situationer, hvor forældrene overlader ansvaret til en medarbejder, som ikke har kendskab til diabetes. 'Bruddet' beskrives også som forbundet med altid at skulle stå til rådighed for personalet i skoler. Sygdommens uforudsigelige karakter betyder, at forældrene ofte bliver ringet op i arbejdstiden eller må deltage i møder, hvis der er problemer med pumpe, sensor, udsving i blodsukkerværdier mv. Forældrene oplever i den forbindelse at have rollen som koordinator og formidler til de professionelle. Ifølge professor i antropologi Annemarie Mol (2008) er noget af det vanskeligste for mennesker, der lever med diabetes, netop at acceptere sygdommens 'vilde' og uforudsigelige karakter samtidig med at forholde sig aktivt til den.

Hensynet til de professionelles forventninger til det daglige ansvar medfører desuden en form for dobbelt belastning, fordi forældrene oplever, at det er særlig kompliceret, når der tildeles behandling til forskelligartede sociale, psykiske og helbredsmæssige behov. De forskelligrettede behov i familierne kan have indflydelse på sammenhængen og rækkefølgen af behandlingerne og kan have betydning for familiens livssituation. Julies fortælling er et godt eksempel på, hvordan diabetes kan komme til at overskygge øvrige behov for støtte:

Jeg kontaktede PPR i 6. klasse, fordi der snakkede hun om selvmord første gang (...). Der sidder skolepsykolog, skolelærer og socialrådgivere. Så snakker vi om, hvad udfordringerne er. Det var første møde, og diabetes kom til at fylde for meget, fordi det var jo ikke det, der var problemet fra vores side. Da mødet er slut, så siger skolepsykologen, at han så ikke nogen grund til, at han skulle deltage mere (Interview med Julie, mor til Rebecca, 14 år).

Julie oplever en stor diskrepans mellem hendes forståelse af barnets livssituation og de professionelles fokus på diabetes som den problemstilling, der skal arbejdes med. Hun har svært ved at forstå intentionaliteten i de professionelles handlinger og oplever, at diabetes stiller sig i vejen for afklaring af presserende behov for støtte til barnets selvmordstanker. Sygdommen får derved betydning for, hvad familien ellers kan opnå af støtte, og opleves ikke kun som belastende i håndteringen, men også i dens form som overskyggende for barnets andre behov. Runes fortælling er et godt eksempel på den byrde, som familierne kan opleve følger med samarbejdet med mange professionelle. Han er i tæt kontakt med professionelle fra både social- og sundhedssektoren og føler sig belastet af de mange indsatser, møder og at have været i kontakt med hjælpesystemerne i mange år. Han giver udtryk for, at han ønsker at komme af med hjælpen og er i risiko for at miste sit arbejde, fordi han ofte skal tage fri til møder om diabetes og sociale behov relateret til barnet og forældreskabet:

Jeg har travlt, og jeg er mærket af alle de her møder (netværksmøde 06.12.22).

Jeg ønsker det [familiebehandling] ikke. Det er så irriterende for mig, at det er hver uge. Det stresser mig (...) Men det føler jeg jo ikke [at det giver mening]. Det er et irritationsmoment. Det føles som om, det ikke er til at komme ud af (netværksmøde 16.03.23).

Kan vi ikke snart stoppe? Det [familiebehandling] har kørt så mange år. Jeg orker ikke mere. (...) Jeg har prøvet at komme af med det, men vi bliver ved med at skifte sagsbehandler (netværksmøde 13.09.23).

Mit firma har sagt, at hvis dette bliver ved, så ryger du ud (netværksmøde 07.12.23).

Runes forståelse af familiens livssituation er forankret i de erfaringer, han har med sit liv (Schutz, 2005). Disse rummer oplevelser af, at han gennem flere år har stået alene med ansvaret for en lille dreng og lever som enlig forsørger med en stram økonomi som følge af at være i praktik. At bibeholde sit arbejde udgør for ham et grundvilkår for at kunne skabe et godt liv for ham og sønnen. Men familiens hverdagsliv kompliceres af de mange indsatser i hverdagen, og samarbejdet

med de professionelle udfordrer mulighederne for at opretholde det hverdagsliv, som han netop kæmper for at fastholde. Hvis ikke han deltager i møder med de professionelle i arbejdstiden, kan de betragte ham som en forælder, der ikke lever op til sit forældreansvar. Samtidig er han i risiko for at miste sit arbejde, der skal bidrage til opretholdelse af et forsørgelsesgrundlag. De professionelle forsøg på at behandle og støtte familien repræsenterer her en kompleksitet og belastning, som virker uoverskuelig for faren. Han ser ikke meningen med indsatserne, og hvordan de kan have en betydning for familiens livssituation, og de kan derfor ikke regnes for en selvfølgelig måde at forholde sig til omverden på (Schutz, 2005). Forældrenes oplevelser af forventninger til håndteringen af både diabetes og sociale udfordringer komplicerer deres muligheder for at opretholde deres forestillinger om rigtige og gode måder at leve på i familien. I forsøget på at hjælpe familierne fremtræder i stedet flere belastninger, som medfører en magtesløshed og flere svære betingelser i familiernes hverdagsliv – en ekstra sårbarhed.

Forældreansvaret for behandlingen til de yngre børn er anderledes i den forstand, at forældrene har et langt større ansvar for håndteringen af barnets diabetes, fordi et lille barn ikke kan påtage sig disse opgaver. Forældre til yngre børn finder det særligt vanskeligt at varetage ansvaret, når barnet ikke forstår, hvorfor det skal have insulin, stikkes og påføres smerte. Liv oplevede injektioner af insulin som at udsætte barnet for overgreb:

Helt til at starte med var det jo overgreb, når hun skulle have insulin, og vi skulle have skiftet nål på hende (...) Det var simpelthen sådan, at man måtte holde hende, når hun skulle have insulin om aftenen. (Interview med Liv, mor til Clara 4 år på diagnosticeringstidspunktet)

Liv beskriver, hvordan håndteringen af den daglige behandling har betydet, at de som forældre har anvendt fysisk magt over for deres datter, og at det føltes som overgreb. Hun har det dårligt med denne tilgang, men har set det som en nødvendighed for at påtage sig det ansvar, som følger med at være forældre til et barn med diabetes. En af de andre forældre til de yngre børn beskriver, hvordan hun ofte bliver slået af sin dreng som følge af at skulle stikke og påføre barnet smerte. Hun er påvirket af disse daglige gentagelser og føler, at behandlingen påvirker deres relation negativt. Foruden denne følelse af ikke at kunne forklare barnet, hvorfor det påføres smerte, er det fælles for forældrene til de små børn, at ansvaret skaber brud i familiernes livsverden ift. deres forestillinger om, hvordan man lever 'normalt', godt og rigtigt (Bech-Jørgensen, 1999). Diabetes kræver planlægning, koordinering og formidling til andre voksne, hvis ikke sygdommen skal virke destruktivt på både krop og hverdag. Dette ansvar er ikke kun afgrænset

til at omhandle håndteringen af diabetes, men omfatter ligeledes børnenes øvrige lidelser såsom spiseforstyrrelser, angst, ADHD mv. Dette skaber frustrationer, usikkerhed og tab af energi for familien i hverdagen.

Set fra et behandlerperspektiv indikerer ovenstående eksempler en utilstrækkelig diabetesbehandling, som de professionelle forklarer med, at familierne er 'ressourcesvage' i forhold til at kunne vægte diabetesbehandlingen (Ørsted et al., 2025). Familierne fremstår som om, de har brug for særlig hjælp og støtte ud fra forskrifter og normer om den 'gode og rigtige' behandling (Bech-Jørgensen, 1999). Der er imidlertid noget andet på spil, når problemstillingen anskues med udgangspunkt i familiernes perspektiv. Familierne fortæller, hvordan de forstår vigtigheden af at samarbejde med de sundhedsprofessionelle og at tage sig af barnets diabetes. De kæmper dagligt med at balancere ansvaret for håndteringen af barnets diabetes med andre nødvendige hensyn i deres hverdagsliv: en relation til deres barn, som ikke overskygges af sygdom og behandling, og at fastholde det nødvendige overskud for at få hverdagen til at hænge sammen og leve op til andre forpligtelser forbundet med fx uddannelse og arbejde. Samtidig har familierne særlige betingelser, fordi de modtager kommunal eller psykiatrisk støtte til deres børn, som indebærer, at de skal navigere i flere forskellige hjælpesystemer og samarbejde med forskellige professionelle. Det kræver mange ressourcer, og dem må de nødvendigvis økonomisere med.

"Det kan godt være svært at huske, fordi man har lidt travlt i skolen"

Forskning i diabetes viser et stærkt fokus på patienters muligheder for efterlevelse af normalitet og et liv uden at føle sig syg, hvis behandlingsanvisninger følges (fx Hilden, 2003; Andersen & Steffen, 2013). Behandlingstilgangen har indbyggede forventninger til opretholdelse af de rette balancer mellem insulin, fysisk aktivitet og mad, som sundhedsprofessionelle betragter som afgørende for patienters muligheder for at leve 'normale' liv. Hos behandlingstilbuddets familier fremstår normalitet dog snarere ud fra bevidst eller ubevidst nedtoning af sygdomsaspektet, hvor diabetes glider i baggrunden for aktiviteter og sociale relationer, fordi man ikke ønsker at blive sygeliggjort.

I interviewet med Rebecca er det tydeligt, at opmærksomheden på diabetes nedtones til fordel for en normalitetsbestræbelse:

Det eneste problem jeg har, det er, at jeg glemmer rigtigt tit at tage insulin, når jeg spiser. Jeg tror, det er fordi, jeg ikke rigtigt lægger mærke til det. Jeg tænker ikke så

meget på, at jeg har den her sygdom. Sådan når jeg spiser, så spiser jeg bare ligesom, når jeg gør alt andet normalt (Interview med Rebecca 14 år).

Rebecca begrundet forglemmelserne i, at blodsukkeret og insulin let glider i baggrunden, når man *ikke* kan mærke kroppens behov for insulin, før man får det dårligt. Hun accepterer ikke at leve som en kronisk syg person og spiser og agerer ud fra, hvad hun opfatter som normalt - underforstået som andre 'normale' mennesker uden en kronisk sygdom. Dermed opstiller hun et modsætningsforhold mellem det at leve normalt og det at tjekke blodsukkeret og tage insulin. Håndteringen af diabetes kan forstås i lyset af hendes biografiske situation (Schutz, 2005). Denne har været præget af alvorlige emotionelle udfordringer, hvor hun i lange perioder har manglet livsmod, savnet venskaber og har haft selvmordstanker, som har betydet, at hun oplever behandlingen af sygdommen som mindre vigtigt for hendes liv.

Også Izma forklarer, at hun glemmer at tage insulin, fordi hun er optaget af det liv, skolen er ramme om, hvor hun er iblandt venner. Izma lever med sin mor og to brødre og har altid selv taget meget ansvar for håndteringen af diabetes. Hun har gode venner i skolen, men oplever at have svært ved at koncentrere sig og er til udredning for ADHD i psykiatrien. Izma undlader at handle på sin sygdom, indtil sygdommen trænger sig så meget på, at hun får det dårligt:

Det kan godt være svært at huske, fordi man har lidt travlt i skolen (...) fordi man har venner, og alle er der (...) Det har jeg lidt svært ved. I det store frikvarter kl.11.30, glemmer jeg mest at tjekke mit blodsukker. (...) Jeg spiser ikke så meget i skolen. Så jeg tjekker ikke så meget der, men selvfølgelig, hvis jeg kan mærke, at jeg har det dårligt, så tjekker jeg altid (Interview med Izma 15 år).

De særlige behov, som diabetes skaber, glider i baggrunden for de unges aktiviteter, fordi sygdommen virker forstyrrende for det, de betragter som værende helt centralt for hverdagen – at være med i de 'normale' aktiviteter og relationer med andre børn og unge uden at skulle tage hensyn til en sygdom. Diabetes er en vanskelig og allestedsværende sygdom at håndtere i et ungdomsliv, hvor man er optaget af at høre til og følge med i de aktiviteter, der foregår. De unges orienteringer er rettede mod de sociale relationer, mens kroppens behov for regulering af blodsukker og omgivelsernes forventninger til individualiseret sygdomshåndtering glider i baggrunden og ofte glemmes. Også hos de øvrige informanter tegner der sig et billede af, at man ikke oplever sygdommen som nærværende. I stedet henviser de til, at diabetes '*ikke er et emne, vi snakker normalt om. Det rammer ikke*'. Sygdomsaspektets nedtoning kan forstås ud fra, hvad fænomenologien vil betegne som et fænomen, der bryder med de fælles selvfølgeligheder og referencerammer om det, der foregår blandt børn og unge

(Bech-Jørgensen, 1999). Emnet indgår med andre ord ikke som en naturlig del af ungdommens samtaleemner og identitetsskabelse, og dette viser, hvordan sygdommen tilsidesættes i hverdagen til fordel for et tilsyneladende 'normalt' ungdomsliv med fokus på sociale relationer og aktiviteter med jævnaldrende. Kampen for at høre til i fællesskabet bliver derfor også en kamp imod diabetes. I mødet med de sundhedsprofessionelle er de imidlertid bevidste om, at de ikke lever op til forventninger om den velregulerede patient, og de beskriver HbA1c-testen og andre kontroller som en følelse af at gå til eksamen.

Også forældrene beskriver, hvordan børnenes liv adskiller sig og skaber brud på forestillinger om normalitet i hverdagens rutiner og sociale aktiviteter ved den hensyntagen, de må tage til diabetes. Henriette bor alene med Luna på 13 år. De har sammen boet på krisecenter som følge af forholdet til Lunas far. Moderen fortæller, at Luna er belastet af relationen til sin far og ikke er følelsesmæssigt afstemt, har indlæringsvanskeligheder og været udsat for mobning i skolen. Luna modtager på tidspunktet hjemmeundervisning og familiestøtte, mens mor arbejder og er væk det meste af dagen:

Lunas liv vil altid være anderledes (...) Luna skal hele tiden huske på, hvad hun spiser, og så skal hun taste ind hver gang – de andre sidder jo bare og spiser (...) Luna skal altid have sin insulin og sine hjælpemidler med. Hun skal altid have noget ekstra at spise. Luna skal altid bruge fem minutter ekstra på nogle ting. Hun bliver nogle gange nødt til at sige: 'jeg skal have noget at spise nu, jeg skal have noget at drikke, fordi jeg er dårlig'. Det er anderledes end hendes veninder, og sådan vil det altid være.

Luna gider ikke være en af dem, der er i centrum for det [diabetes]. Hvis man kan kravle hen langs muren, så gør man gerne det. De kørte jo på hende, og hun ligger lavt i hierarkiet (...). Luna vil gerne ligge højt i hierarkiet, så det kæmper hun jo også på hele tiden ikke? (Interview og netværksmøde med Henriette, mor til Luna 13 år).

Henriette beskriver dels, hvordan diabetes griber ind i hverdagens aktiviteter og får konsekvenser for Lunas deltagelse i sociale relationer, dels hvordan Luna har svært ved at finde en plads i fællesskabet og kæmper for at blive accepteret i et socialt hierarki. Datteren ønsker ikke opmærksomhed omkring sygdommen, hvilket imidlertid kan være vanskeligt, fordi diabetes synlighed på kroppen med insulinpumpe og forstyrrende alarmer og insulinindtag netop skal passes ind i skolens rutiner, strukturer og vennernes aktiviteter. Fortællingen handler om, at datteren nedtoner håndteringen af diabetes i hverdagen, fordi hun oplever hensyn til diabetes som brud på forestillinger om 'normalitet' via sygdommens synlige

tegn på kroppen og med særlige betingelser ind i de sociale relationer. I denne fortælling indgår en forståelse af datterens adfærd som en reaktion på at være ung og udfordret af det sociale 'hierarki', og hun beskriver, hvordan datteren skal navigere mellem socialitet og hensynet til diabetes. For de unge, som i forvejen har en oplevelse af at skulle kæmpe for accept og oplever sig placeret i mere marginale positioner i skolefællesskabet, er frygten for social isolation stærk. Det bevirker, at ansvaret for at håndtere diabetes opleves forstyrrende, ikke nærværende eller glemmes. Bech-Jørgensen (1999) beskriver "normalitet som folk er flest" og knytter begrebet til normer, som vejleder og sætter grænser for mennesker (Bech-Jørgensen, 1999). Dette medfører som i eksemplet en række sociale dilemmaer, som kan føre til en uhensigtsmæssig håndtering af diabetes. Dilemmaerne opstår i forsøg på at skabe et hverdagsliv med andre unge, hvor de ikke forstår sig selv – eller fremstår som – syge eller anderledes med specialiserede behov. Håndteringen af diabetes bliver i den forstand et balancearbejde i forhold til, hvad der er meningsfuldt for dem.

Afsluttende perspektiver

Denne artikel indskrives sig i international og dansk forskning om social ulighed i sundhed. Forskningen er i denne sammenhæng domineret af viden om, at familier med lav socioøkonomiske klassificering og sociale, psykiske og økonomiske udfordringer har sværere ved at håndtere hverdagslivet med diabetes (Fx Ersbøll et al., 2020; Diderichsen et al. 2011). Denne viden er et nyttigt udgangspunkt, men kan risikere at usynliggøre den kompleksitet, en kronisk sygdom som diabetes giver for hverdagen hos disse familier. Artiklen bidrager derfor med førstepersonsperspektiver på, hvordan familier, der er udpeget som 'sårbare' af de sundhedsprofessionelle, oplever at leve med og håndtere type 1-diabetes i hverdagslivet.

Hverdagslivsanalysen viser, at familierne i behandlingstilbuddet bestræber sig på at få deres hverdagsliv til at hænge sammen ved at balancere mange hensyn udover sygdom og behandling. Familierne er med sygdommen blevet pålagt et dagligt ansvar for selvbehandling som betyder, at de får stillet særlige vilkår. I et fænomenologisk perspektiv kan disse betingelser udgøre 'brud' på hverdagens daglige rutiner og gentagelser, fordi sygdommen i mange henseender sætter rammerne for hverdagen (Bech-Jørgensen, 1999). Familierne skal tilegne sig viden om diabeteshåndtering, planlægge, koordinere og formidle om sygdommen ind i de sammenhænge, børnene er en del af. Samtidig er deres livssituation

præget af forskellige sociale, psykiske og helbredsmæssige problemer, som de også skal tage hånd om. Familierne forstår vigtigheden af at samarbejde med de sundhedsprofessionelle og prioritere den daglige regulering af diabetes, men de økonomiserer med deres ressourcer ud fra, hvad de finder mest hensigtsmæssigt og meningsfuldt i hverdagslivet (Bo, 2008). Her har forældrene et bredere fokus på forældreansvaret, som dels handler om at have en relation til deres børn, der ikke overskygges af sygdom og sociale problemer, dels om at tage hånd om børnenes behov i samarbejde med mange professionelle, som komplicerer hverdagen yderligere. Samtidig er de unge med diabetes orienterede mod ungdomslivet og kæmper for at indrette sig efter forskrifter og normer for, hvad der betragtes som det 'normale' ungdomsliv med sport, venner og fester etc. Det betyder, at de unge ofte glemmer sygdommen eller undlader at handle på den, fordi de vægter andre forhold i tilværelsen. Familierne kæmper med andre ord om at leve et hverdagsliv 'som alle andre' over for behovet for at leve op til forventninger i samarbejdet med professionelle fra både sundhedsvæsenet og andre hjælpesystemer i deres liv.

Med denne viden viser artiklen, at der er forskel på professionelle og familiers rationaler i hverdagen med diabetes. Sundhedsfaglige tilgange fokuserer ofte på familiers sundhedskompetencer og betingelser for håndtering af sygdommen samt det ansvar, der er forbundet med dette. Sundhedsvæsenet forsøger at yde hjælp og støtte til denne del, men i sidste ende er det familierne, der har fået endnu en vanskelig betingelse, de skal håndtere i hverdagen. Hverdagslivets kompleksitet – alle de små begivenheder, hændelser og aktiviteter, der spiller sammen med betydningen af relationer og ønsket om at leve et acceptabelt liv – reduceres til et spørgsmål om at tage ansvar for sin behandling og udøve (normal) egenomsorg eller forældreansvar.

Familiernes håndtering af diabetes skal derfor forstås i sammenhæng med familiernes øvrige livssituation og bestræbelser på at leve et normalt hverdagsliv, hvor alt ikke drejer sig om diabetes, sygdom og behandling. Frem for normalitet som standard for diabetesbehandlingen fokuserer Mol (2008) på uforudsigeligheden ved sygdommen. Hun skriver: "A caring professional reminds you that, no matter what statistic may promise, everything is erratic (...) unpredictable. Do your best, but if this turns out not to be good enough, let go. Don't take the world on your shoulders" (Mol, 2008). Der er imidlertid begrænset viden om, hvordan man i praksis støtter familier med sammensatte sociale, psykiske og helbredsmæssige problemer i at håndtere diabetesbehandling gennem koordinerede, helhedsorienterede og tværsektorielle indsatser (Martin & Topholm, 2020). Disse begrænsninger i forskning og familiers behov for støtte viser behovet for videre forskning.

Referencer

- Akhter, K., Turnbull, T., & Simmons, D. (2016). Influences of social issues on type 1 diabetes self-management: are we doing enough? *Practical Diabetes*, 307-312a. <https://doi.org/10.1002/pdi.2061>
- Andersen, S. L. & Steffen, V. (2013). Sygdom, normalitet og egenomsorg: Diabetiske fodsår og valgfrihedens logik. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 19, 121-140, <https://doi.org/10.7146/tfss.v10i19.15548>
- Bech-Jørgensen, B. (1999). *Normalitetsbilleder: et studie ud fra den tværgående evaluering af Socialministeriets Storbypulje*. Storbypuljen, Socialministeriet. Aalborg Universitet/Forlaget ALFUFF
- Bo, I. G. (2008). *At tænke socialpsykologisk* (1st ed.). Akademisk Forlag.
- Brinkmann, S. & Tanggaard, L. (2020). Interviewet: Samtalen som forskningsmetode. I S. Brinkmann & L. Tanggaard (red.) *Kvalitative metoder - En grundbog*. (3. udg.). Hans Reitzels Forlag
- Brinkmann, S. (2020). Etik i en kvalitativ verden. I S. Brinkmann & L. Tanggaard (red.) *Kvalitative metoder - En grundbog*. (3. udg.). Hans Reitzels Forlag
- Bury, M. (1982). Chronic illness as biographical disruption. *Sociology of Health and Illness*. 4/2: 167-182.
- Charmaz, K. (2010). Studying the Experience of Chronic Illness through Grounded Theory. In: Scambler, G., Scambler, S. (eds) *New Directions in the Sociology of Chronic and Disabling Conditions*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230297432_2
- Delamater, A. M. (2009). Psychological care of children and adolescents with diabetes. *Pediatric Diabetes*, 10, 175-184. <https://doi.org/10.1111/j.1399-5448.2009.00580.x>
- Diderichsen, F., Andersen I., Manuel, C. (2011). *Ulighed i sundhed – årsager og indsatser*. København: Sundhedsstyrelsen 2011.
- Doverly-Pearce, G., Doherty, Y., & May, C. (2007). The influence of diabetes upon adolescent and young adult development: A qualitative study. *British Journal of Health Psychology*, 12(1), 75-91. <https://doi.org/10.1348/135910706X98317>
- Ersbøll, A.K., Udesen, C.H., Skaarup C., Petersen, M.N.S. (2020). *Social ulighed i sundhed og sygdom – Udviklingen i Danmark i perioden 2010-2017*. Sundhedsstyrelsen & Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet.
- Giorgi, A. & Giorgi, B. (2003). The descriptive phenomenological psychological method. I Camic, P., Rhodes, J. & Yardley, L. (red.), *Qualitative research in psychology – Expanding perspectives in methodology and design*, s. 275-297. Washington, D.C: American Psychological Association Press. <https://doi.org/10.1037/10595-013>
- Hatton, D. L., Canam, C., Thome, S., & Hughes, A. (1995). Parents' perceptions of caring for an infant or toddler with diabetes. *Journal of Advanced Nursing*, 22(3), 569-577. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1995.22030569.x>
- Hilden, P.K. (2003). *Risk and Late Modern Health. Socialities of a Crossed-Out Pancreas*. Ph.d.-afhandling, Faculty of Medicine, University of Oslo.
- Hussein, S., Jespersen, L. N., Ingersgaard, M. V., Skovby, P., & Grabowski, D. (2023). Trying to be like everybody else: A qualitative study revealing the importance of social contexts and illness representations among adolescents with type 1 diabetes and their parents. *Chronic Illness*, 20(1). <https://doi.org/10.1177/17423953231155287>
- Ingersgaard, M. V., Grabowski, D., Willaing, I., & Tjørnhøj-Thomsen, T. (2024). "It's a part of what I am, but not all of who I am": A qualitative study of identity formation in adolescents and emerging adults with type 1 diabetes. *SSM - Qualitative Research in Health*, 5, 100391. <https://doi.org/10.1016/j.ssmqr.2023.100391>

- Johansen, L. B., Nannsen, A. Ø, Iken, M. S., Madsen, M., Kristensen, K., Pilgaard, K. A., Schou, A. J., Hangaard, S., Mouritsen, A. K., Andersen, A., & Grabowski, D. (2022). Municipal Support of Diabetes Management in Daycare, Kindergarten and School: A Qualitative Study of Differences, Challenges and Potentials. *Healthcare (Basel)*, 10(8), 1557. <https://doi.org/10.3390/healthcare10081557>
- Levin, L., Kichler, J. C., & Polfuss, M. (2013). The Relationship Between Hemoglobin A1C in Youth with Type 1 Diabetes and Chaos in the Family Household. *The Diabetes Educator; Diabetes Educ*, 39(5), 696-704. <https://doi.org/10.1177/0145721713496872>
- Lund, L., Andersen, A., & Michelsen, S. I. (2019). *Livskvalitet og hverdagsliv blandt børn og unge med diabetes*. Statens Institut for Folkesundhed. SDU.
- Małachowska, M., Gośławska, Z., Rusak, E., & Jarosz-Chobot, P. (2023). The role and need for psychological support in the treatment of adolescents and young people suffering from type 1 diabetes. *Frontiers in Psychology*, 13, 945042. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.945042>
- Martin, H. M., & Topholm, E. H. (2020). *Sårbarhed og diabetes: en litteraturgennemgang*. (61.615). VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd. København.
- Martin, H.M., & Topholm, E.H. (2021). *Livet med type 2-diabetes – En kvalitativ undersøgelse af erfaringer med hverdagsliv og sundhedsvæsen blandt mennesker med type 2-diabetes*. VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd. København.
- Mol, A. (2008). *The Logic of Care: Health and the Problem of Patient Choice* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203927076>
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological Research Methods*. (1st ed.) Sage Publications <https://doi.org/10.4135/9781412995658>
- Sanders, T., Elliott, J., Norman, P., Johnson, B., & Heller, S. (2019). Disruptive illness contexts and liminality in the accounts of young people with type 1 diabetes. *Sociology of Health & Illness*, 41(7), 1289-1304. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12906>
- Schutz, A. (2005). *Hverdagslivets sociologi: en tekstsamling* (2. udg., 2. oplag). Hans Reitzels Forlag.
- Steno Diabetes Center (2020). *Initiativbeskrivelse for tilbud om hjemmebesøg til sårbare patienter (børn og unge) og familier*.
- Sundhedsdatastyrelsen (9. april 2025). Register for udvalgte kroniske sygdomme og svære psykiske lidelser (RUSK). *Udvalgte kroniske sygdomme og svære psykiske lidelser* (esundhed.dk)
- Tsiouli, E., Alexopoulos, E. C., Stefanaki, C., Darviri, C., & Chrousos, G. P. (2013). Effects of diabetes-related family stress on glycemic control in young patients with type 1 diabetes Systematic review. *Canadian Family Physician*, 59(2), 143-149.
- Zahavi, D. & Overgaard, S. (2014). Fænomenologisk sociologi: - Hverdagslivets subjekt. I M. H. Jacobsen & S. Kristiansen (red.), *Hverdagslivet: Sociologier om det upåagtede*. s. 169-198 (2nd ed.). Hans Reitzels Forlag.
- Wind, G. & Vedsted, P. (2008). Om kronisk sygdom. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og samfund*, nr. 5(9). <https://doi.org/10.7146/tfss.v5i9.1324>
- Ørsted (under forberedelse). *Bedre liv med diabetes - et case studie om sundhedssystemer og professionelles muligheder og barrierer for i praksis at løse et problem med social ulighed i sundhed*
- Ørsted, A. S., Nissen, M. A. & Vardinghus-Nielsen, H. (2025). *Healthcare Professionals' Identification and Solutions to Health Problems for 'Hard to Reach' Patients with Diabetes*. <https://doi.org/10.7577/pp.6005>

Forfatterliste

Anette Stamer Ørsted

Anette Stamer Ørsted er Kandidat i Politik og Administration (cand.scient. adm.) og Master i Udsatte Børn og Unge ved Aalborg Universitet. Hun er pt. ansat i en ph.d.-stilling ved Aalborg Universitet og forsker i ulighed i sundhed. Anette har erfaring i udvikling og ledelse af evaluerings- og implementeringsprojekter for kommuner og regioner.

Christian Gybel Jensen

Christian Gybel Jensen, cand.mag., europæisk etnologi, Forskningsassistent; Afdeling for Hjerne-og Nervesygdomme, Rigshospitalet. Forskningsområder: Sygeplejepraksis, digital praksis, hverdagsrutiner, og arbejds gange.

Eimear Mc Loughlin

Eimear Mc Loughlin er adjunkt i antropologi med speciale i menneske-dyre-relationer ved Institut for Husdyr- og Veterinærvidenskab, Aarhus Universitet. Med brug af multimodale metoder undersøger hun politik, etik og æstetik i vores relationer til dyr, særligt i forbindelse med industriel husdyrproduktion, håndtering af dyr i fangenskab og naturbevarelse.

Hanne Kongsted

Hanne Kongsted er dyrlæge, uddannet fra Københavns Universitet i 2003. Siden da, har hun arbejdet i dyrlægepraksis, som landmand og på et diagnostisk laboratorium. I dag er hun lektor på Institut for Husdyr- og Veterinærvidenskab på Aarhus Universitet, hvor hun arbejder med besætningsorienteret forskning i velfærd og sundhed hos grise.

Inger Anneberg

Inger Anneberg er journalistuddannet og siden master i sundhedsantropologi fra Aarhus Universitet i 2009. Hun har en ph.d. i kommunikation om dyrevelfærd fra Aarhus Universitet og har siden arbejdet med kommunikationen om dyrevelfærd i landbruget mellem kontrollører, landmænd og dyr. Hun er senior forsker på Institut for Husdyrvidenskab, nu som emerita og undervisningsassistent.

Janne Flora

Janne Flora er lektor på Afd. for antropologi, Aarhus Universitet. Hun forsker i menneske-natur-dyre relationer i Grønland, og er for tiden særligt interesseret i fangst og det biosociale. Hun i styregruppen for Biosinq: AU Centre for Biosocial Inquiries, og leder af AUNA: AU Centre for North Atlantic and Arctic Research.

Jens Seeberg

Jens Seeberger professor i medicinsk antropologi ved Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet. Hans primære forskningsfokus har de seneste år været antimikrobiel resistens. Han leder i øjeblikket to projekter: »Antimicrobial Resistance across Boundaries« om AMR og arbejdskraftmigration i Indien og Nepal og »People, Pigs and Microbes« om AMR på tværs af artsgrænser i Danmark. Seeberg var også med til at lede den antropologiske del af projektet »How Democracies Cope with COVID-19« (HOPE) og af Aarhus Universitets samarbejde med UCL i Sonar-Global-netværket med fokus på samfundsvidenskabelige bidrag til europæisk forskning i AMR og covid-19. Han er leder af Center for Biosocial Inquiries ved Aarhus Universitet

Lars Williams

Lars Williams er postdoc ved Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) og gæsteforsker ved Division of Social and Transcultural Psychiatry, McGill University. Williams' forskning undersøger, hvordan kulturelle praksisser former oplevelser, symptomer og behandlingsforløb ved psykisk sygdom. Hans forskning er blevet publiceret i Medical Anthropology, Civil Wars, Transcultural Psychiatry, Tidsskrift for Sygdom og Samfund, m.fl. Hans aktuelle forskning fokuserer på PTSD, Moral Injury og mental sundhed blandt danske krigsveteraner efter deres udsendelser til krige i Balkan, Irak og Afghanistan.

Mette Vaarst

Min uddannelsesmæssige baggrund er dyrlæge, suppleringsuddannelse i antropologi, samt en mastergrad i sundhedsantropologi. Jeg er ansat på Institut for Husdyr- og Veterinærvidenskab på Aarhus Universitet og har arbejdet i 33 år med økologiske gård- og fødevarer-systemer, herunder især gårde med malkekvæg, og perspektiver på opfattelser, interaktioner, kommunikation, og læring.

Mia Ingerslev Loft

Mia Ingerslev Loft, cand.cur., ph.d. Forskningsleder; Afdeling for Hjerne- og Nervesygdomme, Rigshospitalet. Lektor; Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet. Forskningsområder: Neurologi, rehabilitering, Fundamentals of Care, implementerings- og interventionsforskning, og kompetenceudvikling.

Mie Engen

Mie Engen er sociolog, ph.d. og lektor i socialt arbejde ved Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Aalborg Universitet. Mie forsker i socialt arbejde i relation til børn og familier i udsatte positioner med særligt fokus på omsorg og magt. Mie er studieleder for Masteruddannelsen i udsatte Børn og Unge (MBU).

Retningslinjer for forfattere

Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund publicerer primært artikler, der indgår i temanumre. Vi bringer dog også artikler 'uden for temanummer', hvis de behandler relevante problemstillinger (jævnfør tidsskriftets formål).

Vi publicerer følgende typer af bidrag:

- Originalartikler
- Oversigtsartikler
- Essays
- Boganmeldelser

Originalartikler

Vi publicerer originalartikler, der systematisk og undersøgende fremstiller egen empirisk forskning gennem en præsentation af baggrund, metode, teoretisk tilgang, analyse, diskussion og konklusion. Disse punkter er indholdsvejledende og skal ikke nødvendigvis afspejles i afsnit/overskrifter i en artikel. Der lægges vægt på:

- bidragets originalitet og betydning
- inddragelse af antropologi/medicin, humaniora/sundhedsvidenskab
- inddragelse af relevant eksisterende litteratur
- sikker sammenhæng mellem metode, analyse og fortolkning, herunder overbevisende argumentation for/diskussion af forskerens valg og konklusioner.

Omfang: Max 9000 ord inkl. dansk og engelsk abstract (max 250 ord hver), noter, referenceliste

Oversigtsartikler

Vi publicerer oversigtsartikler, der med baggrund i et præcist defineret emne formidler et fyldestgørende overblik baseret på en kritisk gennemgang af eksisterende viden samt peger på fornøden ny forskning. Der lægges vægt på:

- bidragets velafgrænsede fokus og betydning
- inddragelse af antropologi/medicin, humaniora/sundhedsvidenskab
- en systematisk, kritisk inddragelse af eksisterende viden
- klar faglig positionering af forfatter
- begrundelse af valg for oversigtsvinkel (historisk, metodisk, begrebsafklarende, teoretisk, m.v.)

Omfang: Max 12000 ord inkl. dansk og engelsk abstract (max 250 ord hver), noter, referenceliste

Essays

Vi publicerer essays, der formidler et emne, hvor forfatterens faglige indsigt har givet anledning til at give udtryk for en ræsonnerende holdning til et emne. Der lægges vægt på:

- at teksten er afrundet og relevant
- betydningen for ny tænkning og nye ideer
- fascinerer og udfordrer læseren med overraskende formuleringer, sammenstillinger og synspunkter

Omfang: 3000 ord inkl. noter og referencer. Abstract er ikke nødvendigt til essays.

Anmeldelser

Herudover modtager vi gerne relevante anmeldelser af bøger mv. Disse må i omfang ikke overstige 1500 ord.

Udformning af et manuskript

Sprog

Manuskriptet skal følge gængs retskrivning på et af de skandinaviske sprog. Vi antager undtagelsesvist manuskripter på engelsk, og kun hvis der foreligger en rimelig grund hertil (f.eks. ph.d.-artikel, der skal skrives på engelsk; engelsksproget forfatter). Ved engelsk manuskript påhviler professionel sprogrevidering og korrekturlæsning forfatter. Redaktionen har desuden ikke kapacitet til at korrekturlæse norsk eller svensk, og det er derfor også forfatters ansvar, at der er læst korrektur på norske eller svenske manuskripter. Vi vægter et klart, præcist sprog.

Opsætning

Manuskripter skal indsendes som word filer og sættes op med skrifttypen Times New Roman str. 12 og halvanden linjeafstand. Kortere citater (under 3 linjer) anbringes i teksten i "citationstegn". Er de længere (mere end 3 linjer) anbringes de som selvstændige afsnit indrykket fra både venstre- og højrekant.

Indhold i indsendelser

Manuskriptet indsendes elektronisk via tidsskriftets website. På websitet opretter man sig selv som 'author' og følger dernæst anvisningerne for submission.

Artiklerne skal være udformet efter denne standard og indsendes i følgende dokumenter:

1. Dokument: forside med forfatter (e), titel (både på originalsprog og på engelsk) og korresponderende forfatter
2. Dokument: artikeltekst med dansk og engelsk abstract, brødtekst forsynet med mellemrubrikker, citater, litteraturhenvisninger, referenceliste inkl. doi-numre samt eventuelle noter (slutnoter) og eventuelle illustrationer, tabeller og figurer med forklarende tekst og kildeangivelse.
3. Dokument: Kort forfatterbeskrivelse, som angiver uddannelse, ansættelse og forskningsområde (max 50 ord)

Herudover indtastes følgende informationer under punktet 'metadata':

1. Titel
2. Forfattere
3. Abstract
4. Referenceliste inkl. doi-numre

Referencer

Angivelser af referencer følger principperne for APA outputstyle. Det er forfatterens ansvar, at referencelisten er korrekt opstillet. På alle referencer som har et DOI skal DOI-nummer anføres og referencelisten/litteraturlisten skal både sættes ind i 'metadata' ved indsendelse af manus samt i dokumentet med artikelteksten.

Ved angivelse af sidetal i forbindelse med citationer markeres sidetal med komma (Efternavn 1998, 207) eller med s' (Efternavn, 2000, s. 207). Valget mellem de to skal være konsistent igennem hele artiklen.

Se eksempler herunder:

Bog: Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Bogkapitel: Macintyre, S., & Ellaway, A. (2000). *Ecological approaches: Rediscovering the role of the physical and social environment*. In: Berkman, L.F. & Kawachi, I. (eds.), *Social Epidemiology* (pp. 332-348). New York: Oxford University Press.

Artikel: Cheek, J. (2004). *At the Margins? Discourse analysis and qualitative research*. *Qualitative Health Research*, 14, 1140–1150. doi: 10.1177/1049732304266820.

Web-referencer skal angives med fuld URL (web-adresse) samt angivelse af hvornår web-stedet blev besøgt. Derudover angives også oplysninger om forfatter, når dette er muligt. Web-referencer bør om muligt indsættes på samme måde som øvrige referencer.

Noter anbringes efter teksten og notenummeret anbringes i teksten i løftet petitsskrift. Indskriv notereferencerne manuelt (undgå tekstbehandlingsprogrammernes fod- og slutnotefunktioner).

Proces

Tidsskriftet påtager sig den endelige redigering, korrekturlæsning og sætning. Kommasætningen vil blive rettet efter sprognævnets anbefalinger.

Tidsskriftet forpligter sig ikke på forhånd til at trykke artikler, hverken opfordrede eller uopfordrede. Egnede manuskripter bliver sendt i peer review. Efter peer review og revidering af manuskript kan redaktionen vurdere 1) at manus er klar til korrektur og trykning, eller 2) at manus går til en yderligere revisionsrunde på baggrund af redaktionens kommentarer.